

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ҲУҚУҚ, БИЗНЕС ВА СИЁСАТИ
ТОҶИКИСТОН**

УДК: 347.61 (575.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

ББК: 67.99 (2) 4 (2Т)

Р–79

РОФИЕВА АЗИЗА ҲАМДАМОВНА

**ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ СОҲИБКОРИИ ОИЛАВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи
ихтисоси 12.00.03 – Ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ;
ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ

Рохбари илмӣ:

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор Сангинзод Д.Ш.

Душанбе – 2023

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	3
БОБИ 1. МОҲИЯТИ ҲУҚУҚӢ ВА ИҚТИСОДИИ СОҲИБКОРИИ ОИЛАВӢ	20
1.1. Табияти ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ ҳамчун самти соҳибкорӣ.....	20
1.2. Низоми воситаҳои ҳуқуқии таъминкунадаи рушди соҳибкории оилавӣ	44
1.3. Таҳлили муқоисавии ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ дар давлатҳои хориҷа.....	63
БОБИ 2. МАҲСУСИЯТИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ СОҲИБКОРИИ ОИЛАВӢ ДАР СОҲАҲОИ АЛОҲИДА.....	88
2.1. Ҷанбаҳои ҳуқуқии рушди соҳибкории оилавӣ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ.....	88
2.2. Заминаҳои ҳуқуқии ташкил ва пешбурди фаъолияти соҳибкории оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ.....	109
2.3. Мушкилоти ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ дар соҳаҳои дигари хоҷагии халқ	124
ХУЛОСА.....	141
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ.....	149
РӢҲАТИ АДАБИӢТ	151
ИНТИШОРОТ АЗ РӢӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ	176

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Бо дарки муҳимияти падидаи оила дар ташаккул ва пешрафти давлат ва ҳифзи арзишҳои фарҳанги миллӣ баъд аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар сатҳи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон принсипи кафолати ҳимояи давлатии оила ҳамчун асоси ҷамъият ва амалишавии ҳуқуқи ҳар шахс ба ташкили оила қувваи конститутсионӣ касб намуд. Дар радифи ин меъёри конститутсионӣ аз солҳои ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, таҳкими заминаҳои ташаккули оила ва дастгирии оилаҳо бо дарназардошти арзишҳои фарҳанги миллӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ эътироф шуда, аз ҷониби давлату Ҳукумати кишвар дар ин самт корҳои муайяне анҷом дода шуданд. Мақсади асосии таҳкими заминаҳои иҷтимоию иқтисодии оила таъмини болоравии сатҳи зиндагӣ ва некӯаҳволии ҳар як оила дар асоси шуғли доимӣ, ташкили фаъолияти соҳибкории оилавӣ, бозомӯзии касбӣ ва иштироки фаъолона дар рушди ҳамаи соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ мебошад. Баҳри рушди устувори иқтисодию иҷтимоии оилаҳо андешидани чораҳои зерин зарур мебошад: таъмини шуғли доимии аъзои оила; баланд бардоштани сатҳи даромаднокии оила аз ҳисоби тақвияти нерӯи зехнии аъзои оила; рушди соҳибкории оилавӣ ва тиҷорати оилавӣ; ба роҳ мондани тарбияи меҳнатӣ ва ахлоқии насли ҷавон ва баланд бардоштани вазифаи тарбиявии оила; ташкили курсҳои касбомӯзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ¹.

Дар суҳанронии худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ифтихори Рӯзи модар санаи 7-уми март соли 2017 зикр намуданд, ки: “Шумораи соҳибкорон аз ҳисоби занон беш аз 138 ҳазор нафар буда, сарвари 20 ҳазору 500 хоҷагии деҳқониро занон ба уҳда доранд. Бо мақсади мусоидат ба рушди фаъолияти соҳибкории занон Қарори Ҳукумати мамлакат “Дар бораи таъсис

---

¹ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, № 801 "Дар бораи Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон"// Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: [http:// www.adlia.tj](http://www.adlia.tj) (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

ва чудо намудани грантҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирии фаъолияти соҳибкории занон барои солҳои 2016-2020” қабул шудааст. Дар ин асос тайи се сол тавассути сохторҳои Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии қариб ба 6000 нафар занон дар ҳаҷми 18 миллион сомонӣ ёрии молиявӣ пардохта шудааст. Бо вучуди ин, қисми зиёди занону духтарон ҳоло ҳам соҳиби касбу кор ва шуғли муайян набуда, ба захираҳои иҷтимоӣ, маънавӣ ва моддӣ кам дастрасӣ доранд. Барои ислоҳи чунин вазъият моро зарур аст, ки чиҳати баланд бардоштани сатҳи огоҳии кадрбонҳо ва модарону хоҳарон тадбирҳои иловагӣ андешем, дар маҳалҳо соҳибкории хонаводагӣ ва соҳибкоронеро, ки дар ин самт фаъолият доранд, дастгирӣ карда, ҷалби духтарону бонувонро ба омӯзиши касбу ҳунар, аз ҷумла ҳунароҳои дастӣ ва дигар навъҳои касбӣ ҳарчи бештар вусъат диҳем. Ҳукумат дар сиёсати худ ба ҳалли масъалаҳои зикршуда минбаъд низ эътибори ҷиддӣ дода, ташаббусҳои созандаи бонувону духтарони соҳибкору ҳунароманд, бомаърифату ватандӯст ва ҳудогоҳу худшиносро, ки пояҳои давлатдорӣ миллиамонро таҳким мебахшанд, дастгирӣ менамояд”².

Таҷрибаи рушди кишварҳое, ки дар ислоҳоти бозорӣ иқтисодиёт ва таъмини сатҳи баланди даромади аҳолии ба қомебиҳои назаррас ноил гардидаанд, нишон медиҳад, ки соҳибкорӣ хусусӣ на танҳо дар таъмини шуғли аҳолии, балки дар ташкили омилҳои устувор, тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодӣ низ нақши рӯзафзун мебозад. Дар ҷаҳони муосир қисми зиёди соҳибкорӣ хурдро соҳибкорӣ оилавӣ ташкил медиҳад. Афзалиятҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ин самти соҳибкорӣ самаранокии баланди фаъолияти субъектҳои он ва дарозмуддати будани динамизми тараққиётро муайян менамоянд. Дар як қатор давлатҳои хориҷа асоссиатсияҳои махсусе мавҷуданд, ки дар соҳаи ташкили соҳибкорӣ оилавӣ тадқиқот мегузаронанд, манфиатҳои онҳоро ҳимоя мекунанд ва барои мубодилаи таҷриба дар фаъолияти соҳибкорӣ оилавӣ майдонҳои мубоҳиса пешниҳод мекунанд. Ин

---

² Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ифтихори Рӯзи модар аз 07.03.2017 с. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://http://prezident.tj/node/14719> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

имкон медиҳад, ки аҳоли ба фаъолияти соҳибкорӣ фаъолона ҷалб карда шавад, анъанаҳои соҳибкории оилавӣ инкишоф дода шуда, сулолаҳои соҳибкории оилавӣ ташаккул дода шаванд. Яъне соҳибкории оилавӣ на танҳо муҳити мӯътадили иҷтимоию иқтисодиро дар ҷомеа таъмин менамояд, балки муҳити соҳибкорӣ ва ояндабиниро низ ташаккул медиҳад.

Намунаи равшантарини муваффақияти молиявии соҳибкории оилавӣ империяҳои тичоратии Ротшилдҳо ва Рокфеллерҳо мебошад. Ҳамин тарик, сарвати умумии бонкдорони Ротшилд мувофиқи ҳисобҳои консервативии коршиносон 3,2 триллион долларро ташкил медиҳад, гарчанде ки ҳеҷ кас наметавонад рақами дақиқро номбар кунад. Муаррихон мегӯянд сарвати дигари сулолаи машҳури ҷаҳон Рокфеллер тақрибан як триллион камтар аст (2,2 триллион доллар)³.

Дар шароити муосири ҷомеаи индустриалӣ ва постиндустриалӣ соҳибкории оилавӣ ҷойҳоеро ишғол мекунанд, ки муталлиқи соҳибкори миёна ва калон намебошад. Инҳо савдои хурди яклухт ва ҷакана, хизматрасонии маишӣ (ҷомашӯӣ, ателье, сартарошхонаҳо, дӯзандагӣ ва таъмири техникаи рӯзгор, либосу пойафзол ва ғайра), тичорати хурди тарабхона, хизматрасонии нақлиётӣ ба аҳоли (кашонидани мебел), кирои асбобу анҷоми маданияу маишӣ ва рӯзгор, таъмири ҷузъӣ ва сохтмони манзил, гаражҳо, биноҳои хизмати маишӣ ва маданӣ, ҳисоби бухгалтерӣ ва аудит, хунармандӣ, кишоварзӣ ва ғайра мебошанд⁴.

Соҳибкории оилавӣ сарфи назар аз миқёси фаъолият, шакли ташкилию ҳуқуқӣ, фаъолияти истехсолӣ, дараҷаи тараққиёти иҷтимоию сиёсӣ ва рушди бозорӣ асоси ҳаёти корпоративии ҳамаи мамлакатҳо буд ва дар айни ҳол асоси тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ боқӣ мемонданд. Таърихан ширкатҳои оилавӣ дар аксар маврид институтҳои устувор буданд. Муҳимияти онҳо

---

³ Каримова А. Плюсы и минусы семейного бизнеса[Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL // <https://kontur.ru/articles/579>. (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

⁴ Семейное предпринимательство: международный опыт и перспективы развития в Республике Беларусь. – Минск, 2021. – С. 9.

монанди пешрафтҳои иҷтимоию фарҳангӣ, технологӣ ва тартиботи нави бозор бо назардошти ҷаҳонишавӣ мебошад⁵.

Дар айни ҳол қонунгузори давлатҳои танзимкунандаи соҳибқориҳои оилавиرو дар доираи кишварҳои пасошӯравӣ ба гурӯҳҳои зеринро ҷудо намудан мумкин аст: 1) қонунгузорӣ, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии алоҳидаро дар бар мегирад, ки соҳибқориҳои оилавиرو қонунӣ мегардонанд ва барномаҳои давлатии дастгирии онҳо ҷой дорад (Ўзбекистон, Ҷумҳурии Приднестроии Молдавия); 2) қонунгузорӣ, ки асосҳои вазъи ҳуқуқии соҳибқориҳои оилавиру муайян мекунад (Латвия, Арманистон); 3) қонунгузорӣ, ки дар он санадҳои меъёрии ҳуқуқии алоҳидаи танзим ва пешбурди соҳибқориҳои оилави мавҷуд нестанд, вале мафҳумҳои соҳибқориҳои оилавӣ ё корхонаи оилавиру бо қонунҳои махсус дар бораи фаъолияти соҳибқорӣ муайян мекунад (Озарбойҷон, Беларуссия, Қазоқистон); 4) қонунгузорӣ, ки дар он ҷанбаи соҳибқорӣ дар қонунҳои махсус дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (Тоҷикистон, Қирғизистон, Украина, Россия ва дигар давлатҳо) инъикос ёфтааст⁶.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин самти соҳибқорӣ дар асоси қонунгузорӣ мушаххас муқаррар нашудааст ва ба таври дахлдор ба рушд намудани он мусоидат наменамояд. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)" аз 15 март соли 2016, № 1289 ибораи "соҳибқориҳои оилавӣ" ва ё "хоҷагии оилавӣ" умуман ҷой надорад. Дар моддаи 1 ин Қонун омадааст: хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) (минбаъд - хоҷагии деҳқонӣ) субъекти соҳибқорӣ, ки дар он истехсол, нигоҳдорӣ, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ба фаъолияти шахсии як нафар ё фаъолияти якҷояи гурӯҳи шахсони воқеӣ дар қитъаи замин ва молу мулки ба онҳо

---

⁵ Handbook of research on family business/edited by Panikkos Zata Poutziouris, Kosmas X. Smyrniotis, Sabine B. Klein. – 2006. – P. 1.

⁶ Барков А.В., Баркова Л.А. Совершенствование правовой модели семейного предпринимательства в России с учетом зарубежного правового опыта // В сборнике: Актуальные проблемы развития гражданского права и процесса на современном этапе. Материалы II Всероссийской научно-практической конференции. Краснодарский университет МВД России. – Красноярск, 2015. – С. 46-47.

тааллуқдошта асос ёфтааст⁷. Дар таносуб аз қонуни амалқунанда Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 майи соли 2009, № 526 "Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)" (соли 2016 аз эътибор соқит доништа шуд) манфиатҳои оиларо ҳифз менамуд. Аз ҷумла дар моддаи 1 ин Қонун муқаррар шуда буд, ки хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) (минбаъд - хоҷагии деҳқонӣ) субъекти хоҷагидорӣ мустақилест, ки фаъолияти он ҳамчун соҳибкор ба меҳнати шахсии як нафар, аъзои як оила ё гурӯҳи шахсон асос ёфта, заминаи онро қитъаи замин ва дигар молу мулки ба аъзои он тааллуқдошта ташкил медиҳанд. Хоҷагии деҳқониро метавонанд як шахс, як оила ё гурӯҳи шахсон ташкил диҳанд (м.3). Хоҷагии деҳқонии оилавӣ - хоҷагии деҳқоние, ки дар он фаъолияти меҳнатӣ дар шакли соҳибкорӣ оилавӣ дар заминаи моликияти якҷоя асос ёфтааст (м.5). Сардори хоҷагии деҳқонии оилавӣ аз ҷониби аъзои оила интихоб карда мешавад (м.12). Узви хоҷагии деҳқонии фардӣ ва аъзои хоҷагии деҳқонии оилавӣ метавонанд мутобиқи Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи молу мулки хоҷагӣ ширкати хоҷагидорӣ ва ё кооперативи истехсолии (кишоварзии) дорои мақоми шахси ҳуқуқӣ таъсис диҳанд (м.14)⁸. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ" аз 26 июли соли 2014, № 1107 ибораи "соҳибкорӣ оилавӣ" ҳато пешбинӣ нагардидааст⁹. Дар шароити имрӯза речаҳои махсуси танзими ҳуқуқии соҳибкорӣ оилавӣ суғурӯи инкишоф ёфтаанд ва оид ба дастгирии соҳибкорони оилавӣ ташаббусҳо нокифояанд. Механизмҳои маблағгузори соҳибкорӣ оилавӣ вучуд надоранд, сарчашмаҳои маблағгузори стартапҳо маҳдуд мебошанд, системаҳои махсуси андозӣ, инчунин барномаҳои дастгирии соҳибкорӣ оилавӣ дар асоси технологияи баланд вучуд надоранд.

---

⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)" аз 15 марти соли 2016, № 1289// Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)" аз 19 майи соли 2009, № 526 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №5, мод.333.

⁹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ" аз 26 июли соли 2014, № 1107// Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2014, №7, қ.2, мод. 404.

Бар муқобили нуқсони қонунгузорӣ дар ин самт дар амалияи Тоҷикистон бошад соҳибкории оилавӣ чой дорад. Ин навъи соҳибкорӣ дар Тоҷикистон ҳамагӣ 20 сол пеш маъмул шуд. Соҳибкории оилавӣ имрӯз, шояд дар ҳама ҷо ва барои ҳама дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, аз намояндагони қишрҳои болоии ҷомеа то шаҳрвандони оддӣ рушд мекунад¹⁰.

Дар тафовут аз Тоҷикистон дар ҷумҳурии ҳамсоя Ўзбекистон дар соли 2022 барои барномаи дастгирии соҳибкории оилавӣ, омӯзиши касбии бекорон ва ҷавонон, татбиқи лоиҳаҳо дар бахши хизматрасонӣ ҳокимияти Ўзбекистон 13 трлн сум (\$1,2 миллиард) равона менамояд. Бонкҳо қарзҳои имтиёзнок бо меъёри 7% барои машғул шудан дар хоҷагии қишлоқ дар заминҳои наздиқавлигӣ пешниҳод менамоянд. Ба қасоне, ки ба соҳибкории оилавӣ меҷӯянд машғул шаванд қарз ба муҳлати 3 сол бо назардошти муҳлати имтиёз аз 3 то 6 моҳ 14% солона дода мешавад. Тибқи маълумоти Кумитаи давлатии омор то санаи 1 январи соли 2021 дар Ўзбекистон 45954 корхонаҳои оилавӣ бақайдгирифташуда, аз онҳо ба 43122 амалкунанда мебошанд¹¹.

Аз ин рӯ, ба сомон расонидани таҳқиқоти комплекси диссертатсионӣ оид ба танзими ҳуқуқи соҳибкории оилавӣ дар Тоҷикистон саривақтӣ ва мубрам мебошад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Дар давраи муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд ҚТ) тадқиқи мавзӯи танзими ҳуқуқи соҳибкории оилавӣ яке аз масъалаҳои асосии ҳуқуқи граждани ва ҳуқуқи соҳибкорӣ мебошад. Масъалаи мазкур қисман дар қорҳои чунин олимони ҳуқуқшиноси ватанӣ ба монанди А.В. Золотухин¹², Ш.М. Исмоилов¹³, М.А. Маҳмудзода¹⁴,

---

¹⁰ Новый уровень семейного бизнеса // Подробнее: [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20150810/novyi-uroven-semeinogo-biznesa-konkurs-bloggerov-zhivoi-tekst>. (санаи муроҷиат: 06.08.2021 с.).

¹¹ Семейный бизнес в Узбекистане поддержат льготными кредитами // Подробнее: [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://asiaplustj.info/ru/news/centralasia/20211222/semeinii-biznes-v-uzbekistane-podderzhat-lgotnimi-kreditami>. (санаи муроҷиат: 22.12.2021 с.).

¹² Золотухин А.В., Султонова Т.И. Предпринимательское право Республики Таджикистан: учебник. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 596 с.

¹³ Исмаилов Ш.М. Сборник избранных статей. – Душанбе: Изд-во: «Полиграф Групп», 2021. – 632 с.

Ф.А. Махмудшозода¹⁵, Ҷ.С. Муртазозода¹⁶, М.З. Раҳимзода¹⁷, Б.О. Самадов¹⁸, Д.Ш. Сангинзод¹⁹, Ҳ.Н. Ҳиматов²⁰, И.М. Шарифов²¹ тадқиқ шудааст.

Дар хорича баъзе аз чанбаҳои танзими ҳуқуқи соҳибқорӣ оилавӣ аз ҷониби олимони зерин тадқиқ шудааст: Л.А Баркова²², Д.А. Волков²³, Т.Ю. Назарова²⁴.

Ба ин нигоҳ накарда, тадқиқоти комплекси илмӣ вобаста ба масъалаи мазкур дар ҚТ то ҳол гузаронида нашудааст ва дар робита бо ин зарурати гузаронидани таҳлили ҳаматарафаи илмии танзими ҳуқуқи соҳибқорӣ оилавӣ дар ҚТ ҷой дорад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар ҷорҷӯбаи кори илмию тадқиқотии кафедраи ҳуқуқи соҳибқорӣ ва байналмилалӣ факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон (дар мавзӯи «Таъминоти ҳуқуқи рушди фаъолияти соҳибқорӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон») барои солҳои 2016-2020 ва 2021-2025 иҷро карда шудааст.

---

¹⁴ Махмудзода М.А. Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ (маҷмӯи мақолаҳо маърузаҳо). – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 632 с.; Махмудзода М.А. Танзими конститутсионӣ-ҳуқуқӣ дар муносибатҳои оилавӣ // Қонунгузорӣ. – 2018. – №4 (32). – С. 19-23.

¹⁵ Махмудшоев Ф.А. Правовое обеспечение индивидуального предпринимательства в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2012. – 201 с.

¹⁶ Муртазакулов Дж.С. Дехканское (фермерское) хозяйство как организационно-правовая форма предпринимательской деятельности // Государство и право. – Душанбе. – 2011. – №4. – С. 5-16.; Муртазакулов Дж.С. Гражданско-правовые проблемы дехканского хозяйства (по материалам Республики Таджикистан). – Душанбе: Деваштич, 2002. – 206 с.

¹⁷ Рахимов М.З. Избранные труды по гражданскому и предпринимательскому праву. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 638 с.; Раҳимзода М. З. Фаъолияти соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ: монография. – Душанбе, 2018. – 392 с.; Раҳимзода М.З. Проблемаҳои муқаблаҳои ҳуқуқи соҳибқорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. – Душанбе: Дониш, 2019. – 557 с.

¹⁸ Самадов Б.О. Правовой режим индивидуальной предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан и в Российской Федерации: сравнительно-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2010. – 213 с.

¹⁹ Сангинов Д.Ш. Предпринимательское право Республики Таджикистан: учебное пособие. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 600 с.; Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибқорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (матни лексия): воситаи таълимӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 500 с.; Сангинов Д.Ш., Мирзоев П.З. Ҳуқуқи соҳибқорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. – Душанбе: Андалеб-Р., 2015. – 500 с.; Сангинов Д.Ш. Предпринимательская деятельность по оказанию социально-культурных услуг: проблемы правового регулирования. Монография. – Душанбе: Мехрона -2017, 2019. – 424 с.

²⁰ Химатов Х.Н. Проблемы правового регулирования имущественных отношений супругов : по материалам Республики Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2008. – 194 с.

²¹ Шарифов И.М. Танзими ҳуқуқи соҳибқорӣ хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: диссертатсия барои дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020. – 162 с.

²² Баркова Л.А. Семейное предпринимательство в механизме правового обеспечения гармонизации интересов семьи: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2015. – 189 с.

²³ Волков Д.А. Особенности организации и управления семейным предпринимательством в условиях России: дис. ... д-ра эконом. наук. – Москва, 2016. – 314 с.

²⁴ Назарова Т.Ю. Семейное предпринимательство в Российской Федерации: направления развития: дис. ... канд. эконом. наук. – Тамбов, 2008. – 149 с.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Ба мубрамияти мавзӯи тадқиқшаванда така намуда, ворид намудани донишҳои нав, ки дар асоси омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии танзими ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ коркард шудааст, мақсади асосии тадқиқотро ифода мекунад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Вобаста аз мақсади гузошташуда, вазифаи таҳқиқот инҳо мебошанд:

- таҳлилу барасии табиати ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ ҳамчун самти соҳибкорӣ;

- муайян намудани низоми воситаҳои ҳуқуқии таъминкунадаи рушди соҳибкории оилавӣ;

- таҳлили муқоисавии ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ дар давлатҳои хориҷа;

- тадқиқи ҷанбаҳои ҳуқуқии рушди соҳибкории оилавӣ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ;

- омӯзиши заминаҳои ҳуқуқии ташкил ва пешбурди фаъолияти соҳибкории оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ;

- муайян намудани мушкилоти ҳуқуқии пешбурди соҳибкории оилавӣ дар соҳаҳои дигари хоҷагии халқ;

- коркарди пешниҳодҳо барои мукамал гардонидани қонунгузорӣ дар бахши мазкур.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқот муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки масъалаҳои муҳими танзими ҳуқуқии соҳибкории оилавиро фаро мегирад.

Мавзӯи таҳқиқот. Мавзӯи таҳқиқот ақидаи олимон ва қонунгузориест, ки соҳибкории оилавӣ ва таҷрибаи татбиқи ҳуқуқро дар ин бахш ба танзим мебарорад.

Марҳила, мақон ва давраи таҳқиқот. Диссертатсияи мазкур фарогири бавучудой ва инкишофи қонунгузории Тоҷикистони соҳибистиклол оид ба соҳибкории оилавӣ дар давоми 31 сол буда, бо назардошти ташаккули асосҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ оид

соҳибқорӣ оилавӣ 3 марҳиларо дарбар мегирад: 1) солҳои 1991-1998; 2) солҳои 1999-2015; 3) аз соли 2016 инҷониб.

Дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ ташаккул ва инкишофи заминаҳои ҳуқуқии соҳибқорӣ оилавӣ баррасӣ гардидааст. Инчунин, таҳлили муқоисавии қонунгузорӣ ва амалияи кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (минбаъд – ИДМ) ва хориҷи дур оид ба соҳибқорӣ оилавӣ анҷом дода шудааст, ки мазмуну моҳияти рисоларо комил сохтаанд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асоси назариявии таҳқиқотро асарҳои илмии муҳаққиқоне ташкил додааст, ки ба ҷиҳатҳои гуногуни проблемаи ҳуқуқии соҳибқорӣ оилавӣ дахл доранд. Аз ҷумла асарҳои А.В. Барков, Л.А. Баркова, У.Д. Берикболова, А.В. Золотухин, С.О. Валенджян, А.Е. Муханова, Д.А. Волков, И.В. Ершова, Ш.М. Исмаилов, А.Н. Левушкин, М.А. Маҳмудзода, Ф.А. Маҳмадшозода, А.А. Мохов, Ҷ.С. Муртазозода, Т.Ю. Назарова, М.К. Немилентсев, И.А. Плотникова, М.З. Раҳимзода, Б.О. Самадов, Д.Ш. Сангинов, Ж.Б. Смагулова, Т.И. Султонова, М.Н. Умирзакова, Х.Н. Химатов, И.М. Шарифов ва дигарон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асосҳои методологии таҳқиқотро усулҳои умуми-илмӣ ва махсуси илмӣ, ба мисли диалектикӣ, мантиқӣ-забонӣ, омӯрӣ, шаклӣ-ҳуқуқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ ва ғайра ташкил медиҳанд.

Тавассути усули диалектикӣ ташаккул ва инкишофи заминаҳои ҳуқуқии соҳибқорӣ оилавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди пажӯҳиш қарор дода шуда, шароити таърихӣ ва дигар омилҳое, ки ба ташаккул ва инкишофи қонунгузории бахши соҳибқорӣ оилавӣ мусоидат намудаанд, муайян карда шудааст. Дар заминаи усули мантиқӣ-забонӣ истилоҳ ва ибораҳои мавҷуда оид ба муқаррарномаи мафҳуми соҳибқорӣ оилавӣ таҳлил гардида, истифодаи истилоҳи ягонаи аз нигоҳи мантиқӣ ва забонӣ дуруст, пешниҳод карда шудааст. Ҳамзамон, тавассути усули мантиқӣ-забонӣ соҳибқорӣ оилавӣ таҳқиқ шуда, воқеияти амалишавии он дар замони муосир инъикос

гардидааст. Дар раванди таҳқиқи танзими ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ бо истифода аз усули омӯри шумораи субъектони соҳибкории оилавӣ ва ҳолатҳои ҳимояи ҳуқуқи онҳо муайян гардидааст. Дар заминаи усули шаклӣ-ҳуқуқӣ соҳибкории оилавӣ ҳамчун падидаи сирф ҳуқуқӣ баррасӣ шуда, мафҳум ва унсурҳои таркибии он муайян карда шудааст. Инчунин, тавассути усули шаклӣ-ҳуқуқӣ қонунгузори амалкунандаи ҚТ ва давлатҳои хориҷӣ, санадҳои байналмилалӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Тавассути усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ қонунгузори ҚТ, санадҳои меъёрии ҳуқуқии давлатҳои хориҷӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар бахши соҳибкории оилавӣ омӯхта шуда, шабоҳат ва тафовут миёни онҳо муайян гардидааст. Усули таърихӣ-ҳуқуқӣ имконият фароҳам намуд, то мавзӯи рисола на танҳо ҳамчун падидаи муосири ҳуқуқӣ, балки таърихӣ низ омӯхта шавад. Дар натиҷаи таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии мавзӯи рисола муайян гардид, ки дар замони истиқлоли давлатӣ танзими ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ 3 марҳилаи таърихро пушти сар намудааст. Усулҳои ишорашуда дар якҷоягӣ имконият фароҳам оварданд, то мавзӯи таҳқиқшаванда ҳамачониба, пурра ва объективона омӯхта шуда, вазифаҳои гузашташуда ҳалли худро пайдо намоянд.

Заминаҳои эмпирикӣ. Заминаҳои эмпирикии таҳқиқиотро муқаррароти Конститутсияи ҚТ, Кодекси граждани ҚТ (минбаъд – КГ ҚТ), қонунгузори соҳибкорӣ ва дигар сарчашмаҳои танзими ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ ташкил додаанд. Дар баробари санадҳои миллӣ, инчунин, баъзе санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, қонунгузори давлатҳои алоҳида оид ба соҳибкории оилавӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Муҳимтарин замина ва роҳнамои таҳқиқот Паёмҳои ҳарсолаи Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олии ҚТ ба ҳисоб мераванд. Баҳри таҳлили амалияи татбиқи қонунгузори Тоҷикистон санадҳои судӣ мавриди таҳлил ва татбиқ қарор дода шудаанд.

Навгони илмӣ таҳқиқот. Диссертатсия дар асоси мавқеи устувори тадқиқотиву ҳамачонибаи муаллиф оид ба масъалаи танзими ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ дар ҚТ гузаронида шудааст ва барои мукамал

гардонидани қонунгузорӣ дар баҳши мазкур як қатор пешниҳодҳо карда шудааст. Навоварии тадқиқот инчунин дар он ифода мегардад, ки то ҳол дар ҚТ масъалаи танзими ҳуқуқии соҳибқорӣ оилавӣ ба тадқиқоти комплекси монографӣ фаро гирифта нашудааст. Ҳамзамон дар давраи муосир ба омӯзиши танзими ҳуқуқии соҳибқорӣ оилавӣ баҳри коркарди механизмҳои нави ҳуқуқии соҳибқорӣ оилавӣ талабот вучуд дорад. Диссертатсияи мазкур аввалин кори илмие мебошад, ки дар он кӯшиши гузаронидани тадқиқоти комплекси танзими ҳуқуқии соҳибқорӣ оилавӣ ба амал бароварда шудааст.

Нуктаҳои ба Ҳимоя пешниҳодшаванда. Барои Ҳимоя нуктаҳои зерини илмӣ, ки навоварии илмӣ тадқиқоти диссертатсиониро инъикос менамояд, пешкаш карда мешавад:

1. Соҳибқорӣ оилавӣ институти ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқи соҳибқорӣ ва намуди рафтори иқтисодии воҳиди ҷамъият – оила мебошад. Дар айни ҳол қонунгузор соҳибқорӣ оилавино бояд ҳамчун самти фаъолияти соҳибқорӣ ва падидаи муассири ҳуқуқи соҳибқорӣ ва оилавӣ бо дарҷи он дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор эътироф намояд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки дар танзими ҳуқуқии соҳибқорӣ оилавӣ таносуби манфиатҳои оилавӣ ва давлатӣ риоя карда шуда, кафолати давлатӣ рушди соҳибқорӣ оилавӣ таъмин гардад. Соҳибқорӣ оилавӣ, ки аз дастгирии давлатӣ ва танзими махсуси қонунгузорӣ маҳрумгаштаву танҳо дар шакли худмашғулият боқӣ монда вазифаҳои муҳимтари ҳуқуқиву иқтисодиро дар модели миллии пешбурди соҳибқорӣ дар ягон давлат иҷро карда наметавонад.

2. Соҳибқорӣ оилавӣ ин самти фаъолияти соҳибқорӣ мебошад, ки дар он ду ё зиёда аъзои оила тавассути робитаҳои оилавӣ нақшҳои роҳбарӣ ё соҳибмулкӣ доранд ва бо мақсади ба даст овардани фоида таҳти масъулият истеҳсолот, иҷрои кор, хизматрасонӣ ва ё фурӯши молро ба сомон мерасонанд. Алоҳида пешниҳод гардидани истилоҳоти ҳуқуқии соҳибқорӣ оилавӣ дар сатҳи қонунгузорӣ шароити иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилиро барои ташаккули инфрасохтори пешрафтаи соҳибқорӣ оилавӣ, рушди оила ҳамчун муҳити худидоракунии инсон, баланд бардоштани иқтидори оилавӣ фароҳам

меорад ва ба манфиати тараққиёти ҷамъият ва иқтисодиёт истифода мегардад. Аломатҳои фарқкунандаи соҳибкории оилавӣ аз дигар самтҳои соҳибкорӣ чунинанд: оила барои идоракунии масъул мебошанд ва ё ҳадди аққал 25% саҳмияҳои ташкилот ба оила тааллуқ доранд; молик ё менечерҳо соҳибкориро ҳамчун соҳибкории оилавӣ муайян ва дарк мекунанд.

3. Истифодаи ин самти соҳибкорӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон имкон медиҳад, ки иҷрои вазифаи муҳими иҷтимоии давлат фаъолона амали гардида, шароити ҳуқуқии баҳри фароҳам овардани имкониятҳои соҳибкории шаҳрвандон таъмин карда шавад. Омилҳои асосии мусоидаткунанда ба рушди соҳибкории оилавӣ инҳо мебошанд: ташаккули фарҳанги ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ; ҷалби аъзоёни оила ба идоракунии фаъолияти таъминоти ворисияти соҳибкорӣ; нигоҳдории идорашавандагии соҳибкории оилавӣ; заминаи устувор барои соҳибкории хурд, миёна ва калон.

4. Субъектони соҳибкории оилавӣ 2 гурӯҳ ҷудо карда мешавад: 1. Ташкилоти оилавӣ субъекти соҳибкории миёна ва калон мебошад, ки аз ҷониби аъзоёни як оила (сардори оила, зан, шавҳар, фарзандон, наберагон, падару модар, дигар хешу табори ба синни меҳнатӣ расида (занони фарзандон ва набераҳо, бародарони хуниву угай, зану шавҳар ва фарзандони онҳо, амакҳо ва холаҳо) таъсис дода шуда, идора карда мешавад; 2. Соҳибкории оилавии инфиродӣ - шахси воқеие, ки ба ҳайси соҳибкор аз қайди давлатӣ гузашта, худ ва ё бо ҷалби меҳнати аъзои оила фаъолияти соҳибкориро анҷом медиҳад.

5. Аъзоёни ташкилоти оилавӣ ҳуқуқ доранд: дар идоракунии соҳибкории оилавӣ, қабули қарорҳо, назорат аз болои фаъолияти молиявӣ хочагидорӣ иштирок намояд; вобаста ба шартҳои шартномаи таъсиси ташкилоти оилавӣ ҳиссаи худро аз фоида гиранд; ихтиёран аз кори оилавӣ даст кашидан; барои баргардонидани як қисми арзиши амволи ташкилоти оилавӣ ҳангоми баромадан аз ҳайати он мутаносибан ба маблағи амволе, ки ӯ ба сармояи оинномавӣ гузоштааст ё ба ӯ дар шакли асл ҷудо кардани амвол бо ҳамон

арзиш, агар дар шартномаи таъсиси ташкилоти оилавӣ тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, талаб кунанд.

6. Давлат риояи ҳуқуқҳо ва ҳимояи манфиатҳои қонунии субъектони соҳибқорӣ оилавино кафолат медиҳад ва ба рушди таҳкими соҳибқорӣ оилавӣ мусоидат менамояд. Мақомоти давлатӣ мувофиқи тартиби муқарраркардаи қонун ба субъектони соҳибқорони оилавӣ: барои ташкили истеҳсоли мол (қор, хизматрасонӣ) биноҳои ғайриистикоматии истифоданашударо ба иҷора медиҳанд; барои сохтмони майдонҳои истеҳсоли замин ҷудо менамоянд; объектҳои истеҳсолии субъектҳои соҳибқорӣ оилавино ба шабакаҳои муҳандисию алоқа пайваст менамоянд; барои фурӯхтани маҳсулоти субъектони соҳибқорӣ оилавӣ ҷойҳои махсус ҷудо мекунанд.

7. Таҳлили назария ва амалияи соҳибқорӣ оилавӣ далели он аст, ки дар ин самти соҳибқорӣ таъсири оила ва омилҳои мураккаби системавӣ мавҷуданд ва ба равандҳои стратегӣ ва натиҷаҳои соҳибқорӣ онҳо таъсир мерасонанд. Таъсири нодири системавии оила (модел)-ро бо истифода аз захираҳо ва имкониятҳои оила ба даст овардан мумкин аст. Ин модел нишон медиҳад, ки чӣ гуна муносибатҳои мутақобилаи системавии як воҳиди оила, субъекти хоҷагидорӣ ва узви инфиродии оила бо иҷроиш алоқаманданд.

8. Механизмҳои муайяни ҳуқуқӣ вучуд доранд, ки ба соҳибқорони соҳаи саноат ва сайёҳӣ имкон медиҳанд, ки аз дастгирии молиявии давлатӣ бархурдор шаванд. Дар ин замина аз ҷониби давлат фароҳам овардани шароит барои пешбурди соҳибқорӣ оилавӣ дар соҳаи саноат ва сайёҳӣ тавассути маблағгузорию имтиёзнок, махсусияти андозбандӣ, таъмини кафолатҳои иҷтимоӣ ва сусти қардани назорати мақомоти назоратӣ имкон медиҳад, ки субъектони соҳибқорӣ оилавӣ некӯаҳволии худро беҳтар созад. Бешубҳа, соҳибқорӣ оилавӣ дар мамлақати мо дар шароити муосир бояд аз ҷониби давлат ва доираҳои бузурги соҳибқорӣ бештар дастгирӣ қарда шавад, барои рушди фаъолияти соҳибқорӣ аъзои оила низ кӯмакҳои гуногун расонида шаванд.

9. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирии оилавхо ва рушди соҳибкории оилавӣ устувор намудани заминаи ҳуқуқии хоҷагиҳои деҳқонии оилавӣ зарур аст. Хоҷагии деҳқонии оилавӣ – якҷоя амалӣ намудани фаъолияти истехсолӣ ва дигар фаъолияти хоҷагидорӣ (истехсол, коркард, нигоҳдорӣ, интиқол ва фурӯши маҳсулот) дар деҳот аз ҷониби аъзоёни оила ва шахсоне, ки якҷоя бо онҳо дар асоси меҳнати инфиродӣ ва молу мулк, ки дар моликият ё ба иҷора қарордошта, амал мекунанд.

10. Дар диссертатсия, дар асоси омӯзиши паҳлуҳои гуногуни мавзӯи баррасишаванда, муаллиф баҳри такмили қонунгузорӣ чунин пешниҳодҳо намудааст:

10.1. Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи соҳибкории оилавӣ» саривақтӣ буда, мақсади он танзими муносибатҳо дар самти соҳибкории оилавӣ муқаррар гардида, дарбаргирандаи меъёрҳо оид ба муқаррароти умумӣ, ташкили ташкилоти оилавӣ, соҳибкории оилавии инфиродӣ ва бақайдгирии давлатии онҳо, ҳуқуқ ва уҳдадорихои субъектони соҳибкории оилавӣ ва аъзоёни он, фаъолияти субъектони соҳибкории оилавӣ, кафолатҳои озодии фаъолияти соҳибкории оилавӣ, муқаррароти интиқолӣ.

10.2. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 26 июли соли 2014, №1107 моддаи 3(1) бо мазмуни зайл илова карда шавад:

“Моддаи 3(1). Самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ

1. Давлат ҳама гуна самтҳои соҳибкории пешбининамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро эътироф намуда, ба он иҷозат медиҳад.

2. Соҳибкорӣ тибқи муқаррароти қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самтҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- соҳибкории иҷтимоию фарҳангӣ;
- соҳибкории иҷтимоӣ;
- соҳибкории оилавӣ;
- соҳибкории стратегӣ;

- соҳибкории инноватсионӣ;
- соҳибкории зехнӣ;
- соҳибкории экологӣ;
- соҳибкории виртуалӣ”.

10.3. Бо роҳи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хочагии деҳқонӣ (фермерӣ)” аз 15 марти соли 2016, № 1289 зарур аст, ки хочагии деҳқонии оилавӣ ҳамчун шакли хочагидорӣ муқаррар карда шавад.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Тадқиқоти мазкур метавонад ҳам аз ҷониби мақомотҳои давлатӣ, ки танзими фаъолияти субъектони соҳибкории оилавино ба амал мебароранд ва ҳам аз ҷониби субъектони хочагидорӣи ҚТ – иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии соҳибкорӣи оилавӣ мебошанд, истифода бурда шавад.

Натиҷаи тадқиқот метавонад барои мукаммалгардонии қонунгузорӣи граждани, соҳибкорӣ, оилавӣ, таҷрибаи судии судҳои иқтисодӣ ва судҳои салоҳияти умумии ҚТ истифода бурда шавад.

Инчунин муқарраротҳои алоҳидаи диссертатсия метавонад барои тадқиқотҳои минбаъдаи илмӣ дар соҳаи ҳуқуқи граждани, соҳибкорӣ, оилавӣ инчунин барои масъалаи танзими муносибатҳои гуногуни ҳуқуқии хусусӣ ва ғайра истифода шавад. Инчунин тадқиқоти мазкур метавонад дар вақти дарс додан аз фанни «Ҳуқуқи граждани», «Ҳуқуқи соҳибкорӣ», “Ҳуқуқи оилавӣ” ва курсҳои махсус дар факултетҳои ҳуқуқшиносии донишгоҳҳои олии мамлакат истифода бурда шавад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот ба дурустии маълумот, мувофиқати маводи таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқот ва ҳаҷми нашрияҳо, усулҳои гузаронидани таҳқиқоти диссертатсия вобаста аст. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои тадқиқоти назариявӣю таҷрибавӣ пешниҳод карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи рисола «Танзими ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба шиносномаи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 12.00.03 – Ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии докталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии докталаби дарёфти дараҷаи илмӣ бо дараҷаи навоариҳои илмии диссертатсия, муқарраротҳои илмие, ки барои ҳимоя пешниҳод карда мешавад, бо мақолаҳои илмӣ, маърузаҳои муаллиф дар семинарҳои назариявӣ ва конференсияҳои илмию амалӣ, инчунин бо коркарди лоиҳаҳои санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, тағйирот ва иловаҳо ба он тасдиқ мегарданд. Инчунин тарзи ифода кардан, гузоштани масъалаҳо ва услубшиносии рисола саҳми шахсии муаллими диссертатсияро тасниф мекунад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Таҳқиқот дар кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва байналмилалӣ факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифта, аз 7 ноябри соли 2022, таҳти протоколи №04 барои ҳимоя тавсия карда шудааст. Рисола дар семинари илмии Шурои олимони факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ бизнес ва сиёсати Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифта, ба ҳимоя тавсия шудааст (14.11.2022 сол).

Маводи таҳқиқот, инчунин, дар маърузаҳои муаллиф дар конфронсҳои илмии зерин инъикос ёфтаанд:

– конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалий дар мавзуи: «20 соли Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳуқуқ ва иқтисод» – маъруза дар мавзуи: «Озодии фаъолияти соҳибкории оилавӣ кафолати ҳуқуқи конститутсионии ҳуқуқи шахс». – Душанбе, 2019;

– конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Масъалаҳои мубрами конунгузорӣ оид ба рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» –

маърӯза дар мавзуи: «Сайёҳӣ ва масъалаҳои тақомули қонунгузорию он дар Тоҷикистони муосир». – Душанбе, 2020;

– конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи: «Масъалаҳои мубрами илму маориф дар шароити ҷаҳонишавӣ» – маърӯза дар мавзуи: «Асосҳои ҳуқуқии дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар рушди саноатиқунонии кишвар». – Кӯлоб, 2020;

– III-юмин конференсияи илми-назариявии байналмилалии Академияи ВКД ҚТ дар мавзуи: «Таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон» – маърӯза дар мавзуи: «Масъалаҳои таъмини ҳуқуқи занон дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ мувофиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, 2020;

– конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзуи «Рушди қонунгузорию Тоҷикистон оид ба самтҳои алоҳидаи соҳибкорӣ» – маърӯза дар мавзуи: «Табиати ҳуқуқии соҳибқорию оилавӣ ҳамчун самти соҳибкорӣ». – Душанбе, 2021;

– конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявиро дар мавзӯи «Менеджменти маркетингӣ дар соҳаи сайёҳӣ» – маърӯза дар мавзуи: «Асосҳои ҳуқуқи соҳибқорию оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ». – Душанбе, 2021.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Далелҳо, хулосаҳо, тавсияҳо ва пешниҳодҳои дар ин кори илмӣ овардашуда дар 12 мақолаи илмӣ инъикос ёфтаанд. Аз ҷумла 3 мақола дар маҷаллаҳои тақриршавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи расидааст

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия аз мақсадҳо, вазифаҳо ва мантиқи таҳқиқот иборат буда, аз муқаддима, ду боб, ки ҳафт зербобро муттаҳид мекунад, хулоса ва феҳрасти маъхазҳо иборат мебошад. Ҳаҷми умумии рисола аз 178 саҳифа иборат мебошад.

БОБИ 1. МОҲИЯТИ ҲУҚУҚӢ ВА ИҚТИСОДИИ СОҲИБКОРИИ ОИЛАВӢ

1.1. Табияти ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ ҳамчун самти соҳибкорӣ

Таҷрибаи рушди кишварҳое, ки дар ислоҳоти иқтисодиёти бозороргонӣ ва таъмини сатҳи баланди даромади аҳоли ба комёбиҳои назаррас ноил гардидаанд, нишон медиҳад, ки ташаббуси хусусӣ на танҳо дар таъмини шуғли аҳоли, балки дар ташкили омилҳои устувори тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ низ нақши рӯзафзун мебозад.

Дар ҷаҳони муосир қисми зиёди соҳибкории хурдро соҳибкории оилавӣ ташкил медиҳад. Афзалиятҳои иҷтимоию иқтисодии ин самти соҳибкорӣ самаранокии баланди фаъолияти субъектҳои онро муайян карданд. Дар як қатор давлатҳо ассотсиатсияҳои махсусе мавҷуданд, ки дар соҳаи ташкили соҳибкории оилавӣ тадқиқот мегузаронанд, манфиатҳоро ҳимоя мекунанд ва барои мубодилаи таҷриба дар фаъолияти соҳибкории оилавӣ майдонҳои мубоҳиса пешниҳод мекунанд. Ин имкон медиҳад, ки аҳоли ба фаъолияти соҳибкорӣ фаъолона ҷалб карда, анъанаҳои соҳибкории оилавӣ инкишоф дода шуда, сулолаҳои соҳибкории оилавӣ ташаккул дода шаванд.

Ҳамин тавр, соҳибкории оилавӣ на танҳо муҳити мӯътадили иҷтимоию иқтисодиро дар ҷомеа таъмин менамояд, балки муҳити соҳибкорӣ ва ояндабиниро низ ташаккул медиҳад.

Дар назария ва амалияи Тоҷикистон ба ибораҳои гуногуни соҳибкории оилавӣ вохурдан мункин аст. Масалан “соҳибкории оилавӣ”, “тиҷорати оилавӣ”²⁵ ва “соҳибкории хонаводагӣ”²⁶.

---

²⁵ Концепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, № 801// Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шақли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

²⁶ Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ифтихори Рӯзи модар аз 07.03.2017 с. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://prezident.tj/node/14719> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.); Факеров Н., Исматуллоев И.У. Моҳият ва хусусиятҳои тиҷорати хонаводагӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2018. – № 3 (24). – С. 5-8.

Солҳои охир дар назария ва амалия масъалаи дурнамои танзими меъёрии ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ бештар мавриди баррасӣ қарор гирифта, рушди равишҳои доктриналӣ дар ин самти донишҳои илмии фаъолияти соҳибкорӣ мушоҳида мешавад.

Ба андкшаи А.Н. Левушкин: “Омӯзиши динамикаи танзими ҳуқуқи оила имкон медиҳад, ки дар бораи тамоюлҳои нави рушди қонунгузорию никоҳ ва оила, аз ҷумла на танҳо дар бораи тағйирот дар институтҳои анъанавии соҳавӣ, балки дар бораи пайдоиши институтҳои нав ва зерсохторҳо, дар бораи тағйир додани сохтори қонунгузорию оила, ки аз тағйирёбии тамоми системаи он далолат мекунад, сухан ронем. Мазмуну доираи танзими ҳуқуқи оила ба тағйироти кулӣ рӯ ба рӯ шудааст. Тамоюли васеъ намудани предмети танзими ҳуқуқи оила ба амал меояд”²⁷.

Яке аз тамоилҳои асосии инкишофи донишҳои илмии муосир дар умум ва алалхусус илми ҳуқуқӣ васеъ намудани истифодаи равиши систематикӣ дар омӯзиши табиати падидаҳои баррасишаванда мебошад. Ба андешаи мо дар айни ҳол ба барқарор намудани алоқаҳои байнисоҳавии муносибатҳои оила ҳам аз нигоҳи ҳуқуқи оила ва ҳам ҳуқуқи соҳибкорӣ диққат додан лозим аст.

Дар кишварҳои волоияти қонун рушдёфта ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ дар натиҷаи бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ тезутунд гардидааст ва имрӯз яке аз роҳҳои ҳалли мушкилот соҳибкории оилавӣ мебошад, ки масъулияти иҷтимоӣ барои коҳиш додани табақабандии ҷомеа ва ташаккули табақаи миёнаи аз нигоҳи иқтисодӣ тавоно гузошта шудааст²⁸. Бояд эътироф кард, ки дар Тоҷикистон соҳибкории оилавӣ сарфи назар аз имконоти бузург дар ҳалли мушкилоти гуногуни оилавӣ ва соҳибкорӣ дуруст истифода намешавад ва амалан аз доираи танзими ҳуқуқӣ берун мондааст, ки ба самаранокии татбиқи он таъсир расонида наметавонад.

---

²⁷ Левушкин А.Н. Реформа семейного законодательства: совершенствование структуры Семейного кодекса Российской Федерации и правового регулирования отдельных брачно-семейных отношений. Актуальные проблемы российского права. – 2017. – № 5. – С. 31.

²⁸ Баркова Л.А. Совершенствование российской правовой модели семейного предпринимательства с учетом зарубежного опыта правоприменения // Семейное и жилищное право. – 2014. – № 5. – С. 6-9.

Дар Тоҷикистон дар ягон санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мафҳуми соҳибкорӣ оилавӣ вуҷуд надорад. Аз ҷумла таҳлили қонунгузории оила, соҳибкорӣ ва граждони далели ин гуфтаҳо мебошанд.

Дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қисми 2, моддаи моддаи 34 (Моликияти муштаракӣ зану шавҳар) танҳо дарҷ шудааст, ки “Даромаде, ки зану шавҳар дар натиҷаи фаъолияти меҳнатӣ, соҳибкорӣ ва зехнӣ ба даст овардаанд, нафақа, ёрданпулӣ ва пардохтҳои дигари пулии гирифташон, ашёҳои харидашон, қоғазҳои қиматнок, саҳмия, пай ва ҳама гуна молу мулки манқул ва ғайриманқули дар давоми занушӯи ҷамъкардашон, сарфи назар аз он, ки ба номи кадоме аз зану шавҳар харида шудааст (ё маблағ гузаронида шудааст), моликияти муштаракӣ онҳо ҳисоб мешавад”²⁹.

Дар асоси сарсатри дуоми қисми 1, моддаи 1 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои оилавӣ, меҳнатӣ, муносибатҳои марбут ба истифодаи захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зистро, ки дорои нишонаҳои дар сарсатри аввали ҳамин модда зикргардида мебошанд, агар дар қонунҳои оила, меҳнат, замин ва қонунҳои дигар махсус тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, қонунҳои граждони танзим менамоянд³⁰. Аммо мутасифона масъалаи соҳибкорӣ оилавӣ на дар қонунгузории оила ва на қонунгузории граждони муфассал дарҷ нашудааст.

Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе муқаррарот ба амалинамоии соҳибкорӣ оилавӣ ишора мекунанд. Масалан дар асоси моддаи 230 (Мафҳуми тарафҳои вобаста) Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон барои мақсадҳои Кодекси мазкур ду тараф дар ҳолатҳои зерин ба ҳам вобаста доништа мешаванд, агар: яке аз тарафҳо соҳиби мустақим ё ғайримустақими на камтар аз 25 фоизи сармоя ё ҳуқуқҳои овоздиҳии тарафи дигар бошад; ҳар шахси сеюм соҳиби мустақим ё ғайримустақими на камтар аз 25 фоизи сармоя ё ҳуқуқи овоздиҳӣ дар ҳар кадоме аз ин ду ва ё зиёда

---

²⁹ Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998, № 682 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998, №22, мод. 303.

³⁰ Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми якум) аз 30 июни соли 1999, № 802 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1999, №6, мод. 153.

тарафҳои вобаста бошад; зиёда аз нисфи шӯрои директорон ё аъзои шӯрои директорон ё як ё якчанд нафар директорони иҷроия ё аъзои иҷроияи шӯрои директорони як тарафро тарафи дигар таъин намояд; зиёда аз нисфи шӯрои директорон ё аъзои шӯрои директорон ё як ё якчанд нафар директорони иҷроия ё аъзои иҷроияи шӯрои директорони ҳар ду тарафро ҳамон як тарафи сеюм таъин намояд; қарзи аз ҷониби як тараф ба тарафи дигар додасуда ё таъмингардида зиёда аз 50 фоизи арзиши тавозунии тамоми дороиҳои тарафи дигарро ташкил диҳад; тараф мустақиман ё ғайримустақим на камтар аз 25 фоизи даромадро дар натиҷаи иҷрои шартномаи ҳамкорӣ байни ҳар ду тараф гирад; яке аз тарафҳо муассисаи доимии тарафи дигар бошад. Барои мақсадҳои сарҳатҳои яқум ва дуҷуми қисми 1 ҳамин модда шахси воқеӣ соҳиби ҳисса дар сармояи танзимшаванда ё ҳуқуқи овоздиҳӣ доништа мешавад, агар ҳисса мустақиман ё ғайримустақим ба яке аз аъзои як оила, аз ҷумла ҳамсар, хешовандони мустақим, бародарон ва хоҳарон, фарзандони бародарон ва хоҳарон, ҳамсарони бародарон ва хоҳарон, бародарон ва хоҳарони ҳамсар, падару модари зан ё шавҳар, бародарон ва хоҳарони падару модари зан ё шавҳар, васиён ва падару модари фарзандхонд тааллуқ дошта бошад³¹.

Рушди қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи он аллақай предмети ҳуқуқи соҳибкорӣ, аз ҷумла дар доираи танзими он муносибатҳоеро, ки на танҳо вобаста ба фаъолияти соҳибкорӣ, балки бо дигар намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ба миён меоянд, васеъ намуд. Ин набояд ҳамчун зиддият баррасӣ шавад, зеро тибқи моддаи 12 Конститутсияи Тоҷикистон давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад³².

---

³¹ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23-юми соли 2021, №1844 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.andoz.tj/Law/Kodex?culture=tg-TG>. (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

³² Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 22 майи соли 2016. – Душанбе, 2016. – С. 7.

Аммо дар адабиёт оид ба мафҳум ва моҳияти соҳибкории оилавӣ андешаҳои гуногун мавҷуданд, ки онро аз нигоҳи иқтисодӣ³³ ва ҳуқуқӣ³⁴ таҳлил менамоянд.

Соҳибкории оилавиरो метавон маҷмӯи муносибатҳои иҷтимоӣ, ки субъекти ҳуқуқи оила ва соҳибкорӣ ташкил медиҳад, маънидод намуд, ки дар ҳамкорӣ ва дар самти ду институти ҳуқуқӣ: оила ва соҳибкории хурд қарор дорад³⁵. Яъне ба андешаи М.К. Немилентсев соҳибкории оилавӣ муносибатҳои мураккаби байнисоҳавии институти оила ва соҳибкорӣ аст.

И.А. Плотникова зикр менамояд, ки дар асоси муносибати умумии иҷтимоӣ ба ин падидаи иҷтимоӣ ҳуқуқӣ арзишҳо ва меъёрҳои рафтори асоснок нигаронидашуда аст, ки ба талаботи ҷамъият ҷавобгӯ мебошанд³⁶.

Л.А. Баркова пешниҳод менамояд, ки соҳибкории оилавӣ ҳамчун як фаъолияти мустақил, ташаббускор, мунтазам, бо таваккал ва масъулияти молу мулкӣ, фаъолият дар ҳама гуна шакли ташкили ҳуқуқӣ амалишаванда, ки аз ҷониби аъзоёни оила амалӣ карда мешавад, фаҳмида шуда на он қадар зиёд баҳри фоида, балки барои ба даст овардани натиҷаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ барои қонеъ гардондани эҳтиёҷоти моликият ва ба ҳам мувофиқ кунондани манфиатҳои оила дар рафъи проблемаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ нигаронида шудааст. Соҳибкории оилавӣ ба инфиродӣ ва коллективӣ, мустақим ва ғайримустақим тақсим мешавад³⁷.

---

³³ Солдатова В.И. Семейное предпринимательство в России: перспективы развития // Право и экономика. – 2021. – № 6 (400). – С. 11-14.; Черемных Е.А. Семейное предпринимательство как субъект в секторе малого предпринимательства в Российской Федерации // В сборнике: Социально-экономическое развитие в условиях цифровых трансформаций. Сборник статей Международной научно-практической конференции. – Петрозаводск, 2021. – С. 83-88; Потий К.М. Отечественный опыт определения понятия "Семейное предпринимательство" // Экономическая наука современной России. – 2018. – № 2 (81). – С. 24-34; Жуков И.И. Роль и значение семейного предпринимательства для экономики страны // Сервис plus. – 2008. – № 2. – С. 29-32.

³⁴ Мамина А.В., Смоленский М.Б. Семейное предпринимательство в России: правовая природа и особенности // В сборнике: Правовой порядок и современный мир. Сборник научных статей студентов, магистрантов, аспирантов II Национальной научно-теоретической конференции. – 2020. – С. 426-431; Левушкин А.Н. Гражданско-правовое регулирование и развитие семейного предпринимательства как вида социального предпринимательства в Российской Федерации // Гражданское право. – 2019. – № 2. – С. 6-10.

³⁵ Немилентцев М. К. Ценообразование в семейном бизнесе: автореф. дис. ... канд. экон. наук. – СПб., 2012. – 24 с.

³⁶ Плотникова И.А. Институциональное развитие семейных предприятий в сфере малого бизнеса (на примере Пензенской области): дис. ... канд. социол. наук. – Пенза, 2015. – С. 13.

³⁷ Баркова Л.А. Семейное предпринимательство в механизме правового обеспечения гармонизации интересов семьи: дис. ... канд. юрид. наук. – Тверь, 2014. – 189 с.

А.Н. Левушкин зикр менамояд, ки соҳибкорию оилавию дар шакли умумӣ метавон ҳамчун падидаи мураккаби иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ дар ҷанбаҳои зерин баррасӣ кард: 1) категорияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ; 2) усул ва шакли ташкили тижорати оилавӣ; 3) институти ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқи соҳибкорӣ; 4) намуди рафтори иқтисодии воҳиди иҷтимоӣ – оила; 5) шакли ҳуқуқии амалигардонии иқтисодии соҳибкорию оила, ки дар робитаҳои ҳуқуқии оилавӣ ташкил карда шудааст³⁸.

Соҳибкорию оилавӣ ҳамчун як намуди фаъолияти иқтисодӣ, объекти танзими ҳуқуқӣ ва таъсири давлат ба предмети соҳаи ҳуқуқи соҳибкорӣ дохил мешавад, вале он ба робитаҳои ҳуқуқи оилавӣ асос меёбад. И.В. Ершова оиларо ҳамчун "як доираи шахсоне, ки бо ҳуқуқи уҳдадорихои тарафайн дар соҳаи муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ ва молумулкӣ вобаста, ки дар асоси ҳешутаборӣ, ақди никоҳ, фарзандхондӣ ва дигар фактҳои ҳуқуқие, ки дар асоси муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ қарор доранд, ба вучуд меоянд" маънидод мекунад³⁹.

Назария барои муайян кардани моҳияти ҳуқуқии соҳибкорию оилавӣ самтҳои васеъ дорад. Ин тафсир ба «моделҳои шарқии идоракунии» дахл дорад (яъне соҳибкорӣ мисли оила аст)⁴⁰.

Аз ин мафҳумҳои барасишуда бармеояд, ки соҳибкорию оилавӣ мавҷудияти муносибатҳои оилавӣ, соҳибкорӣ, ташкилӣ ва меҳнатиро дар байни субъектҳо пешбинӣ мекунад. Аммо асоси соҳибкорию оилавӣ маҳз робитаҳои оилавию ҳуқуқӣ мебошанд, ки дар асоси онҳо фаъолияти соҳибкорӣ ташкил карда мешавад. Соҳибкорию оилавӣ ин ташкили фаъолияти як узви инфиродии оила, беш аз ду аъзои оила ё дар заминаи моликияти хусусии ҳамаи аъзоёни оила баҳисоб меравад. Молик дорои захираҳои моддӣ ва таҷҳизоти асосии барои фаъолияти истехсолӣ зарурӣ

---

³⁸ Левушкин А.Н. Семейное предпринимательство и семейный бизнес: понятие, правовая природа и перспективы развития // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). – 2018. – № 3 (43). – С. 206-217.

³⁹ Ершова И.В. Экономическая деятельность: понятие и соотношение со смежными категориями // Lex Russica. – 2016. – № 9. – С. 46-61.

⁴⁰ Левушкин А.Н. Теоретическая модель построения системы семейного законодательства государственных участников СНГ: монография. – М.: Юнити-Дана: Закон и право, 2013. – С. 144.

мебошад, соҳибмулк ба фаъолияти субъекти хочагидор шахсан назорат мекунад. Новобаста аз миқёси ташкили соҳибкории оилавӣ, омили асосии муваффақияти он така ба арзишҳои оилавӣ ва оила мебошад, зеро ба соҳибкорӣ танҳо одамони наздик чалб карда мешаванд, ки набояд якдигарро ноумед кунанд ва ё фиреб диҳанд. Барои ҳамчун соҳибкории оилавӣ эътироф шудан худи ширкат ва сармояи саҳомии он бояд дар дасти оилаҳо бимонад ва ба мерос гузарад. Дар модели ҳуқуқии соҳибкории Тоҷикистон категорияи «соҳибкории оилавӣ» вучуд надорад ва дар сатҳи қонунгузорӣ чунин шакли ташкилию ҳуқуқии пешбурди соҳибкорӣ ба мисли ташкилоти оилавӣ муқаррар карда нашудааст.

Соҳибкории оилавӣ институти ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқи соҳибкорӣ ва намуди рафтори иқтисодии воҳиди чамъият – оила мебошад. Дар айни ҳол қонунгузор соҳибкории оилавино бояд ҳамчун самти фаъолияти соҳибкорӣ ва падидаи муассири ҳуқуқи соҳибкорӣ ва оилавӣ бо дарчи он дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор эътироф намояд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки дар танзими ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ таносуби манфиатҳои оилавӣ ва давлатӣ риоя карда шуда, кафолати давлатии рушди соҳибкории оилавӣ таъмин гардад. Соҳибкории оилавӣ, ки аз дастгирии давлатӣ ва танзими махсуси қонунгузорӣ маҳрумгаштаву танҳо дар шакли худмашғулият боқӣ монда вазифаҳои муҳимтари ҳуқуқиву иқтисодиро дар модели миллии пешбурди соҳибкорӣ дар ягон давлат иҷро карда наметавонад.

Аз рӯи табиати ҳуқуқии худ соҳибкории оилавӣ аксар вақт ҳамчун соҳибкории хурд ва миёна баҳо дода мешавад, ки дар сатҳи қонунгузории танзим карда мешавад. Дар қонунгузории Тоҷикистон низоми махсуси ҳуқуқии фаъолияти соҳибкории хурду миёна ташаккул ёфтааст.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014, № 1107 “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” соҳибкорӣ – фаъолияти мустақили ба таваккал амалишавандаи шахсони бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайди давлатӣ гирифташудае, ки барои ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк,

истехсол, фурӯши мол (ичрои кор ё хизматрасонӣ) равона шудааст. Ба субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мансубанд: шахсони воқеӣ (шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд), ки ба соҳибкорӣ машғуланд; шахсони ҳуқуқӣ (ташкилотҳои тичоратии резидент ва ғайррезидент, филиал ва намояндагиҳои шахсони ҳуқуқии хориҷӣ), ки ба соҳибкорӣ машғуланд. Субъектҳои соҳибкорӣ ба намудҳои зерин ҷудо мешаванд: хурд; миёна; калон. Ба субъектҳои соҳибкории хурд соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие мансубанд, ки даромади умумии онҳо дар як сол то 1000000 (як миллион) сомонӣ аст. Ба субъектҳои соҳибкории хурд соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие, ки ба фаъолиятҳои зерин машғуланд, мансуб нестанд: истеҳсоли молҳои зераксизӣ; таҳвили алюминийи аввалия; фаъолияти бонкӣ ва суғуртавӣ; фаъолияти вобаста ба идоракунии фондҳои сармоягузорӣ; фаъолияти касбӣ дар бозори қоғазҳои қиматнок. Ба субъектҳои соҳибкории миёна шахсони ҳуқуқие мансубанд, ки даромади умумии онҳо дар як сол аз 1000000 (як миллион) сомонӣ то 25000000 (бисту панҷ миллион) сомонӣ аст. Ба субъектҳои соҳибкории калон шахсони ҳуқуқие мансубанд, ки даромади умумии онҳо дар як сол аз 25000000 (бисту панҷ миллион) сомонӣ зиёд аст⁴¹.

Дар асоси моддаи 15 Кодекси андозаи Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти соҳибкорӣ - фаъолияти мустақилонае, ки таҳти таваккали шахсон амалӣ гардида, барои ба даст овардани даромад (фоида) аз ҳисоби истифодаи молу мулк, фурӯши мол (ичрои кор ё хизматрасонӣ) равона гардидааст. Фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯи андозаи даромади умумӣ ба намудҳои зерин ҷудо карда мешавад:

1) фаъолияти соҳибкории хурд – фаъолияти соҳибкори инфиродӣ ва шахси ҳуқуқие, ки даромади умумии онҳо дар 12 моҳи пайдарпайи (муттасили) тақвимии гузашта аз 1 000 000 (як миллион) сомонӣ кам мебошад;

---

⁴¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014, № 1107 “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404; с. 2015, №3, мод. 216; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1436; аз 02.01.2020 с., №1684.

2) фаъолияти соҳибкории миёна – фаъолияти шахси ҳуқуқие, ки даромади умумии он дар 12 моҳи пайдарпайи (муттасили) тақвимии гузашта аз 1 000 000 (як миллион) сомонӣ то 25 000 000 (бисту панҷ миллион) сомонӣ мебошад;

3) фаъолияти соҳибкории калон – фаъолияти шахси ҳуқуқие, ки даромади умумии он дар 12 моҳи пайдарпайи (муттасили) тақвимии гузашта зиёда аз 25 000 000 (бисту панҷ миллион) сомонӣ мебошад⁴².

Чунин ба назар мерасад, ки амали чунин речаро ба субъектҳои соҳибкории оилавӣ паҳн кардан мумкин аст. Тавре ки дар илм дуруст қайд шудааст: «мӯҳтавои низоми ҳуқуқии зикргардида маҷмӯи хусусиятҳои танзими меъёрии ҳуқуқии фаъолияти корхонаҳои хурду миёна мебошад, ки қонун дар шакли маҷмӯи воситаҳои таъсиррасонӣ ба ин субъектҳо муқаррар кардааст ва барои расидан ба мақсадҳои, ки давлат муайян кардааст, равона гардидаа аст»⁴³.

Муносибате, ки дар доктринаи ҳуқуқи соҳибкорӣ ифода ёфтааст, қобили дастгирӣ аст, ки: “агар фарқияти ба қадри кофӣ возеҳ байни соҳибкории оилавӣ ва соҳибкории хурд мавҷуд набошад, он гоҳ зарурати таъсиси категорияҳо, сохторҳои нави ҳуқуқӣ, ташаккули низоми махсуси ҳуқуқии иқтисоди (соҳибкорӣ) вучуд надорад. Пас фаъолияти субъекти соҳибкории оилавӣ аз субъекти соҳибкории хурд фарқ мекунад”⁴⁴. Дар баробари ин, дуруст будани чунин изҳоротро эътироф кардан лозим аст, ки «соҳибкории оилавӣ дар муқоиса бо соҳибкории хурд дорои хусусиятҳои муайян аст: як шакли муттаҳид кардани на танҳо сармоя, балки меҳнат, ғайр аз ин, меҳнати оилавӣ мебошад; он метавонад дорои хусусияти муайяне бошад, ки на фақат

---

⁴² Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23-юми декабри соли 2021, №1844 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.andoz.tj/Law/Kodex?culture=tg-TG>. (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

⁴³ Мохов А. А. Семейное и малое предпринимательство в современной России: доктрина и законодательство // Журнал предпринимательского и корпоративного права. – 2017. – № 2. – С. 27

⁴⁴ Ершова И.В. Специальный правовой режим деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства // Журнал предпринимательского и корпоративного права. – 2016. – №2. – С. 22-26.

иктисодӣ, балки оилавӣ ва дар айни замон вазифаҳои иҷтимоиро ҳал намояд”⁴⁵.

Дар адабиёт меъёрҳои асосии тасниф намудани фаъолияти соҳибкорӣ ба соҳибкории оилавӣ муайян карда шудаанд: назорати оила аз ҷониби соҳибкорӣ (воқеъ, тавассути ҳиссаи иштирок, фоизи сахмияҳо); соҳаи фаъолият (чун қоида, парвариши маҳсулоти кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, либос, пойафзол, савдо, тиҷорати тарабхона, сохтмон ва азнавсозӣ); муносибатҳои дохилихоҷагӣ ва меҳнати дарозмуддату устувор (на танҳо дар асоси шартномаи меҳнатӣ, балки ба муносибатҳои оилавӣ, хешу таборӣ, узвияти гурӯҳ) низ асос ёфтаанд⁴⁶.

Чунин аломатҳои асосии ташкилии соҳибкории оилавӣ имкон медиҳад, ки онро чун самти фаъолияти соҳибкорӣ таҳлил намуда, аз категорияҳои ҳуқуқии алоқаманд фарқ намоем: 1) муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ, ки байни аъзоёни оила – аъзои ташкилоти оилавӣ инкишоф меёбанд; 2) иштироки шахсии меҳнатӣ дар фаъолияти ташкилоти оилавӣ. Агар иштироки шахсии меҳнатӣ барои хоҷагии деҳқонӣ зарур бошад, пас робитаҳои оилавӣ бояд ҳамчун хусусияти фардиқунонии соҳибкории оилавӣ амал кунанд, ки онро аз соҳибкории хурд фарқ мекунад.

Ҳамин тариқ, назарияи муталиқ намудан соҳибкории оилавӣ ба соҳибкории хурд ва ё миёна ба андешаи мо баҳснок аст. Чунки соҳибкории оилавӣ метавонад ҳамчунин дар намуди соҳибкории калон низ фаъолияти соҳибкориро ба амал барорад.

Ин андеша дар адабиёти илмӣ низ зикр шудааст. Масалан ба андешаи А.Н. Левушкин соҳибкории оилавӣ аз рӯи сохтор ва тақсими сармоя, инчунин идорақунонӣ ва андозаи ширкатҳо шартан ба ду гурӯҳ тақсим мешавад. Гурӯҳи якум аз ширкатҳои иборат аст, ки дар онҳо танҳо аъзои оила ва хешовандони наздики онҳо қор мекунанд. Чун қоида, инҳо

⁴⁵ Мохов А.А. Социальные эффекты экономической деятельности и их значение для правотворчества // Юрист. – 2016. – № 18. – С. 37-41.

⁴⁶ Валенджян С.О., Волков Д. А. Семейное предпринимательство: анализ российской практики // Российский внешнеэкономический вестник. – 2011. – № 9. – С. 17-29; Мохов А.А. Семейное и малое предпринимательство в современной России: доктрина и законодательство // Журнал предпринимательского и корпоративного права. – 2017. – № 2. – С. 25- 28.

ширкатҳои хеле хурд мебошанд, кам аз 10 нафар. Гурӯҳи дуюм аз ширкатҳои иборат аст, ки аз насл ба насл мерос мондаанд. Ворисони тамоми оила соҳиби онҳо мебошанд. Ба ин гурӯҳ, ки асосан сармоядори оилавии хориҷиро ташкил медиҳад, чун қоида, корпоративҳои хеле калон ё калони байналхалқии дорой корхонаҳои фаръиро дарбар мегирад. Дар ин ҳолат, "оила" бузургтарин бастаи сахмияҳоро дар ихтиёр дорад, ки танҳо назорат аз болои ширкатро фароҳам меорад⁴⁷.

Л.А. Баркова ба мақсад мувофиқ будани фарқ кардани корпоратсияҳои калони оилавӣ ва корхонаҳои хурд дар соҳибқорӣ оилавӣ, ки дастгирии давлатро тақозо мекунад, ба таври асоснок қайд мекунад⁴⁸.

Дар қонунгузори Узбекистон бевосита ба корхонаҳои оилавӣ ва дастгирии давлатии онҳо ишора гардидааст. Аз ҷумла дар асоси моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Узбекистон аз 26.04.2012 сол, № ЗРУ-327 “Дар бораи соҳибқорӣ оилавӣ” корхонаи оилавӣ – субъекти соҳибқорӣ хурде мебошад, ки иштирокчиёни он дар асоси моликияти умумие, ки дар моликияти ҳиссавӣ ё муштаракӣ иштирокчиёни корхонаи оилавӣ, инчунин моликияти ҳар як иштирокчиӣ корхонаи оилавӣ қарор доранд, дар асоси ихтиёрӣ барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулот (кор, хизмат) таъсис дода шудааст. Фаъолияти корхонаи оилавӣ ба меҳнати шахсии аъзоёни он асос меёбад. Корхонаи оилавӣ яке аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқии субъектҳои соҳибқорӣ мебошад. Дар асоси моддаи 23 Қонуни мазкур давлат риояи ҳуқуқҳо ва ҳимояи манфиатҳои қонунии корхонаи оилавиро кафолат медиҳад. Мақомоти давлатӣ вазифадоранд, ки ба рушду таҳкими корхонаи оилавӣ мусоидат намоянд. Мақомоти давлатӣ мувофиқи тартиби муқарраркардаи қонун ба корхонаи оилавиро таъмин менамоянд: ба иҷора додани биноҳои ғайриистиқоматии истифоданашуда барои ташкили истеҳсоли мол (кор, хизматрасонӣ); азхуд кардани замин барои сохтмони майдонҳои истеҳсолӣ;

---

⁴⁷ Левушкин А.Н. Семейное предпринимательство и семейный бизнес: понятие, правовая природа и перспективы развития // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). – 2018. – № 3 (43). – С. 206-217.

⁴⁸ Баркова Л. А. Эволюция семейного предпринимательства как объекта правового регулирования // Вестник Тверского государственного университета. Серия: Право. – 2013. – Вып. 35. – С. 170-179.

ба шабакаҳои инженерии алоқа пайваст кардани объектҳои истеҳсолии корхонаи оилавӣ; додани ҷойҳои махсус барои фурӯши маҳсулоти корхонаи оилавӣ⁴⁹.

Дар асоси таҳлили Қонуни Ҷумҳурии Узбекистон “Дар бораи соҳибкории оилавӣ” маълум гардид, ки корхонаи оилавӣ яке аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқии субъектҳои соҳибкорӣ ва дар намуди соҳибкории хурд таъсис дода шуда, фаъолият менамояд. Аммо ибораи “корхонаи оилавӣ” мутобиқи қонунгузорӣ бо назардошти шакли моликият аз ҷониби давлат таъсис дода мешавад ва таъиноти махсус дорад. Масалан дар асоси моддаи 27 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 феввали соли 2004, № 10 “Дар бораи корхонаҳои давлатӣ” корхонаи давлатӣ метавонад баробари корхонаҳои дигари таъсис ёфта дар соҳаҳои зерини муқаррар намудаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият намояд: нигоҳдорӣ ва инкишофи шабакаи роҳҳои давлатии автомобилгард ва дигар объектҳои инфрасохтор, ки барои онҳо тибқи қонунгузорӣ тартиби махсуси маблағгузорӣ муқаррар шудааст; иҷрои корҳои начотбахшӣ дар кӯҳсор ва дигар корҳои махсус дар вазъияти ғавқуллода ва садамавӣ, ҳифз аз сӯхтор, обхезиҳо ва дигар фалокатҳои табиӣ; анҷом додани фаъолияти истеҳсоли дар муассисаҳои системаи иҷрои ҷазои ҷиноятӣ; истеҳсоли корҳои топографию геодезӣ ва картографӣ; анҷом додани фаъолияти истеҳсолию хоҷагидорӣ дар соҳаи тандурустӣ, ҳифзи табиат, маориф, ҳифзи иҷтимоӣ, илм, фарҳанг ва варзиш; анҷом додани дигар фаъолияти истеҳсолию хоҷагидорӣ, ки дар нақшаҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ пешбинӣ шудаанд⁵⁰. Инчунин дар асоси қисми 2, моддаи 48 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби иштирок дар ташкили молу мулки шахси ҳуқуқӣ муассисони (иштирокчиёни) он метавонанд нисбати ин шахси ҳуқуқӣ

---

⁴⁹ Закон Республики Узбекистан от 26 апреля 2012 года №ЗРУ-327 “О семейном предпринимательстве”// Собрание законодательства Республики Узбекистан, №17 (517), 30 апреля 2012 года; в редакции Законов Республики Узбекистан от 30.04.2013 г. №ЗРУ-352, 20.08.2015 г. №ЗРУ-391, 29.12.2016 г. №ЗРУ-418, 20.03.2019 г. №ЗРУ-531, 07.01.2020 г. №ЗРУ-601, 21.07.2020 г. №ЗРУ-629, 09.11.2020 г. №ЗРУ-646.

⁵⁰ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи корхонаҳои давлатӣ” аз 28 феввали соли 2004, № 10 //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №2, мод.42; с.2008, №10, мод.807; с.2010, №12, қ.1, мод. 818; Қонуни ҶТ аз 6.10.2008 № 426, аз 29.12.2010 № 659, аз 2.01.2020 № 1679.

ӯҳдадорӣ ё ҳуқуқи молу мулки ба молу мулки он дошта бошанд. Ба шахси ҳуқуқие, ки иштирокчиёнашон нисбати онҳо ҳуқуқи уҳдадорӣ доранд, инҳо дохил мешаванд: ширкату ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ, кооперативҳои тичоратӣ ва кооператсияи матлубот. Ба шахси ҳуқуқие, ки муассисони онҳо ба молу мулкашон ҳуқуқи моликият ё ҳуқуқи дигари молу мулкӣ доранд, корхонаҳои воҳид, аз ҷумла корхонаҳои фаръӣ, инчунин муассисаҳои дохил мешаванд, ки аз ҷониби молик маблағгузорӣ мешаванд⁵¹.

Дар муомилоти илмӣ ва қонунгузорӣ ворид намудани мафҳуми “корхонаи оилавӣ” ҳамчун субъекти фаъолияти соҳибкорӣ ба андешаи мо ба мақсад мувофиқ намебошад ва нисбати шахсони ҳуқуқии ба соҳибқориҳои оилавӣ машғулбуда истифодаи ибораи “ташкilotи оилавӣ” дуруст мебошад.

Рушди минбаъдаи соҳибқориҳои оилавиرو бо мақсади татбиқи самараноки тартиби қонунии гирифтани мақоми субъекти махсуси фаъолияти соҳибкорӣ – ташкilotи оилавӣ пешбинӣ намудан амри воқеист. Чунин ташкilotҳо барои пешбурди соҳибкорӣ бартариҳои баръало дорад: ин ташкilot одамони наздик - аъзоёни оиларо, ки дар асоси боварӣ ташкilot карда шудаанд, мепайвандад; дар қабули қарор озодӣ ва мустақилияти қалон мавҷуд аст; мутобиқшавӣ дар бозор самаранок ба роҳ монда шудааст; соҳибқориҳои оилавӣ барои қори самаранок ҳавасмандии баланд дорад; муттаҳидии баланди коллективи меҳнатӣ дар асоси робитаҳои хешу таборӣ ва оилавӣ ҷой дорад.

Масалаи дигаре, ки мубрам мебошад дар илм оид ба мафҳуми соҳибқориҳои оилавӣ ҷой доштани ду равиши умумӣ, ки яке аз шакли моликият ва дуюм аз хусусияти идорақунии соҳибқориҳои оилавӣ бармеояд.

1. Соҳибқориҳои оилавӣ сармоя (саҳмияҳо) мебошад, ки ба оила тааллуқ дорад ё таҳти назорат қарор дорад. Ин мафҳуми васеъ на танҳо намудҳои тичоратеро дар бар мегирад, ки одатан ҳамчун соҳибқориҳои оилавӣ ҳисобида

---

⁵¹ Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон (қисми I) аз 30 июни соли 1999 // Аҳбори Маҷлиси Олии Чумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №6, мод. 153, мод. 154; с. 2001, №7, мод. 508; с. 2002, №4, қ. 1, мод. 170; с. 2005, №3, мод. 125; с. 2006, №4, мод. 193; с. 2007, №5, мод. 356; с. 2010, №3, мод. 156; №12, қ. 1, мод. 802; с. 2012, №7, мод. 700, №12, қ. 1, мод. 1021; с. 2013, №7, мод. 504; с. 2015, №3, мод. 200; Қонунҳои ҚТ аз 23.07.2016 с., № 1334; аз 02.01.2019 с., № 1557; аз 02.01.2020 с., №1656; аз 21.01.2020 с., №1657.

мешаванд - соҳибкории хурд (одатан аз чониби аъзоёни оила идора карда мешаванд), балки инчунин ширкатҳои ҷамъиятии дорои моликияти назарраси оилавино фаро мегирад. Исботи ин гуфтаҳо андешаи олимони Фақеров Н., Исматуллоев И.У. мебошад. Онҳо такид мекунанд, ки: "... воқеан пайдоиши фаъолияти соҳибкориро метавонем ба тичорати хонаводагӣ вобаста донем, ва мусалламан бигӯем, ки дар ҷомеаи инсонӣ мафҳумҳои бо номи соҳибкорӣ ва тичорат маҳз дар хонавода ба вуҷуд омадаанд ва ин шакли фаъолияти иқтисодӣ асоси хонаводагӣ дорад. Ин навъи фаъолияти иқтисодӣ бахусус дар ҷамъияти сармоядорӣ, ки решаҳои анъанаҳои таърихи тавонист нигоҳ дорад ва тақомул диҳад, бисёр пеш рафта дар шароити муосир ба дараҷаи мувофиқ ба замон расидааст. Таъдиқи ин гуфтаҳо фаъолияти пурсамари ширкатҳои маъруфи сатҳи ҷаҳонӣ ба монанди Валмарт (Walmart) аз Иёлоти Муҷаҳидаи Амрико, Самсунг (Samsung Group) - Корея, Тата (Tata Group)-Ҳиндустон ва Фоксонн (Foxconn) – Тайван мебошанд, ки таърихан дар асоси хонавода таъсис дода шуда, солҳои зиёд аст, ки дар шакли ширкатҳои хонаводагӣ фаъолият мекунанд. Ширкати машҳури олмонии имрӯза, ки бо номи Трузен-Крупп машҳур аст, ҳамон ширкати таърихии хонаводаи Крупп мебошад, ки қариб 500 сол пеш аз тарафи асосгузори ин хонавода - Фридрих Крупп таъсис дода шуда буд"⁵².

2. Соҳибкории оилавӣ ҳама гуна тичоратест, ки дар он ду ё зиёда роҳбарон тибқи қонуни оилавӣ ба ҳам пайвастанд⁵³. Ба дастгирии соҳибкории хурди оилавӣ диққати махсус дода, ба бартараф намудани идоракунии монеаҳои таҳриқдиҳандае, ки ба рушди соҳибкорӣ ҳалал мерасонанд ва ба афзоиши ришвахорӣ ва коррупсия мусоидат мекунанд ноил гардидан мумкин аст⁵⁴.

---

⁵² Фақеров Н., Исматуллоев И.У. Моҳият ва хусусиятҳои тичорати хонаводагӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2018. – № 3 (24). – С. 7.

⁵³ Воротилкина А.М. К вопросу о классификации предприятий семейного бизнеса // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. – 2018. – № 1 (60). – С. 160-162.

⁵⁴ Mussayeva G.I. Small family business as regulation method of labor market// Bulletin of Karaganda University. Economy Series. – 2017. – Т. 87. – № 3. – С. 209-216.

Дар тамоми давлатҳои дорои низоми иқтисодии мутараққӣ дастгирии соҳибкории хурду миёна яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодии давлат мебошад⁵⁵. Бо мақсади татбиқи минбаъдаи самараноки он ва ба ҳам пайвастании модели хусусию давлатӣ танзими он дар сатҳи қонунгузорӣ васеъ намудани амали чунин дастгирӣ ба соҳибкории оилавӣ қомилан асоснок ва зарур аст.

Бояд эътироф кард, ки айни замон танзими махсуси ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ дар Тоҷикистон вучуд надорад. Баракс заминаҳои меъёрии ҳуқуқии ҷойдошта безътибор шудаанд. Масалан дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)" аз 15 март соли 2016, № 1289 иборати "соҳибкории оилавӣ" ва ё "хоҷагии оилавӣ" умуман ҷой надорад. Дар моддаи 1 ин Қонун омадааст: хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) (минбаъд - хоҷагии деҳқонӣ) субъекти соҳибкорӣ, ки дар он истеҳсол, нигоҳдорӣ, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ба ҷаъолияти шахсии як нафар ё ҷаъолияти якҷояи гурӯҳи шахсонӣ воқеъ дар қитъаи замин ва молу мулки ба онҳо тааллуқдошта асос ёфтааст⁵⁶. Дар таносуб аз қонуни амалкунанда Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 майи соли 2009, № 526 "Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)" (соли 2016 аз эътибор соқит доништа шуд) манфиатҳои оиларо ҳифз менамуд. Аз ҷумла дар моддаи 1 ин Қонун муқаррар шуда буд, ки хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) (минбаъд - хоҷагии деҳқонӣ) субъекти хоҷагидорӣ мустақилест, ки ҷаъолияти он ҳамчун соҳибкор ба меҳнати шахсии як нафар, аъзои як оила ё гурӯҳи шахсон асос ёфта, заминаи онро қитъаи замин ва дигар молу мулки ба аъзои он тааллуқдошта ташкил медиҳанд. Хоҷагии деҳқониро метавонанд як шахс, як оила ё гурӯҳи шахсон ташкил диҳанд (м.3). Хоҷагии деҳқонии оилавӣ - хоҷагии деҳқоние, ки дар он ҷаъолияти меҳнатӣ дар шакли соҳибкорӣ оилавӣ дар заминаи моликияти якҷоя асос ёфтааст (м.5). Сардори хоҷагии деҳқонии оилавӣ аз ҷониби аъзои

⁵⁵ Ершова И.В. Понятийно-правовая пертурбация как способ достижения государ-ственной цели (на примере понятия субъекта малого и среднего предпринимательства) // Гражданское право. – 2016. – № 4. – С. 33-36.

⁵⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)" аз 15 март соли 2016, № 1289 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

оила интихоб карда мешавад (м.12). Узви хочагии деҳқонии фардӣ ва аъзои хочагии деҳқонии оилавӣ метавонанд мутобиқи Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи молу мулки хочагӣ ширкати хочагидорӣ ва ё кооперативи истехсолии (кишоварзии) дорои мақоми шахси ҳуқуқӣ таъсис диҳанд (м.14)⁵⁷.

Аз ин рӯ, дар асоси қонунгузории амалкунанда аъзои оила маҷбур мешаванд, ки дар алоҳидагӣ ҳамчун соҳибкори инфиродӣ сабти ном шаванд ва ба сифати шарикон соҳибкориро пеш баранд ё аз сохтори корфармо-корманд истифода баранд ё дар дохили ташкилот ҳамчун яке аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқие, ки барои шахсони ҳуқуқӣ пешбинӣ шудаанд, дар асоси иштироки саҳмӣ дар соҳибкорӣ муносибат кунанд.

Дар адабиёт зарурати тафрикаи вазъи ҳуқуқии соҳибқории хурду миёна, аз ҷумла аз нуқтаи назари тадбирҳои дастгирӣ, ки ба онҳо аз сабаби мавҷудияти тафовут дар имкониятҳои иқтисодӣ ва дигар имкониятҳо дар байни соҳибқории хурду миёна кафолат дода мешавад, асоснок карда шудааст⁵⁸. Ҳамчунин тафрикаи минбаъда, ки ба ҳамоҳангсозии муносибатҳо ва муқаррар намудани танзими махсуси ҳуқуқии соҳибқории оилавӣ нигаронида шудааст, бояд ҷой дошта бошад. Чунки соҳибқории оилавӣ бояд аз ҷониби давлат бештар дастгирӣ карда шавад, барои рушди фаъолияти соҳибқории аъзои оила барномаҳои махсуси мақсаднок таҳия ва татбиқ кардан зарур аст.

Албатта, қонунгузор бояд ин самти муассири соҳибкориро ҳамчун як падидаи воқеан мавҷудаи ҳуқуқӣ дар соҳаи соҳибкориро эътироф намояд. Мутаассифона қонунгузории Тоҷикистон чунин шакли ташкилию ҳуқуқии соҳибкориро пешбинӣ накардааст. Аз ин рӯ, шумо бояд аз дигар моделҳои ташкилию ҳуқуқӣ истифода баред ва муқаррароти умумии қонунгузории соҳибкорӣ, граждони ва оилавино нисбат ба соҳибқории оилавӣ татбиқ кунед. Аммо хусусиятҳои муносибатҳои оилавино, ки дар онҳо ба

---

⁵⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи хочагии деҳқонӣ (фермерӣ)" аз 19 майи соли 2009, № 526 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с.2009, №5, мод.333.

⁵⁸ Мохов А. А. Правовая поддержка и правовая защита субъектов малого предпринимательства // Власть закона. – 2017. – № 2. – С. 54.

муносибатҳои шахсии ғайримолу мулки афзалият дода мешавад, ба эътибор нагирифтани мумкин нест. Муносибатҳои соҳибкорӣ, ки ба вучуд меоянд, муносибани ба моҳияти ҳуқуқии муносибатҳои оилавие, ки ба ташкили соҳибкорӣ нигаронида шудаанд, бо назардошти соҳаи оилавии ҳаёти аъзоёни оила муҳолиф буда метавонанд. Дар танзими ҳуқуқии муносибатҳои оилавӣ соҳибкорӣ манфиатҳои соҳибкории хусусӣ ва ҷамъиятӣ ба мувозинат ноил гардидан зарур аст, то ки соҳаи оила ва соҳибкорӣ ҳамоҳанг карда шавад.

Барои ноил шудан ба ин ҳадаф давлатро зарур аст, ки рушди соҳибкории оилавӣ, аз ҷумла ҳамчун як соҳаи худмаблағгузори аъзоёни оила ҳавасманд намояд⁵⁹. Агар ташкилоти тичорати оилавӣ ҳамчун арзиши оилавӣ ва низоми хуб ташаккулёфтаи муносибатҳои моликияти байни аъзоёни оила, ки фоида ба даст меорад, на танҳо ҳамчун маҷмӯи моликияти аъзоёни оила: зану шавҳар, волидон ва фарзандон, ки дорои дороиҳои муайян мебошад, арзиш дошта бошад, пас зарур аст, ки ин арзиши моликияти оилавӣ дар доираи оилаҳо дар асоси танзими махсуси ҳуқуқӣ нигоҳ дошта шавад.

Бояд эътироф кард, ки соҳибкории оилавӣ, ки аз дастгирии давлатӣ ва танзими махсуси қонунгузорӣ маҳрум аст, метавонад танҳо дар шакли худмашғулият боқӣ монад ва дар модели миллии пешбурди соҳибкорӣ вазифаҳои муҳимтари иқтисодию ҳуқуқиро иҷро карда наметавонад⁶⁰.

Имрӯз маҳз соҳаи соҳибкории хурду миёна рушд мекунад, ки асоси некуахлоқии ҳар як давлат мебошад, ки таҷрибаи давлатҳои Амрикову Осиё ва Аврупо гувоҳӣ медиҳад. Ширкати навро одамоне ташкил карда метавонанд, ки дар муносибатҳои дӯстона, бо ҳамдигар хуб шиносанд ва сипас ширкате ба вучуд меояд, ки шарикон аз рӯи саҳмияҳо таъсис додаанд. Аммо аксар вақт тичорати навро хешовандони наздик ё дур, вале ба ҳамон «оила» тааллуқдоранд, ташкил мекунанд. Чунин фирмаҳо дар истилоҳоти ҷаҳонӣ номи «ширкатҳои оилавӣ» ё «фирмаҳои оилавӣ»-ро гирифтаанд. Дар баробари ин, барои он ки соҳибкории оилавӣ боқӣ монад, ҳуди ширкат,

⁵⁹ Ершова И.В., Трофимова Е.В. Самозанятость: реперные точки формирования правового режима // Предпринимательское право. – 2017. – № 3. – С. 3-12.

⁶⁰ Левушкин А.Н. Гражданско-правовое регулирование и развитие семейного предпринимательства как вида социального предпринимательства в Российской Федерации // Гражданское право. – 2019. – № 2. – С. 6-10.

инчунин сармоџи худи ширкат бояд дар дасти оила бимонад ва ба мерос гузарад⁶¹.

Аз руи сохтор ва тақсимоти сармоџа, идоракунии ташкилотҳо ва ҳаҷми худи ширкатҳо тамоми маҷмуи ташкилотҳои оилавино шартан ба ду гуруҳ тақсим менаоянд:

1. Соҳибқорони оилавӣ ба маънои маҳдуд субъекти хоҷагидор аст, ки аъзоёни оила ва аъзоёни наздики оиларо бо қор таъмин менамояд. Яъне фаъолияти соҳибқорони як оила, ки дар он танҳо хешу табори наздиктарин — шавҳар, зан, писар, бародар, падар дар қори умум машғуланд. Субъектони хоҷагидор вобаста ба маънои маҳдуд ба ду зергурӯҳ ҷудо мешаванд: соҳибқорони инфиродӣ ва ташкилоти оилавӣ. Соҳибқорӣ инфиродии амаликунандаи фаъолияти соҳибқорони оилавӣ дар як қатор мамлакатҳо ба монанди Канада ва Америка таъсис дода шудаанд⁶². Инҳо пеш аз ҳама, соҳибқорони инфиродии гуногун, ки “соҳибқорони бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ” низ ном бурда мешаванд. Дар ин гуна субъектони хоҷагидор тақсимоти дақиқи вақолатҳо, сохтори худи тобеият ва сатҳҳои иерархӣ вучуд надоранд. Сарварӣ аз они сардори оила аст ва дигарон ҳамон тавре ки худашон мефаҳманд, қори худро мекунанд. Мағозаҳои хурд аксар вақт аз рӯи ҳамин принцип қор мекунанд, ки дар он ҷо духтараш ғурӯшанда, занаш муҳосиб ва таъминкунанда, падар дар ҳамчун мудир ва ронанда мебошад. Ширкатҳои машваратӣ, агентҳои рекрутингӣ ва нашриётҳои хурди оилавӣ аксар вақт аз рӯи ҳамин принцип сохта мешаванд. Дар баробари ин, тавсифи вазифаҳои муқарраршуда вучуд надорад. Ивазкунии функционалӣ вучуд дорад, ки ҳамаи аъзоёни оила ба нигоҳ доштани соҳибқорони хурди оилавии «ҳаёти» худ манфиатдоранд⁶³. Зергурӯҳи дуном ташкилоти оилавӣ ҷун қоида аллақай ба қамол расида аст, ки ташкил ва сохтори тобеияти аниқу муайян

⁶¹ Маршев В.И., Маршев И.В. О проблемах управления семейными компаниями // Вестник РГГУ. Серия: Экономика. Управление. Право. – 2009. – № 18. – С. 27-48.

⁶² Ерёмушкина С.В. Особенности управления персоналом в семейном бизнесе // В сборнике: Актуальные проблемы бизнес-образования. Сборник статей по материалам XVIII Международной научно-практической конференции. Редколлегия: П.И. Бригадин [и др.]. – М., 2019. – С. 74-79.

⁶³ Ковалев Н.О. Проблемы и их решения при формировании семейного бизнеса // Jurnalul Umanitar Modern. – 2021. – Т. 4. – № 2 (8). – С. 13-15.

дошта, муносибатҳои оилавӣ ба муносибатҳои «тиҷоратӣ» табдил меёбанд ва бояд ба назар гирифт, ки баъзе хешу таборҳо роҳбар мешаванд ва баъзеи онҳо тобеанд⁶⁴. Аксар вақт дар марҳилаи гузаштани фаъолият аз соҳибкории инфиродӣ ба ташкилоти оилавӣ он бо мушкилоти ҷиддии идоракунии тақсимоати кудрат ва сармояи ҷамъкардаи ташкилот дучор меояд. Шикоятҳои оилавӣ аз пешбарӣ шудани баъзе аъзоён ва зуд паст шудани мансаби баъзеи дигар, ҷанҷолҳои оилавӣ ва ҷанҷолҳои саршуда дар ниҳоят метавонад боиси баста шудани ҳуди ташкилот гардад. Аз ин рӯ, дар ин марҳила аз ҳама ғушаҳои тезу тунд гузаштан, ҳама ихтилофоти дохилро баргараф кардан, ба фаҳмиши умумичаҳонии мақсаду вазифаҳои тиҷорати умумӣ расидан, вазифаҳо ва масъулияти тамоми кормандони ширкатро дақиқ муайян кардан муҳим аст⁶⁵.

Яъне ба маънои маҳдуд соҳибкории оилавӣ дар намуди соҳибкории хурд ва миёна, соҳибкории инфиродӣ ва ташкилоти оилавии хурду миёна фаҳмида мешавад.

2. Гурӯҳи дуҷум соҳибкории оилавии ташкилотҳои мебошанд, ки аз насл ба насл мерос монда, ба тамоми кланҳои оилавӣ тааллуқ доранд. Ба ин гурӯҳ, ки сармояи оилавии хориҷиро ташкил медиҳад, чун қоида, ширкатҳои калон монанди корпоратсияҳои байналмилалӣ дорои ташкилотҳои зиёд дохил мешаванд. Дар ин ҳолат "оила" танҳо тавассути бастаи саҳмияҳои оила назорат бар ширкатро дорад. Дар ҳар як кишвар оила бояд ғолиби муайяни саҳмияҳоро нигоҳ дорад, то ин фаъолияти соҳибкорӣ оилавӣ номида шавад. Масалан дар Финландия ҳадди ақал 50%, дар Амрико ва Олмон тақрибан 25% саҳмияҳо дар дасти як оила нигоҳ дошта мешаванд. Роҳи дигари нигоҳ доштани назорати оила аз болои ширкат тавассути барориши саҳмияҳои ду навъ бо шумораи гуногуни овозҳо барои ҳар як саҳмия вучуд дорад. Саҳмияҳо дар оила боқӣ мемонанд дорои ҳуқуқи 10 овоз ва саҳмияҳои дигар

⁶⁴ Календжян С.О., Волков Д.А. Семейное предпринимательство: анализ российской практики // Российский внешнеэкономический вестник. – 2011. – № 9. – С. 17-29.

⁶⁵ Сушкова О.В. Влияние семьи на эффективность ведения и управления бизнесом: дискуссионные вопросы // В книге: Семейный бизнес & самозанятые: взгляд через призму малого предпринимательства. отв. ред. И.В. Ершова, А.Н. Левушкин; Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина (МГЮА). – Москва, 2021. – С. 76-84.

аъзоён бо ҳуқуқи 1 овоз барои ҳар як сахмия дар бозори сахҳомӣ ҷой доранд ё танҳо сахмияҳои оилавӣ ҳуқуқ доранд аъзои шӯрои директоронро интиҳоб кунанд ва ба ин васила назоратро аз болои ширкат нигоҳ дошта, сармояи иловагиро, ки барои рушди ҳар як ширкат муҳим аст, нигоҳ медорад⁶⁶. Дар робита ба ҷануби нимҷазираи Корея мафҳуми соҳибкории калони оилавӣ пеш аз ҳама бо корпоратсияҳои пешбари кишвар - ба истилоҳ чебол (chaebols) - гурӯҳҳои молиявӣ ва саноатии шакли мушаххас алоқаманд аст, ки ширкатҳои ба монанди Самсунг (Samsung), Hyundai (Hyundai), Элчи (LG), Эскей Груп (SK Group), Лотте (Lotte) ва ҷанде дигарон дохил мешаванд. Дар ҳуҷҷатҳои расмӣ Ҷумҳурии Корея мафҳуми «чаебол» ифшо нашудааст, гарчанде ки онро, аз ҷумла, дар қарорҳои Комиссияи тичорати одилонаи Корея (Korea Fair Trade Commission) دیدан мумкин аст. Дар қонунгузорӣ мафҳуми «гурӯҳи ширкатҳо (enterprise group)» истифода шудааст. Дар тафсири Санади танзими монополия ва савдои одилона аз соли 1980 (таври охирин дар моҳи март соли 2012) ин маънои "гурӯҳи ширкатҳоеро дорад, ки фаъолияти соҳибкории онҳо аз ҷониби як шахс назорат карда мешавад"⁶⁷.

Фарқи асосии байни соҳибкории оилавӣ ва як ташкилоти оддӣ дар ҳадафи он - ноил шудан ба ҳадди аксар сармоядорӣ буда, бо якқатор афзалиятҳо соҳибкории оилавӣ самаранок арзёбӣ мегардад:

1. Дар соҳибкории корпоративӣ арзишҳо аксар вақт ҳамчун изҳороти расмӣ, ки дар миссияи корпоративӣ навишта шудаанд, менечерони олий наметавонанд мубодила кунанд, баррасӣ карда мешаванд. Аз ин рӯ, муносибати байни сахмдорон ва менечерон ба назорати нишондиҳандаҳои асосӣ (даромадноқӣ, хароҷот ва ғайра) асос ёфта, вазифаҳои асосии мудирон баланд бардоштани арзиши сахмияҳои ширкат ва зиёд намудани дивидендҳо мебошанд. Муассиси соҳибкории оилавӣ кӯшиш мекунад, ки на танҳо

---

⁶⁶ Тимошенко Л.П., Пронина И.В. Как вывести семейный бизнес на корпоративный уровень // В сборнике: Актуальные проблемы общей теории языка, перевода, межкультурной коммуникации и методики преподавания иностранных языков. Сборник статей по материалам межрегиональной научно-практической конференции. – Саранск, 2021. – С. 119-122.

⁶⁷ Ли Ч.С. Крупный семейный бизнес республики Корея: особенности корпоративного управления и роль в развитии национальной экономики // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Экономика. – 2015. – № 4. – С. 27-37.

арзиши саҳмдоронро афзоиш диҳад, балки устувории дарозмуддатро таъмин кунад, масъалаҳоро дар бораи дивидендҳо чандиртар ҳал намояд, бештар ба рушди ширкат сармоягузорӣ кунад ва самаранокии ширкатро афзоиш диҳад. Ширкат барои муассис чун "фарзанд" рушд дода мешавад ва менечер дар ширкати одӣ чун "доя" барои саҳҳомон тичоратро афзоиш медиҳад⁶⁸.

2. Дар соҳибкории оилавӣ одамоне боқӣ мемонанд, ки ба арзишҳои муассисон наздиканд, аз ин рӯ онҳо ба ширкат содиқтаранд. Ин ҳолат имкон медиҳад, ки гурӯҳеро чамъ кунед, ки ҳамеша дарк ва дастгирӣ кунад⁶⁹.

3. Аъзоёни оила манфиатҳои шахсӣ ва оилавии худро бо манфиати ширкат муайян мекунанд, бинобар ин онҳо саҳт меҳнат мекунанд ва тайёранд, ки як қисми фоидаи ширкатро ба соҳибкорӣ аз нав сармоягузорӣ кунанд, то рушди дарозмуддати онро таъмин намоянд. Бисёр аъзоёни оила аз хурдсолӣ ба кори оилавӣ машғул мешаванд, ки ин ба онҳо имкон медиҳад нозукиҳои идоракуниро азхуд намуда, дараҷаи уҳдадорияшонро баланд мебардоранд.

4. Азбаски дар ташкилоти оилавӣ роҳбарон хеле кам иваз карда мешаванд, эътирофи хизматҳо нигоҳ дошта мешавад, дониш, таҷриба ва малакаи чамъшуда ба наслҳои минбаъда мегузаранд.

5. Ном ва эътибори соҳибкории оилавӣ бо маҳсулот ва ё хизматҳои аъзои оила алоқаманд буда, барои бехтар кардани сифати маҳсулот меҳнат мекунанд, инчунин бо шарикони худ (мизочон, таъминкунандагон, кормандон, ҷомеаи тичоратӣ ва ғайра) муносибатҳои хуб нигоҳ медоранд.

Албата соҳибкории оилавӣ низ камбудҳои худро дорад. Баъзе мушкилоте, ки онҳо дучор мешавад, ба мушкилоти ширкатҳои корпоративӣ монанд аст (сифати пасти идоракунӣ, нарасидани молия, мушкилоти макроиктисодӣ ва ғайра), аммо бо сабаби табиати оилавӣ як қатор мушкилоти мушаххас низ мавҷуданд:

---

⁶⁸ Сушкова О.В. Влияние семьи на эффективность ведения и управления бизнесом: дискуссионные вопросы // В книге: Семейный бизнес & самозанятые: взгляд через призму малого предпринимательства. отв. ред. И.В. Ершова, А.Н. Левушкин; Московский государственный юридический университет имени О. Е. Кутафина (МГЮА). – Москва, 2021. – С. 76-84.

⁶⁹ Бекмуратов Р.Д. Особенности организации кондитерского бизнеса на зарубежных рынках // Экономика и предпринимательство. – 2012. – № 4 (27). – С. 313-315.

1. Мушкилии таъмини амалиёти устувор ва дарозмуддат. Ба гуфтаи коршиносон на ҳама соҳибкории оилавӣ дар ИМА то ба охир амал мекунад. Агар дар насли аввал 100% саҳмияҳо дар дасти оила боқи монад, 30% дар насли дуюм, 12% дар насли сеюм ва дар сатҳи насли чорум ва берун аз он танҳо тақрибан 3% боқи мемонад⁷⁰. Бо вучуди ин аксари соҳибони тиҷорат мехоҳанд, ки тиҷорати онҳо бо оила боқӣ монад. Қорӣ кардани муносибатҳои оилавӣ, эҳсосот ва мушкилот дар соҳибкорӣ идоракунии соҳибкории оилавино низ душвор мегардонад (дар муқоиса бо соҳибкории шабеҳи ғайриоилавӣ). Азбаски аъзоёни оила дар ширкат нақшҳои гуногун мебаранд, ҳадафҳои онҳо метавонанд ба ҳам мувофиқ наоянд, ки баъзан боиси ихтилофи манфиатҳо мегардад.

2. Муносибатҳои ғайрирасмӣ. Аксарияти оилаҳо ширкати худро мустақилона идора мекунанд (хусусан дар насли якум ва дуюм). Онҳо чун қоида ба расмиятчиғӣ ва тартиботи хоҷагидорӣ ба қадри кифоя эътибор намедиханд. Вақте ки оилаҳо ва тиҷорат афзоиш меёбанд, ин аксар вақт боиси паст шудани маҳсулноқӣ ва муноқишаҳои дохилӣ мегардад⁷¹.

3. Набудани интизом. Бисёр ташкилотҳои оилавӣ ба масъалаҳои асосӣ: ба нақша гирифтани пай дар пайи вазифаҳои роҳбарӣ; ба қор қабул кардани аъзоёни оила дар ташкилот; қалби беруна ва нигоҳ доштани менечерони соҳибхитосос аҳмият намедиханд⁷².

Имрӯз ба соҳибкории оилавии байналмилалӣ ду хусусият хос аст. Пеш аз ҳама нигоҳ доштани шумораи зиёди ташкилоти хурду миёна, ки аз қониби аъзоёни оила таъсис дода шудаанд. Масалан, дар ИМА тақрибан 15 миллион чунин ширкатҳои хурди оилавӣ вучуд доранд. Ширкатҳои оилавӣ асосан бо мақсади сарфаи маблағ аз музди меҳнати қормондон таъсис дода мешаванд,

---

⁷⁰ Мельник О.Е. Семейный бизнес как форма развития предпринимательства: мировые и российские тенденции // В сборнике: Условия, императивы и альтернативы развития современного общества в период нестабильности: экономика, управление, социология, право. Сборник научных трудов. Под общей ред. Е.В. Королюк. – М., 2020. – С. 396-400.

⁷¹ Чэнь М., Ким Ю.К. Обеспечение устойчивого развития семейного бизнеса (анализ опыта международной компании "FERRERO") // Студенческий. – 2018. – № 13-3 (33). – С. 29-34.

⁷² Люди в семейном бизнесе. Бурда Владислав - эксперт журнала «Менеджер по персоналу» Кодекси андози Қумхурии Тоҷикистон аз 23-юми декабри соли 2021, №1844 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://delovoyimir.biz/2012/06/25/lyudi-v-semeynom-biznese.html> (санаи муқоҷат: 5.09.2020 с.).

зеро арзиши меҳнати кироя дар Аврупо ва Амрико баъзан дар ташкилоти нав кушодашуда барои як шахс хеле гарон аст. Хусусияти дуум мавҷудияти корпоратсияҳо ва холдингҳои азими оилавӣ бо номи ҷаҳонӣ ва таърихи якасра аст, ки 36 маротиба тавассути мерос гузаштаанд. Дар ин бобат Англия фарқ мекунад, ки дар он тақрибан 16% тамоми соҳибкории оилавӣ зиёда аз чор тағйироти наслро аз сар гузаронидаанд. Шветсия ҳиссаи бештари соҳибкории оилавӣ дорад, ки беш аз 60% шумораи умумии аҳолии қобили қор аст ва Италия бо фоизи зиёди соҳибкории оилавӣ бо гардиши зиёда аз 1,5 миллион евро маъруф аст⁷³.

Тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад соҳибкории оилавӣ метавонад ҳам дар соҳаи тиҷорат ва ҳам дар истеҳсоли саноатии мол муваффақ бошад ва аксар вақт ба қуллаҳои ҷаҳонӣ мерасад, ки ба рейтингҳои даромадноктарин ташкилотҳои ҷаҳон дохил мешавад. Масалан корпоратсияи оилавии фронтсавии «Пежо»-ро номбар кардан мумкин аст, ки ба оилаи Пежо тааллуқ дорад. Имрӯз ширкат пайваста дар Аврупо аз рӯи истеҳсол ва фурӯши мошинҳои ҳамин ном дар ҷои 23-юм қарор дорад. Дар корпоратсия қариб 200 ҳазор нафар кормандон қор мекунанд ва ғоидаи он сола ба 46 миллиард доллар мерасад. Соҳибкории оилавӣ дар соли 1810 аз ҷониби Жан-Фредерик ва Жан-Пьер II PEUGEOT вақте таъсис дода шудааст, вақте ки осиеб хурди гидравликии оила ба қорхонаи пӯлод табдил ёфт, ки дар ҷои бо номи Саулт Крат дар Херимонкурт (Дубс) ҷойгир аст. Дар оила маснуоти гуногуни пулодӣ (асбоб, пружина, қабурғаҳои ҷатр, ҷорҷӯбаи қорсет, қаҳва, соат, велосипед ва ғайра) истеҳсол мешуд. Таърихи ин тамға ба вучуд омадааст. PEUGEOT 203 аввалин мошини пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ истеҳсолшуда буд. Он инчунин аввалин модели монокок бо сари цилиндраи нимсфера ва сохтори V-клапан гардид. 203 аввалин мошини PEUGEOT буд, ки беш аз ним миллион адад истеҳсол кардааст⁷⁴.

⁷³ Дуброва Л.И., Аверина А.Ю., Круглова В.В. Проблемы преемственности семейного бизнеса в мире // Вектор экономики. – 2020. – № 12 (54). – С. 11.

⁷⁴ Норин К.М. История автомобильной марки PEUGEOT // В сборнике: Тепловые двигатели, автомобили и тракторы. Материалы Международной студенческой научной конференции имени профессора А.М. Гуревича. – М., 2021. – С. 295-306.

Машхуртарин оилаи соҳибкорон Ротшилдҳо мебошанд, ки муваффақияти онҳо дар тӯли якчанд асрҳо дар забонҳост. Дар нимаи аввали асри 18 дар Франкфурт писарбачае дар оилаи камбизоат ба дунё омад, ки вай Майе ром Амшел ном дошт. Вақте ки падараш мурд, Амшел маҷбур шуд, ки таҳсилро тарк карда, ба кор шурӯъ кунад. Ротшилд ба чамъоварии сарвати худ дар партовгоҳ оғоз кард. Ҳатто дар як тудай ашёи кӯҳна, баъзан ганҷҳо пинҳон мешаванд, аммо кас бояд онҳоро ёфта тавонист. Майер Амшел чунин истеъдод дошт. Вай ба чамъоварии тангаҳои кӯҳна, медалҳои партофташуда, нишонҳо аз зиреҳ ва сипарҳои қадимии ритсарӣ шурӯъ кард. Маҷмӯаи ҳасадовар ва хеле арзишманд дар тӯли солҳо чамъ оварда шудааст. Даре нагузашта Майер Амшел дӯкони антиқа кушода, ҳучраеро дар майхонаи машҳури "Дар зери абажури сабз" ичора гирифт. Баъди чанд сол дар ин ҷо аввалин банки Ротшилд амал мекард. Чунин рӯй дод, ки шоҳзода Вилҳелм аз оилаи Ҳоссе Ҳанау ҳамон як шавқу ҳаваси чамъоварии хоксори худ Ротшилд дошт. Як рӯзи хуб, майи эр Амшел ба подшоҳ коллексияи гаронбаҳои худро ҳамчун тӯҳфа пешниҳод кард ва гӯё аз шоҳзода барои таъминкунандаи дарбори шоҳона иҷозат пурсид. Иҷозат гирифта шуд ва баъдтар Ротшилд банкири шахсии шоҳзода шуд. Вай дар саросари Аврупо бомуваффақият тичорат кард ва даромади муносиб ба даст овард. Писарони Ротшилд бонкҳои гуногунеро, ки ба оила тааллуқ доштанд, идора мекарданд. Дар давоми даҳсолаҳо фаъолияти банкирҳо махфӣ буд. Дар соли 1929 Ротшилдҳо тавонистанд як қаллобии бениҳоят муваффақро дар биржаи фондҳои Париж баранд. Барои ҳама ғайричашмдошт, бонкдорон феврал ба фурӯши сахмияҳои корхонаҳои худ шурӯъ карданд. Нархи онҳо ба таври назаррас коҳиш ёфтааст. Ба ҳама чунин менамуд, ки Ротшилдҳо хароб шудаанд. Аммо пас аз чанд соат онҳо ҳамон сахмияҳоро ба маблағи ночиз хариданд. Дар ҳамин ҳол, довталабон ҳуқуқ ба мероси барон Эдвард де Ротшилдро ба расмият дароварда, ба давлат аз рӯи қурби пасттарин андоз месупориданд.

Худи барон дар бистари марг хобидани худ ин найрангро ба хешу табор омухт⁷⁵.

Бисёр ширкатҳо ва брендҳои дар тамоми ҷаҳон маълум таърихи оилавӣ доранд, аз ҷумла: OralB, Siemens, Adidas, Samsung Electronics ва ғайра⁷⁶.

Ҳамин тариқ, соҳибқориҳои оилавӣ ин самти фаъолияти соҳибқорӣ мебошад, ки дар он ду ё зиёда аъзои оила тавассути робитаҳои оилавӣ нақшҳои роҳбарӣ ё соҳибмулкӣ доранд ва бо мақсади ба даст овардани фоида таҳти масъулият истехсолот, иҷрои кор, хизматрасонӣ ва ё фурӯши молро ба сомон мерасонанд. Алоҳида пешниҳод гардидани истилоҳоти ҳуқуқии соҳибқориҳои оилавӣ дар сатҳи қонунгузорӣ шароити иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилиро барои ташаккули инфрасохтори пешрафтаи соҳибқориҳои оилавӣ, рушди оила ҳамчун муҳити худидоракунии инсон, баланд бардоштани иқтидори оилавӣ фароҳам меорад ва ба манфиати тараққиёти ҷамъият ва иқтисодиёт истифода мегардад. Аломатҳои фарқкунандаи соҳибқориҳои оилавӣ аз дигар самтҳои соҳибқорӣ чунинанд: оила барои идоракунии масъул мебошанд ва ё ҳадди аққал 25% саҳмияҳои ташкилот ба оила тааллуқ доранд; молик ё менечерҳо соҳибқориро ҳамчун соҳибқориҳои оилавӣ муайян ва дарк мекунанд.

1.2. Низоми воситаҳои ҳуқуқии таъминкунадаи рушди соҳибқориҳои оилавӣ

Дар айни замон дар Тоҷикистон мавҷуд набудани мафҳуми соҳибқориҳои оилавӣ дар маҷмӯъ ва дар ҷанбаи дастгирии ҳуқуқии ҷамъиятсозии манфиатҳои оилавӣ зарурати асосноккунии илмӣ низоми воситаҳои ҳуқуқии таъминкунадаи рушди соҳибқориҳои оилавиро ҳамчун асоси модели ҳуқуқии соҳибқориҳои оилавӣ пеш меорад. Ҳамзамон, модели назариявии ҳуқуқӣ ҳамчун маҷмӯи муқаррарот ва тавсияҳои илмӣ ва амалӣ оид ба ворид

---

⁷⁵ Петров Ю., Спиридонова Е. Ротшильды -династия предпринимателей // Управление персоналом. – 2009. – № 2. – С. 72-75.

⁷⁶ Семейный бизнес или что такое хорошо и что такое плохо Кодекси андозаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23-юми декабри соли 2021, №1844 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.damu.kz/2645> (санаи мурочиат: 05.09.2021 с.).

намудани тағйиру иловаҳо ба қонунгузорӣ дар соҳаи соҳибкории оилавӣ, ки асоси лоиҳаи сиёсати ҳуқуқии оиларо барои таъмини ҳамоҳангсозии манфиатҳои оилавӣ ташкил медиҳанд, фаҳмида мешавад⁷⁷. Мутаассифона масъалаи муайян намудани моҳият ва имкониятҳои низоми воситаҳои ҳуқуқии таъминкунадаи рушди соҳибкории оилавӣ бинобар мавҷуд набудани тадқиқоти махсус оид ба ин масъала ниҳоят ҳал карда нашудааст.

Дар илми ҳуқуқшиносии муосир, аз ҷумла ҳуқуқи граждани муносибат ба ҳуқуқ ҳамчун маҷмӯи воситаҳои махсуси иҷтимоӣ, ки барои ҳалли ин ё он, мушкилоти умумитарини ҷомеа пешбинӣ шудаанд, торафт устувортар ба роҳ монда шудааст. Бо дастгирии аз ин фаҳмиши ҳуқуқ бояд қайд кард, ки маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ оид ба маҷмӯи воситаҳои мазкур сохторбандӣ шуда, чунон ки маълум аст, аз қисмҳои гуногун иборат аст, ки онҳоро метавон ҳамчун блокҳои муайяни меъёрҳои ҳуқуқии дорой тартиби хурдтар тавсиф кард (ҳуқуқи хусусӣ ва оммавӣ, соҳаҳои ҳуқуқ ва ғ.). Воситати ҳуқуқӣ ин воситаест, ки дар ҳуқуқ ифода ёфтааст, ки бо ташкили маҷмуи муайяни амалҳои ҳуқуқи ва воқеӣ имкон медиҳад, ки масъалаҳои мушаххаси амалие, ки дар назди субъектҳои ҳуқуқ истодаанд, ҳал карда шавад. Ин мафҳуми умумии воситаҳои ҳуқуқӣ барои воситаҳои ҳуқуқи граждани низ хос аст⁷⁸.

Ба андешаи Б.И. Пугинский: «воситаҳои ҳуқуқӣ маҷмуи (омехтаи) амалҳои аз ҷиҳати ҳуқуқи аҳамияти аз ҷониби субъектҳои дорой дараҷаи иҷозатдиҳии ихтиёрӣ иҷрошаванда ва барои расидан ба ин мақсадҳо (манфиатҳои) хизматкунанда мебошанд, ки хилофи қонунгузорӣ ва манфиатҳои ҷамъият нестанд»⁷⁹. Аммо, сарфи назар аз арзиши баланди методологии ин равиш, ки он "имкониятҳои воситаҳои ҳуқуқӣ дар раванди истифодаи онҳо дар фаъолияти иқтисодӣ, равишҳои бунёдии тартиби

---

⁷⁷ Левушкин А.Н. Теоретическая модель построения системы семейного законодательства государств - участников СНГ: монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2013. – С. 9; Баранов К.Ю. Гражданско-правовая модель регулирования инвестиционных отношений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2013. – С. 10.

⁷⁸ Гимазова Э.Н. Понятие, значение и классификация гражданско-правовых средств // Бизнес в законе. – 2007. – №3. – С. 205-206.

⁷⁹ Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. – М., 1984. – С. 87.

татбиқи онҳоро⁸⁰ нишон медиҳад, бисёр олимон⁸¹ аз мавқеи Б.И. Пугинский дар бораи ба мақсад мувофиқ набудани истилоҳи «воситаҳои ҳуқуқӣ» нисбат ба категорияи ҳуқуқии «қоидаҳои ҳуқуқ» ҷонибдорӣ мекунад.

Муҳолифи ин назарияи Н.А. Баринов таъкид мекунад, ки «воситаҳои ҳуқуқӣ аз он сабаб ҳуқуқӣ номида мешаванд, ки онҳо дар меъёрҳои қонун пешбинӣ шудаанд. Ин мафҳумҳо ба ҳам зич алоқаманданд ва ба онҳо муқобил гузоштан мумкин нест»⁸². Ба гуфтаи Н. Баринов воситаҳои ҳуқуқӣ ҳамчун «имкониятҳои ҳуқуқие, ки ба меъёрҳои қонунгузории граждани хосанд, ки дар раванди татбиқи ин меъёрҳо истифода мешаванд»⁸³ муайян карда мешаванд.

Яъне воситаҳои ҳуқуқии танзимкунандаи соҳибқории оилавӣ низоми воситаҳои ҳуқуқии омавӣ ва хусусӣ мебошанд. Гуногунии бархӯрдҳо ба тақсими ҳуқуқ ба омавӣ ва хусусӣ имкон намедиҳад, ки мушаххас намуд, ки кадом воситаҳо муталиқи ҳуқуқи омавӣ ва кадоме аз онҳо ҳуқуқи хусусӣ мебошанд. Кӯшишҳо барои фарқ кардан ва ҷустуҷӯи маҳаки воситаҳои ҳуқуқиро ҳуқуқшиносон борҳо ба ӯҳда гирифтаанд. Аз ҷумла, В. Сапун қайд кард, ки «муҳимтарин гурӯҳбандии воситаҳои ҳуқуқӣ, ки дар дарк ва истифодаи амалии онҳо аҳамияти калидӣ дорад, тақсимот аз ҷиҳати усул, тарз ва намудҳои танзими ҳуқуқӣ дар соҳаҳои ҳуқуқи омавӣ ва хусусӣ»⁸⁴. Дар асоси ин маҳаки интиҳобшуда тақсимот дар асоси усули таъсиррасонӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ воситаҳои ҳуқуқӣ ба воситаҳои ҳуқуқии ҳокимиятӣ-императивӣ ва воситаҳои ҳуқуқии танзими автономӣ ҷудо карда мешаванд. Баъдан ӯ қайд мекунад, ки дар ҳама гуна механизм бояд воситаҳои дорой

---

⁸⁰ Губин Е.П. Средства государственного регулирования рыночной экономики и правовые формы их опосредования в Российской Федерации // Актуальные вопросы государства и права в Российской Федерации и Республики Македонии: сборник научных статей. – М.: Статут, 2006. – Вып. 1. – С. 262-263.

⁸¹ Барков А.В. Цивилистическая концепция рынка социальных услуг: монография. – М.: ИГ «Юрист», 2008. – С. 61-62.; Гришина Я.С. Публично-правовые средства обеспечения социально-имущественных потребностей в механизме правового регулирования социального предпринимательства. – Саратов: Изд-во «Слово», 2013. – С. 95-96.

⁸² Баринов Н.А. Имущественные потребности и гражданское право. – Саратов, 1987. – С. 49.

⁸³ Баринов Н.А. Имущественные потребности и гражданское право. – Саратов, 1987. – С. 51.

⁸⁴ Сапун В.А. Теория правовых средств и механизм реализации права: дис. ... д-ра юрид. наук. – Н. Новгород, 2002. – С. 63-65.

хусусияти умумии иҷозатдиҳӣ (ҳуқуқи хусусӣ) ва иҷозатдиҳӣ (ҳуқуқи оммавӣ) мавҷуданд⁸⁵.

Воситаҳои ҳуқуқи хусусии танзими фаъолияти соҳибкорӣ асосан ба ҳуқуқи граждани таалуқдоранд, бинобар ин, онҳо пурра бо речаи ҳуқуқи граждани фаро гирифта шудаанд, ки ба танзими муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ дар асоси баробарӣ, мухторият ва мустақилияти амволии иштирокчиён, воситаҳои танзим ва ҳифозот равона гардидаанд⁸⁶.

Воситаҳои ҳуқуқи оммавии танзими фаъолияти соҳибкорӣ ҳама гуна маҳдудият, манкуни ё иҷозате, ки бо тартиби ҳатмӣ муқаррар шудааст, доништа мешавад, ки бидуни ҳуқуқи иштирокчиёни муомилот барои таъсир расонидан ба мазмуни муносибатҳои ҳуқуқи вобаста ба татбиқи онҳо ба миён омада метавонад⁸⁷.

Низом дар илм ҳамчун «моделҳои ҳама гуна объект, падида ё раванд, ки аз унсурҳои зиёд иборат аст: категорияҳо, мафҳумҳо ё таърифҳо дар шакли намунаҳо ё муносибатҳои байни онҳо» фаҳмида мешаванд⁸⁸. Дар ин замина, бояд тахмин кард, ки вижагиҳои муносибати низомнок ба падидаҳои ҳуқуқӣ омӯзиши ҳамачонибаи онҳоро дар бар мегирад, ки равшании сифатҳои пайвастагӣ ва вобастагии сохторӣ ва функционалии унсурҳои низомро талаб мекунад⁸⁹. Низомҳои соҳаҳо, зерсоҳаҳо ва институтҳои ҳуқуқ аз меъёрҳои ҳуқуқӣ ташаккул ёфта, иқтисодии танзими воситаҳои ҳуқуқиро муқаррар менамояд. Бо дарназардошти он, ки мафҳуми «механизми танзими ҳуқуқӣ»⁹⁰

---

⁸⁵ Сапун В.А. Теория правовых средств и механизм реализации права: дис. ... д-ра юрид. наук. – Н. Новгород, 2002. – С. 100.

⁸⁶ Родионова О.М. Механизм гражданско-правового регулирования в контексте современного частного права. – М., 2013. – С.29.

⁸⁷ Малунова З.А. Сочетание частноправовых и публично-правовых средств регулирования предпринимательской деятельности // В сборнике: Проблемы взаимодействия публичного и частного права при регулировании экономических отношений. Материалы II Международной научно-практической конференции. Ответственные за выпуск Г.З. Мансуров, А.В. Головизнин. – М., 2018. – С. 77-81.

⁸⁸ Лещенко В.В. Теория общих систем и информационная модель мировоззрения общества // Системный подход в современной науке. – М., 2004. – С. 311.

⁸⁹ Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). 2-е изд. – М.: Аванта+, 2001. – С. 244.

⁹⁰ Демин А.А. О юридических конструкциях и механизме гражданско-правового регулирования // Гражданское право. – 2020. – № 3. – С. 26-29.

дар илм ба маънои «низоми воситаҳои ҳуқуқӣ»⁹¹ истифода мешавад, ба муҳимияти ин категорияҳо шубҳае нест.

Дар илми муосири ҳуқуқӣ, аз ҷумла сивилистӣ, муносибати ба ҳуқуқ ҳамчун маҷмӯи воситаҳои махсуси иҷтимоӣ собит гардида, барои ҳалли баъзе вазифаҳои умумии ҷомеа тарҳрезӣ шудааст. Чунин фаҳмиши ҳуқуқро дастгирӣ намуда, бояд қайд кард, ки маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ аз рӯи ин воситаҳо сохта шудааст ва аз воҳидҳои гуногун, ки метавонанд ҳамчун унсурҳои алоҳидаи меъёрҳои якхела тавсиф карда шаванд, иборат мебошад. Як қатор воситаҳои ҳуқуқӣ барои ҳалли мушкилоти сивилистӣ таҳия шудаанд. Зарурати таҳияи воситаҳои ҳуқуқии сивилистӣ дар он аст, ки дар онҳо воситаҳои таносуби меъёрҳо ва тарзҳо дарч мегарданд.

Меъёрҳои ҳуқуқӣ табиати хусусиятҳои воситаҳои ҳуқуқии мувофиқро муайян мекунанд. Масалан намуди воситаҳои ҳуқуқӣ ва мақсади истифодаи он, доираи шахсоне, ки воситаҳои ҳуқуқиро истифода бурда метавонанд, роҳҳои истифодаи маводи ҳуқуқӣ.

Воситаҳои ҳуқуқӣ бошанд ба мушаххасоти меъёри ҳуқуқӣ таъсир мерасонанд. Далел ин аст, ки ҳама гуна воситаи ҳуқуқӣ барои самаранок будан бояд инъикоси маърифати субъектони муносибатҳои иҷтимоӣ, хусусиятҳои ҳатмӣ ва ихтиёрдорӣ бошад. Аз ин рӯ, дар чунин ҷанба, мақсади ба даст овардани устувории воситаҳои ҳуқуқӣ бо мақсади устувории муомилоти сивилистӣ мувофиқ аст. Агар қонунгузор дар муносибатҳои истифодаи ҳуқуқи сивилистӣ бетарафиро қабул кунад, пас одатан меъёрҳои кофӣ ба даст оварда мешаванд. Воситаҳои ҳуқуқи граждани, ки дар қонунгузорӣ муқаррар шудаанд, метавонанд ба намудҳо дар асосҳои гуногун тақсим шаванд.

Ба андешаи Э.Н. Гимазова таснифи воситаҳои ҳуқуқӣ метавон бо назардошти аломати мақсаднокӣ, субъективӣ, инчунин усулҳои мушаххаси истифода ба сомон расонида шаванд. Аз ҷумла, бо назардошти аломати

---

⁹¹ Алексеев С.С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. – М.: Норма, ИНФРА-М, 1999. – С. 364.; Барков А.В. Гражданско-правовые средства в механизме правового регулирования: вопросы методологии // Право и государство. – 2008. – № 5. – С. 56.

субъективӣ шартномаҳои ҳуқуқи гражданиро ба соҳибкорӣ ва ғайресоҳибкорӣ бо назардошти мақсади муайян – ба гирифтани фоида равонашуда, ҷудо намудан мункин аст. Унсурҳои зикршудаи воситаҳои ҳуқуқӣ асоси мустақили таснифот баромад намуда, моҳияти на танҳо таълимӣ балки амалӣ низ доранд⁹².

Таснифоти дигари воситаҳои ҳуқуқии гражданиро вобаста ба функцияҳои ҳуқуқи гражданиро амалӣ карда мешавад. Чуноне, ки маълум аст соҳаи ҳуқуқи гражданиро ду функцияи асосиро иҷро менамояд - танзим ва ҳимоя. Ҳуқуқи гражданиро муносибатҳои ҷамъиятиро дӯр ҳолати муқаррарӣ танзим мекунад ва муносибатҳои поймолгардидаро (яъне дар натиҷаи поймол кардани ҳуқуқҳои субъективӣ, иҷрои номатлуби уҳдадорихо) барқарор менамояд. Муносибат бо ин ҳолати воситаҳои ҳуқуқиро фарқ намудан зарур мебошад. Баъзеи онҳо ҳангоми ҷой надоштани ҳуқуқвайронкунӣ истифода мешаванд. Аз ҷумла, чунин воситаҳое, ки ҳангоми пешниҳоди расиди ҳазинавӣ ба шахрванд-истеъмолкунанда дар ҳолати мавҷуд набудани поймолкунии ҳуқуқҳои истеъмолӣ амал мекунанд. Дигар воситаҳои ҳуқуқӣ баръакс, метавонанд танҳо дар ҳолати мавҷудияти ҳуқуқвайронкунӣ истифода шаванд – ҷуброни ноустуворона, зиён ва ғайра.

Гуруҳи дигари воситаҳои ҳуқуқии гражданиро хусусияти нисбатан назаррас дорад, ки дар табиати ҳуқуқии онҳо ифода меёбанд. Ин хусусият аксар вақт характери дугона дорад, ки он метавонад ба хусусияти татбиқи воситаи ҳуқуқӣ - мустақилона аз тарафи ҷабрдида ё бо ёрии суд ба сомон расонида шуда, аз як тараф ба мазмуни мушаххаси ин ҳуқуқ ишора карда мешавад: ҳуқуқ ба ҳифз сохтори ҳуқуқи субъективӣ дорад: а) мавҷудияти салоҳият ба амалҳои мустақилонаи худ (ҷораҳои худҳимоя, мудофияи зарурӣ); б) мавҷудияти салоҳияти аз дигар шахсон талаб кардани иҷрои амалҳои муайян (воситаҳо нисбати ҳуқуқвайронкунандаи ҳуқуқи субъективӣ ва ё воситаҳо, ки бо қарори мақомоти ваколатдори давлатӣ татбиқ карда

---

⁹² Гимазова Э.Н. Понятие, значение и классификация гражданско-правовых средств // Бизнес в законе. – 2007. – № 3. – С. 205-206.

мешаванд)⁹³. Дар баробари ин чунон ки О.А. Минеев дар асоси таҳлили принципҳои асосии ҳуқуқ қайд менамояд, ҳуқуқ ба ҳимоя унсури ҳама ҳолати ҳуқуқи субъект, аз ҷумла ҳуқуқи граждани мебошад. Ҳуқуқи ба ҳимоя дар ҳолати поймол кардан ё эътирози ҳуқуқи ҳифзишаванда бавучуд меояд ва амали мегардад. То ин дам имконияти абстрактии ҳуқуқ ба ҳимоя мавҷуд аст, ки яке аз унсурҳои қобилияти ҳуқуқдорӣ граждани мебошад⁹⁴. Ин ақидаро инкишоф дода, А.И. Базилевич таъкид мекунад, ки ҳам дар санадҳои ҳуқуқии дохили давлатӣ ва ҳам дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ҳуқуқ ба ҳимоя новобаста аз эҳтиёҷоти шахс ба он дар давраи муайян объективона вучуд дорад⁹⁵. О.В. Иванов ҳуқуқи мудофиаро ҳуқуқи мустақил мешуморад, ки моликияти ҳуқуқи субъективӣ набуда, танҳо бо он алокаи зич дорад⁹⁶. Далели дигари мустақил будани ҳуқуқ ба ҳимоя хусусияти ҳоси пайдоиши он мебошад. Инак, В. Белов қайд мекунад, ки дар таркиби ҳама гуна ҳуқуқи субъективӣ дохил намудани аввалан ҳуқуқ ба ҳимоя мантиқан номуносиб аст, зеро дар ин маврид ҳатто то вайрон шудани ҳуқуқ субъекти ваколатдор имкони ҳифзи онро дорад. Баъдан ба гуфтаи В. Белов оғози муҳлати даъво на лаҳзаи поймолкунии ҳуқуқ, балки лаҳзаи ба вучуд омадани ҳуқуқи граждани мегардад⁹⁷. Ҳатто тарафдорони равиши аввал М.И. Брагинский ва В.В. Витрянский дуруст қайд мекунад, ки ҳуқуқ ба ҳифз танҳо дар ҳолате зухур меёбад, ки тачовуз, поймол кардан ё баҳсу мунозираи ҳуқуқи субъективӣ вучуд дорад⁹⁸. Инчунин Е.Я. Мотовиловкер қайд мекунад, ки ҳуқуқ ба ҳимоя

---

⁹³ Бутнев В.В. Понятие механизма защиты субъективных гражданских прав / Механизм защиты субъективных гражданских прав. – Ярославль, 1990. – С. 12.; Власова А.В. Структура субъективного гражданского права: дис. ... канд. юрид. наук. – Ярославль, 1998. – С. 94.; Гражданское право: учебник: в 3 т. / под ред. А. П. Сергеева. – М., 2009. – Т. 1. – С. 541.; Шевченко А.С. Охранительные правоотношения в механизме защиты субъективных гражданских прав / Механизм защиты субъективных гражданских прав. – Ярославль, 1990. – С. 29-30.

⁹⁴ Минеев О.А. Способы защиты вещных прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2003. – С. 15.

⁹⁵ Базилевич А.И. Формы защиты субъективных гражданских прав: дис. ... канд. юрид. наук. – Ульяновск, 2001. – С. 26.

⁹⁶ Иванов О.В. Защита гражданских прав как правовой институт и как научная проблема // Вопросы советского государства и права. – Иркутск, 1967. – Вып. 8. – Ч. 3. – Т. 45. – С. 47-48.

⁹⁷ Белов В.А. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики. – М., 2017. – С. 233-234.

⁹⁸ Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Кн. 1. Общие положения. – М.: Статут, 2011. – С. 773.

танҳо аз лаҳзаи содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ ба вучуд меояд⁹⁹. Бар хилофи ақидаи Е.Я. Мотовиловкер ки маҳаки дохил намудани ҳуқуқ ба ҳимояро ба мазмуни ҳама гуна ҳуқуқи субъективии граждани дар алоқаи ҷойдошта байни имконияти додашудаи ҳуқуқ ба ҳимоя ва хусусияти ҳуди ҳуқуқи ҳифзшаванда маънидод менамояд, Р. Ҳасанов дуруст қайд мекунад, ки танҳо аз сабаби мавҷуд будани алоқаи бечунучарои байни онҳо ба ҳуқуқи дигар дохил кардани як ҳуқуқ беасос мебошад. Зиёда аз ин, «дар ин маврид моҳияти ҳуқуқ нодида гирифта мешавад, ки он на танҳо аз вазифаи беруниаш, балки аз сохтори дохилии он низ иборат аст»¹⁰⁰. А.В. Белов қайд мекунад, ки агар мо ҳуқуқи ҳимояро ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи ҳама гуна салоҳият эътироф кунем, он гоҳ мо ҳатман фарқи байни муносибатҳои ҳуқуқии граждани ба ҳимоя ва танзимкунандаро рад мекунем¹⁰¹.

Мо низ ҷонибдори андешаи А.В. Белов мебошем. Чунки дар воқеъ, ҳангоми ҳалли масъалаи мустақил ё ғайримустақил будани ҳуқуқи субъективии граждани ба ҳимоя хусусияти марҳила ба марҳилаи механизми татбиқи ҳуқуқро низ ба назар гирифтани лозим аст. Дар марҳилаи аввал меъёрҳои танзимкунанда мавҷуданд, ки барои субъектҳо барои қонеъ гардонидани манфиатҳои онҳо замина фароҳам оварда, рафтори иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятиро ҳамоҳанг мекунад¹⁰². Ин ҳадаф тавассути додани ҳуқуқ ва уҳдадорихо ба субъектҳо ноил мегардад. Дар сурати вайрон шудани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунӣ муносибатҳои ҳуқуқии ҳимоявӣ ба вучуд омада, ҳимоя амалӣ карда мешавад. «Ҳуқуқи субъективии ҳимоявӣ имкониятҳои рафтори муайяни шахсро инъикос мекунад, ки бо меъёрҳои муҳофизатӣ ба ӯ бо мақсади ҳифзи манфиати аз ҷониби қонун ҳифзшаванда ва ҳуқуқи субъективии танзимшаванда пешбинӣ шудааст»¹⁰³. Ба

⁹⁹ Мотовиловкер Е.Я. Теория охранительных правоотношений и основы гражданского законодательства Союза ССР и республик // Регламентация защиты субъективных прав в основах гражданского законодательства. – Ярославль, 1992. – С. 93-94.

¹⁰⁰ Хасанов Р.А. Гражданско-правовой статус обладателя исключительного права на товарный знак: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб, 2010. – С. 150.

¹⁰¹ Белов В.А. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики. – М., 2017. – С. 233-234.

¹⁰² Тигранян А.Р. Актуальные проблемы теории ничтожных и оспоримых сделок: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 58.

¹⁰³ Базилевич А.И. Формы защиты субъективных гражданских прав: дис. ... канд. юрид. наук. – Ульяновск, 2001. – С. 22.

гуфтаи В.В. Бутнев дар натиҷаи баҳс, ҳуқуқвайронкунӣ ва дигар монеаҳо дар татбиқи ҳуқуқ баҳимоя ба вучуд меояд, ки ҳуқуқи нисбатан мустақил ва нави субъективӣ мебошад¹⁰⁴.

Ба ақидаи мо, ҳуқуқ ба ҳимоя ҳуқуқи мустақили шахсест, ки дар лаҳзаи поймол кардани ҳуқуқу манфиатҳои субъективии у ба миён меояд. Мафҳуми ҳуқуқи мустақили субъективии ба ҳимоя бо сохтори дохилии ҳуқуқи субъективии граждани мувофиқат мекунад ва дар мадди аввал меистад. Аз ин рӯ, ҳангоми баррасии мафҳуми «воситаҳои ҳуқуқии граждании субъектон» мустақилияти нисбии онро дар байни дигар категорияҳо, аз қабيلي «амалӣ намудани ҳуқуқҳои субъективӣ», «ҳимояи ҳуқуқҳо» ба назар гирифтани зарур аст.

Ҳамин тариқ, мустақилияти ҳуқуқи ҳимояро эътироф намуда, чунин унсурҳоро ба монанди ҳуқуқ ба амали худ (худмудофия, амалиёти оперативӣ) ва ҳуқуқи талаб кардан (мурочиат ба мақомоти давлатӣ) ҷудо кардан лозим аст. Бо вучуди ин, бояд қайд намуд, ки бо эътирофи хусусияти мустақили ҳуқуқ ба ҳимоя бояд муносибати он бо ҳуқуқҳои танзимкунанда ба хотир оварда шавад, зеро татбиқи ин ё он воситаи ҳимоя аз он вобаста аст, ки кадом ҳуқуқи субъективӣ вайрон шудааст. Аз ин бармеояд, ки воситаҳои ҳуқуқи ашъӣ, уҳдадорӣ ва ғайримолумулкии ҳимояро ҷудо кардан мумкин аст, ки хусусияти ҳосилавии муносибатҳои ҳуқуқии ҳимояро нишон медиҳанд. Татбиқи ҳуқуқ ба ҳимоя аз ҷониби шахси ваколатдор бо далели поймол кардани ҳуқуқ ва манфиатҳои ӯ вобаста аст. Ҳамин тариқ, ҳуди ҳуқуқи субъективии ба ҳимоя бояд ҳамчун як имконияти аз ҷиҳати қонунӣ муқарраршуда барои шахси ваколатдор оид ба истифодаи воситаҳои ҳифзи ҳуқуқ бо мақсади пешгирии амалҳои вайронкунандаи ҳуқуқ ва барқарор намудани ҳуқуқи поймолшуда фаҳмида шавад.

Яъне низоми воситаҳои ҳуқуқии таъмини соҳибкории оилавӣ низоми воситаҳои ҳуқуқии хусусӣ ва ҷамъиятӣ мебошад, ки татбиқи манфиатҳои шахсӣ ва ҷамъиятии аъзоёни оила ва умуман оиларо ҳамчун маҳаки ҳуқуқӣ

---

¹⁰⁴ Бутнев В.В. Механизм защиты субъективных прав // Lex Russica. – 2014. – № 3. – С. 278.

дар баробари чамъият ва давлат муайян мекунад. Модели назариявии ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ ҳамчун маҷмӯи муқаррарот ва тавсияҳои илмӣ ва амалӣ оид ба тағйир додани қонунгузории Тоҷикистон дар соҳаи соҳибкории оилавӣ мебошад, ки асоси сиёсати ҳуқуқии оиларо барои таъмини ҳамоҳангии манфиатҳои оилавӣ дар соҳибкорӣ ташкил медиҳанд.

А.Г. Демиева низоми воситаҳои ҳуқуқии таъмини фаъолияти соҳибкориро бидуни ташкили шахси ҳуқуқӣ асоснок намуда, пешниҳод мекунад, ки низоми мураттабшуда ҳамчун маҷмуи воситаҳои меъёрии муқарраршуда, асосан ҳуқуқи хусусӣ (шартномаҳои ҳуқуқи граждани, масъулияти граждани ва ғайра) ва ҳуқуқи оммавӣ (дастгирии давлатӣ, санадҳои бақайдгирии давлатӣ ва ғ.) фаҳмида шавад. Воситаҳо, ки ба таври комплексию ҳуқуқӣ истифода мешаванд ба фароҳам овардани шароит барои амалӣ намудани ҳуқуқи субъективии бевоситаи фаъолияти соҳибкорӣ (аз ҷумла афзоиши фаъолияти он) нигаронида шудаанд. Низоми пешниҳодшаванда воситаҳои мурофиавии ҳуқуқи граждани ва воситаҳои кафолати амалигардонии фаъолияти соҳибкориро дар бар мегирад, ки ба онҳо воситаҳои соҳиб шудан ва қатъ гардидани мақоми субъекти соҳибкорӣ мансуб мебошад¹⁰⁵.

Ба андешаи мо бо назардошти хусусиятҳои соҳибкории оилавӣ, низоми воситаҳои ҳуқуқии мутобикгардонии манфиатҳои оила бояд бо чунин воситаҳои ҳуқуқӣ, ба монанди вазъи ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ ва иштирокчиёни он, вазъи ҳуқуқии роҳбари ташкилоти оилавӣ, воситаҳои ҳуқуқии таъсис, барҳамдиҳӣ ва азнавташкилдиҳии ташкилот таъмин гардад. Хусусиятҳои танзими ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ инчунин метавонанд дар воситаҳои ҳуқуқи молумулкӣ амалӣ карда шаванд, ки хусусияти низоми ҳуқуқӣ, объектҳои моликияти оилавӣ, мероси амволи ташкилоти оилавиرو ба назар мегирад.

Профессор Д.Ш. Сангинов баъд аз таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқии баҳши хизматрасонии иҷтимоию фарҳангӣ исбот мекунад, ки бе танзими

---

¹⁰⁵ Демиева А.Г. Система правовых средств обеспечения предпринимательской деятельности без образования юридического лица: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2008. – С. 10.

дақиқи ин муносибатҳо тавассути воситаҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ, оммавӣ-ҳуқуқӣ, ки концепсияи танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорӣ оид ба хизматрасонии иҷтимоию фарҳангӣ ба шумор мераванд, ташаккули муътадили фаъолияти соҳибкорӣ оид ба хизматрасонии иҷтимоию фарҳангӣ ғайриимкон мебошад. Танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорӣ оид ба хизматрасонии иҷтимоию фарҳангӣ бо истифодаи воситаҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ, оммавӣ-ҳуқуқӣ тавассути санадҳои меъёрии дорой ҷанбаҳои маҷмӯӣ амалӣ мегардад. Алоқамандии танзими хусусӣ-ҳуқуқӣ ва оммавӣ-ҳуқуқи соҳибкорӣ дар бахши мазкур бо мақсади таъмини рақобати озод, пешгирии мавқеи ҳукмфармоӣ дар бозор ва иҷрои вазифаҳои иҷтимоии фаъолияти соҳибкорӣ зарур мебошад¹⁰⁶.

Дар ин замина ба андешаи мо низоми воситаҳои ҳуқуқи таъминкунадаи рушди соҳибкории оилавӣ ин маҷмӯи воситаҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ, оммавӣ-ҳуқуқӣ мебошанд. Чунки дар шароити торафт мураккабтар шудани робитаҳои иқтисодӣ зарурати танзими ягонаи ҳамоҳангшудаи ҳуқуқи хусусӣ ва ҳуқуқи оммавии муносибатҳои ҳуқуқӣ дар самти соҳибкории оилавӣ пеш омадааст.

Амалия чунон инкишоф ёфтааст, ки дар фаъолияти соҳибкорӣ саволҳо оид ба хусусиятҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ аз нуқтаи назари ба хусусӣ ва оммавӣ тақсим кардани ҳуқуқ ба миён меоянд. Возеҳи ин мушкилот бештар аз муносибати умумӣ ба муносибатҳои ҳуқуқи хусусӣ ва оммавӣ муайян карда мешавад¹⁰⁷. Дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба ин масъала гуфта шудааст, ки «ҳуқуқи хусусӣ ва оммавӣ дар ҳама тартиботи ҳуқуқи инкишофёфта ҳамчун ду шоҳаи мустақил, алоҳидаи танзими ҳуқуқӣ, ҳамчун ду намуди гуногуни таъсири ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ вучуд доранд»¹⁰⁸. Дар баробари ин, зарурати зиёд кардани тавачҷуҳ ба ҳуқуқи хусусӣ аксар вақт таъкид мешавад, зеро он (дар баробар ва якҷоягии ҳуқуқҳои инсон) равандҳои

---

¹⁰⁶ Сангинов Д.Ш. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорӣ оид ба хизматрасонии иҷтимоию фарҳангӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2019. – С. 23.

¹⁰⁷ Надежин Н.Н. Предпринимательская деятельность - как сфера взаимодействия частноправовых и публично-правовых интересов и средств регулирования // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. – 2010. – № 20 (91). – С. 168-172.

¹⁰⁸ Гражданское право: Учебник: В 2-х т. / Отв. ред. Е.А. Суханов. Т. 1. – М., 2000. – С. 4-18.

асосии марбут ба ташаккули низоми ҳуқуқҳои субъективиро ифода мекунад ва барои ҳуқуқҳои субъективӣ доираи кафолатнокро баҳри фаъолияти пурҷушу хуруши худи одамон, эҷодкории онҳо, ташаббускорияшон мекушояд.

Маълум аст ва дар илми ҳуқуқшиносии муосир исбот талаб намекунад, ки соҳибкорӣ бо меъёрҳои ҳуқуқие танзим карда мешавад, ки ҳам хусусияти ҳуқуқии оммавӣ ва ҳам хусусияти ҳуқуқии хусусӣ доранд, ки дар сарчашмаҳои гуногуни ҳуқуқ ифода ёфтаанд. Ҳар як гурӯҳи меъёрҳо ба таъмини манфиатҳои ҳарду ҷониби муносибатҳои ҳуқуқии соҳибкорӣ - давлат ва субъектҳои хоҷагидорӣ нигаронида шудаанд. Муқаррароти соҳаҳои оммавии ҳуқуқ, ки ҳуқуқи маъмурӣ, андоз, муниципалиро дар бар мегиранд, танзими давлатии соҳибкорӣ ва муносибатҳои «хизматрасониро», ки дар принсипи «ҳокимият — тобеият» сохта шудаанд, таъмин мекунанд. Ҳуқуқи хусусиро дар тартиботи ҳуқуқии ҳуқуқи граждани ва оилавӣ ифода мекунад, ки ба танзими муносибатҳои ҳуқуқии "уфукӣ", ки байни субъектҳои ҳуқуқ баробар ба вучуд меоянд, нигаронида шудааст. Дар санадҳои қонунгузори дахлдор муқарраргардида, меъёрҳои соҳаҳои ҳуқуқ дар ҳар як категорияи номбаршуда дар динамикаи доимӣ қарор доранд ва ба ин васила ба муносибатҳои бозорӣ мутобиқ мешаванд, ки бо мурури замон тағйир меёбанд¹⁰⁹.

Аз нуқтаи назари таҳлили таносуби принципҳои хусусӣ ва оммавӣ дар танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ бо назардошти аломатҳои озодии соҳибкорӣ ва самти иҷтимоии он низ ҷолиб аст. Масалан А.И. Голубничег байён мекунад, ки озодии фаъолияти соҳибкорӣ, ки тавассути меъёрҳои ҳуқуқи хусусӣ, асосан граждани миёнаравӣ мешавад, табиатан мутлақ набуда, бо манфиатҳои ҷамъиятӣ ва мутаносибан бо меъёрҳои ҳуқуқи оммавӣ ислоҳ мегардад. Зарурати чунин ислоҳ ба он вобаста аст, ки фаъолияти соҳибкорӣ худ аз худ фаъолияти иҷтимоӣ нест ва аз ҷониби

---

¹⁰⁹ Левушкин А.Н. Защита субъективных прав и обеспечение баланса частных и публичных интересов субъектов семейного предпринимательства // В сборнике: Защита субъективных прав и охраняемых законом интересов в условиях конвергенции частного и публичного права. Сборник материалов VIII ежегодной научно-практической конференции. Ответственный редактор А.П. Горелик. – М., 2018. – С. 25-32.

намояндаи қудратманди ҷомеа - давлат бе таъсири системавии он ба он вучуд надорад, зеро мазмуни фаъолияти соҳибкорӣ, зухуроти мушаххаси он ба ҳадафи асосӣ – гирифтани фоида вобаста аст. Яъне, дар робита ба ин самт, вазифаи асосии давлат аз он иборат аст, ки низоми муносибатҳое, ки дар он манфиатҳои хусусӣ тавассути танзими ҳуқуқӣ бо бахши манфиатҳои ҷамъиятӣ ҳамоҳанг карда шаванд. Дар баробари ин, дараҷаи чунин «синхронизатсия» бо эътирофи афзалияти манфиати умум, манфиатҳои ҷамъиятӣ нисбат ба манфиатҳои шахсӣ муайян карда мешавад¹¹⁰.

Воқеан дар асоси моддаи 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014, № 1107 “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақоми ваколатдори давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ карда мешавад. Дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар шакли ҳуқуқӣ, ташкилӣ, молумулкӣ, молиявӣ, иттилоотӣ ва дигар шаклҳо амалӣ шуда, ба беҳтар намудани шароити соҳибкорӣ ба низоми зерин асос меёбад: бақайдгирии соҳибкорӣ; андозбандӣ; иҷозатномадиҳӣ ва иҷозатдиҳӣ; санҷиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ; бақайдгирии молу мулк; ҳисоботдиҳӣ; суғуртакунӣ; танзими зиддиинҳисорӣ; содда намудани амалиёти воридотию содиротӣ бо назардошти санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи Тоҷикистон; қарздиҳӣ; мораторияи санҷиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ¹¹¹.

Даҳолати мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии ба фаъолияти соҳибкорон манъ аст, ба ғайр аз ҳолатҳои муқаррар намудаи қонунгузорӣ. Ба ин вайрон намудани қонунгузории замин, муҳити зист, беҳдошти санитарӣ, молия, андоз ва ғайраҳо дохил мешаванд. Ҳангоми вайрон гардидани қонунгузорӣ мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҳақ доранд, ба фаъолияти соҳибкорӣ даҳолат кунанд, тафтиш намоянд, амр ва фармоиш

---

¹¹⁰ Голубничий А.И. Предпринимательская деятельность как объект правового регулирования: дис. ... канд. юрид. наук. / А.И. Голубничий. – Москва, 2006. – С. 4-5.

¹¹¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 26 июли соли 2014, № 1107 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404; с. 2015, №3, мод. 216; Қонуни ҶТ аз 30.05.2017 с., №1436; аз 02.01.2020 с., №1684.

диҳанд, ҷарима ситонанд ва бо тартиби муқаррар намудаи қонунгузорӣ ба ҷавобгарӣ кашанд¹¹².

Ба андешаи М.З. Раҳимзода: “Бояд қайд намоем, ки муайян намудани қоидаҳои самараноки фаъолияти соҳибкорон ва ба ҳамин восита барои соҳибкорӣ ҳавасманд кардани онҳо, назорат кардани иҷрои санадҳои ҳуқуқии қабулкардашуда ва ба як низом овардани онҳо, инчунин сазовори муҷозот доништан барои иҷро накардани талаботи онҳо боиси рушди соҳибкорӣ мегардад. Умуман дар ҳама гуна шакли идоракунии иқтисодӣ, хоҳ он консервативӣ бошад ва хоҳ либералӣ, даҳлати самараноки давлат ба фаъолияти соҳибкории хусусӣ ногузир буда, ҳамзамон ба хоҳири рушди он дастгирии давлат дар шакли ҳуқуқӣ, ташкилӣ, молумулкӣ, молиявӣ, иттилоотӣ ва дигар шаклҳо бояд ривоч дода шавад”¹¹³.

Дар кишвари мо механизми татбиқи консепсияи нави ҳамкории давлат ва соҳибкорӣ ба роҳ монда шудааст, ки муносибатҳоро дар заминаи ҳамкории давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ баррасӣ мекунад. Имрӯз давлат ҳамчун унсури зарурӣ ва таркибии дохилии сохтори ҷомеаи муосир баромад мекунад. Дар ин сифат давлат, аз як тараф, дар муносибат бо дигар унсурҳои низоми ҷомеаи шахрвандӣ ҳамчун шарикӣ баробарҳуқуқ, аз тарафи дигар «ҳамчун ташкилоти ҷамъиятӣ амал мекунад, ки манфиати умумиро ифода намуда, қорҳои ҷамъиятро аз номи он ва ба манфиати он идора мекунад”¹¹⁴.

Дар ин асно ба андешаи мо истифодаи ин самти соҳибкорӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон имкон медиҳад, ки иҷрои вазифаи муҳими иҷтимоии давлат фаъолона амали гардида, шароити ҳуқуқии баҳри фароҳам овардани имкониятҳои соҳибкории шахрвандон таъмин карда шавад. Омилҳои асосии мусоидаткунанда ба рушди соҳибкории оилавӣ инҳо мебошанд: ташаккули фарҳанги ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ; ҷалби аъзоёни оила ба идоракунии

---

¹¹² Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» / Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сангинов Д.Ш. Душанбе: Эр-граф, 2012. – С. 83.

¹¹³ Раҳимзода М.З., Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни зинаи таҳсилоти бакалаври ихтисоси ҳуқуқшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе, 2021. – С. 141.

¹¹⁴ Тихомиров Ю.Л. Государственность: крах или воскрешение? // Государство и право. – 1992. – № 9. – С. 12.

фаъолият; таъминоти ворисияти соҳибкорӣ; нигоҳдорию идорашавандагии соҳибкории оилавӣ; заминаи устувор барои соҳибкории хурд, миёна ва калон.

Барои ноил шудан ба ин ҳадаф давлатро зарур аст, ки рушди соҳибкории оилавӣ, аз ҷумла ҳамчун як соҳаи худмашғулияти аъзоёни оиларо ҳавасманд намояд. Агар ташкилоти тичорати оилавӣ ҳамчун арзиши оилавӣ ва низоми дурусти муносибатҳои молу мулкӣ байни аъзоёни оила, ки фоида меорад, на танҳо ҳамчун маҷмӯи моликияти аъзоёни оила: зану шавҳар, падару модар ва фарзандон, ки дорои дорои муайяни моликият мебошад, пешниҳод карда шавад, пас зарурати дар доираи оилаҳо дар асоси танзими махсуси ҳуқуқи нигоҳ доштани ин арзиши моликияти оилавӣ ба миён меояд. Бояд эътироф кард, ки соҳибкории оилавӣ, ки аз дастгирии давлатӣ ва танзими махсуси қонунгузорӣ маҳрум аст, метавонад танҳо дар шакли худмашғулият боқӣ монад ва дар модели миллии пешбурди соҳибкорӣ вазифаҳои муҳимтари иқтисодию ҳуқуқӣ иҷро карда наметавонад¹¹⁵.

Табиати дусамтаи давлат дар иқтисоди бозоргонӣ равшан зоҳир мегардад. Аввалан, давлат ҳамчун соҳибмулки калонтарини корхонаҳо ва тамоми соҳаҳои иқтисодӣ баромад мекунад, ки ба воситаи онҳо он фаъолияти иқтисодиро ба амал мебарорад. Дар ин нақш давлат чун қоида ба қонунҳои умумии иқтисоди бозоргонӣ итоат мекунад ва нисбати он бояд қоидаҳои амал кунанд, ки нисбати корхонаҳои ба шаклҳои дигари моликият асос ёфта, паҳн мегарданд. Давлат иштирокчи баробарҳуқуқи муносибатҳои молию пулӣ ва дигар муносибатҳои молу мулкӣ мегардад. Сониян, давлат аз рӯи таъиноти хоси худ ҳамчун мақомоти идоракунии буда, санадҳои қонунгузорӣ мебарорад ва дар ҷое, ки зарур аст танзими маъмурии фаъолияти хоҷагидориро, яъне ҳамчун қувваи берунии таъсиррасон ба субъектҳои хоҷагидор амал мекунад. Ҳамин тавр, давлат аз руи табиати

---

¹¹⁵ Левушкин А.Н. Защита субъективных прав и обеспечение баланса частных и публичных интересов субъектов семейного предпринимательства // В сборнике: Защита субъективных прав и охраняемых законом интересов в условиях конвергенции частного и публичного права. Сборник материалов VIII ежегодной научно-практической конференции. Ответственный редактор А.П. Горелик. – М., 2018. – С. 25-32.

дусамтааш ҳам дар муносибатҳои молу мулкӣ ва ҳам дар муносибатҳои идоракунии ширкат меварзад¹¹⁶.

Фаъолияти соҳибкорӣ, ки ба принципҳои озодӣ асос ёфтааст, аз ҷониби қонунгузор ба доираи қонуне ҷорӣ карда мешавад, ки ҳуқуқи манфиатҳои ашхоси дигар, яъне ҳам дар ҷамъият ва ҳам аз ҷониби он, аз ҷумла соҳибкоро рақобатпазир, кормандони истеъмолкунандагон ва ғайраро кафолат медиҳад. Вобаста ба ин, бо мақсади таъмини манфиатҳои унсурҳои алоҳидаи ҷамъият, таҳия ва қабули қонунҳои дахлдор ва ташаққули механизми назорати риояи он низоми мақомоти дахлдори давлатӣ таъсис дода мешавад. Масалан, бо мақсади таъмини озодии рақобат дар асоси заминаи дахлдори меъёри ҳуқуқӣ мақомоти зиддиинҳисорӣ бо мақсади таъмини ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, қонунгузори ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон ва мақомоти дахлдори давлатӣ бо мақсади таъмини ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон фаъолият менамоянд. Аммо умуман чунин ба назар мерасад, ки хусусиятҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ, танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин қонунгузори соҳибкорӣ дар омешиш, таъсири мутақобилаи ҳуқуқи хусусӣ ва манфиатҳои ҳуқуқи оммавӣ ифода меёбад. Дар ин бобат андешаи В. Мамутов қобили қабул аст, ки: «Барои мазмуни меъёрҳои ҳуқуқи хоҷагӣ маҷмӯи унсурҳои ҳуқуқи оммавӣ ва ҳуқуқи хусусӣ хос аст. Чунин тафовут байни меъёрҳо характери эвристикӣ, илмӣ ва таснифӣ дорад, ки ин инъикоси сохтори соҳавии низоми ҳуқуқ ва қонунгузорӣ нест. Асосҳои ҳуқуқи оммавӣ ва ҳуқуқи хусусӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ ва қонунгузорӣ истифода мешаванд. Дар баробари ин ҳуди мафҳуми ҳуқуқи хусусӣ, ки ба воқеияти иқтисодӣ татбиқ мешавад, мавриди баҳс қарор дорад. Зеро ҳуқуқ омешиши манфиатҳои ҷамъиятӣ ва хусусиро таъмин менамояд, дар бисёр мавридҳо ҳамчун воситаи ҷамъиятӣ амал мекунад»¹¹⁷.

Фаъолият, инкишоф ва ташкили муносибатҳои соҳибкорӣ дар самти соҳибкории оилавӣ бо воситаҳои гуногун, аз ҷумла ҳуқуқӣ ба амал бароварда

---

¹¹⁶ Игнатъева С.В. О соотношении частного и публичного права в механизме правового регулирования предпринимательской деятельности в России // Правовое поле современной экономики. – 2018. – № 12. – С. 16-21.

¹¹⁷ Хозяйственное право / Под ред. В.К. Мамутова. – М.: Изд-во РДЛ, 2004. – С. 22.

мешавад. Зеро дарвоқеъ, ҳар як воситаи ҳуқуқӣ аз ҷониби давлат муқаррар карда мешавад ва ба манфиати ҷамъият низ хизмат мекунад. Дар ин бобат суҳанони И. Покровский ҳақ аст, ки: «Оё ин ё он соҳти оила, моликият ё мерос дар умум ҳамчун воҳид муҳим намебошад? Ҳол он ки ҳамаи ин институтҳои баҳснопазири ҳуқуқи граждани мебошанд. Магар манфиати давлат ҳамчун воҳид аз пайи идораи давлатӣ, бастанӣ шартнома дар бораи таъминоти лавозимот ё қисмҳои ҳарбӣ барои артиш, ҳифзи Ватан равона нашудааст? Чунин шартнома бешак ба доираи хусусӣ тааллуқ дорад, на оммавӣ»¹¹⁸. Аз тарафи дигар, меъёри ҳуқуқи оммавӣ, ки дахлнопазирии манзили шахси таъмин менамояд, на танҳо ба давлат, балки ба манфиати шахси хусусӣ ҳам дахл дорад¹¹⁹.

Пешбурди соҳибкорӣ оилавӣ дар асоси воситаҳои ҳуқуқи хусусӣ ва ҳуқуқи оммавӣ раванди мураккаби бисёрзинагӣ буда, иҷрои як қатор шартҳоро талаб мекунад. Ташкилоти оилавӣ фақат дар он вақт ба фаъолияти худ шурӯъ мекунад, ки кормандони ташкилоти оянда як мақсад ва хоҳиш дошта бошанд. Дар баробари ин изҳори ҳамраъӣ аз ҷониби ҳешовандон, дастгирии онҳо дар ду шакл ифода меёбад:

- дастгирии молиявӣ – сармоягузорӣ ба рушди соҳибкорӣ оилавӣ;
- дастгирии маънавӣ - расонидани кӯмак дар марҳилаҳои гуногуни ташаккул ва фаъолияти соҳибкорӣ (масалан, агар яке аз ҳешовандон бемор шавад, зарурати иваз кардани ӯ дар ҷои кор ё бемор шудани фарзанди корманд ба миён меояд)¹²⁰.

Таҷриба дар фаъолияти идоракунии метавонад дар ташаккули стратегияи салоҳияти идоракунии корхона аҳамияти асосӣ дошта бошад. Сармояи ибтидоӣ барои пӯшонидани хароҷоти марбут ба бақайдгирии ташкилот, хариди таҷҳизот ва захираҳои зарурӣ ва ғайра зарур аст, ки дар марҳилаи

¹¹⁸ Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – М.: Статут, 2009. – С. 37.

¹¹⁹ Тарановский Ф.В. Учебник энциклопедии права. Юрьев, 1917. (Цит. по: Косаренко Н.Н. Категория «интерес» в системе публичного и частного права // Государство и гражданское общество. – 2007. – № 3. – С. 153-162.

¹²⁰ Бабаева Л. Семейное предпринимательство // Человек и труд. – 1993. – №9. – С. 82-83.

омодагӣ заруранд. Дар ин сурат ҳам сармояи худи оила ва ҳам қарзи бонк ҳамчун манбаи сармояи ибтидои хизмат карда метавонад.

Таъсиси ташкилот маънои кушодани суратҳисоби бонкӣ; таъсиси мӯҳр ва истехсоли он; бақайдгирии андоз дар идораи андоз; мавҷуд будани ҳуччати тасдиқкунандаи мавҷудияти корхона. Интихоби кадрҳо барои ташкилоти оилавӣ, чун қоида, асосан аз ҳисоби аъзоёни оила сурат мегирад.

Умуман, соҳибқорӣ оилавӣ шакли фаъолияти муштаракӣ соҳибқорӣ шахсонӣ воқеъ мебошад, ки аз ҷониби зану шавҳар дар асоси моликияти умумӣ онҳо, ки дар асоси моликияти умумӣ муштарак ба онҳо тааллуқ доранд, ба амал мебароранд. Соҳибқорӣ оилавӣ ба меҳнати шахсии зану шавҳар ва аъзоёни оила, ки ба онҳо кӯмак мерасонанд, асос меёбад. Набудани тавачҷуҳи дуруст ба соҳибқорӣ оилавӣ бо фишори стереотипи биологияи иҷтимоӣ («гендер») дар дарки вазифаи оила дар ҷомеа «ҷенкунии» фаъолияти он алоқаманд аст.

Соҳибқорӣ дар ибтидо маҳз ҳамчун соҳибқорӣ оилавӣ ба вучуд омадааст, зеро дар давраи тақсимоии ҷамъиятии меҳнат ба вучуд омадани устохонаҳои ҳунармандӣ маҳз дар хона, чун қоида, бо истифода аз меҳнати хешу табор сурат мегирифт. Баъдтар пайдоиш ва инкишофи шаклҳои гуногуни моликият имкон дод, ки дар бораи оила ва соҳибқорӣ ҳамчун категорияҳои мустақил сухан ронем. Дар воқеъ ташкилоти оилавино метавон ҳама гуна ташкилоте донист, ки аксарияти онҳо дар моликият ё таҳти назорати аъзои як оила қарор доранд, ки қисме аз онҳо бевосита дар ин ташкилот қор мекунанд.

Типологияи соҳибқорӣ оилавӣ тақозо мекунад, ки ба ташкилоти оилавии «типи шахрӣ» ва хоҷагиҳои деҳқонӣ тақсим карда шавад, зеро барои онҳо ҳам шароити фаъолият ва ҳам талаботи марҳилаи ибтидоии рушд ба таври назаррас фарқ мекунанд. Дар шахр соҳибқорӣ оилавӣ кӯшиш мекунад, ки дар соҳаҳои, ки барои соҳибқорӣ қалон ва миёна хос нестанд, ҷои худро ишғол намояд. Инҳо савдои яқлухт ва ҷакана, хизмати маишӣ, фаъолияти тарабхона, хизматрасонии нақлиётӣ ба аҳоли, таъмиру сохтмон, ҳисобу

китоб, аудит ва ғайра мебошанд. Гурӯҳи махсусро дар соҳибкории оилавӣ корпоратсияҳои калон, ҷамъиятҳои сахҳомӣ, империяҳои молиявӣ ташкил медиҳанд, ки ҳиссаҳои назоратии онҳо дар давоми чанд насл дар дасти як оила буд. Чунин «корхона»-ро дигар ба як тижорати хурд тасниф кардан мумкин нест, аммо онҳо одатан аз ширкатҳои хурди оилавӣ оғоз мешаванд.

Маҳз тадбиқи маҷмӯи воситаҳои ҳуқуқи оммавӣ ва ҳуқуқи хусусӣ метавонанд рушди соҳибкории оилавиро дар Тоҷикистон таъмин намоянд.

Давлат риояи ҳуқуқҳо ва ҳимояи манфиатҳои қонунии субъектони соҳибкории оилавиро кафолат медиҳад ва ба рушду таҳкими соҳибкории оилавӣ мусоидат менамояд. Мақомоти давлатӣ мувофиқи тартиби муқарраркардаи қонун ба субъектони соҳибкорони оилавӣ: барои ташкили истеҳсоли мол (кор, хизматрасонӣ) биноҳои ғайриистикоматии истифоданашударо ба иҷора медиҳанд; барои сохтмони майдонҳои истеҳсоли замин ҷудо менамоянд; объектҳои истеҳсолии субъектҳои соҳибкории оилавиро ба шабакаҳои муҳандисию алоқа пайваст менамоянд; барои фурӯхтани маҳсулоти субъектони соҳибкории оилавӣ ҷойҳои махсус ҷудо мекунанд.

Субъектони соҳибкории оилавӣ 2 гурӯҳ ҷудо карда мешавад: 1. Ташкилоти оилавӣ субъекти соҳибкории миёна ва калон мебошад, ки аз ҷониби аъзоёни як оила (сардори оила, зан, шавҳар, фарзандон, наберагон, падару модар, дигар хешу табори ба синни меҳнатӣ расида (занони фарзандон ва набераҳо, бародарони хуниву угай, зану шавҳар ва фарзандони онҳо, амакҳо ва холаҳо) таъсис дода шуда, идора карда мешавад; 2. Соҳибкории оилавии инфиродӣ - шахси воқеие, ки ба ҳайси соҳибкор аз қайди давлатӣ гузашта, худ ва ё бо ҷалби меҳнати аъзои оила фаъолияти соҳибкориро анҷом медиҳад.

Аъзоёни ташкилоти оилавӣ ҳуқуқ доранд: дар идоракунии соҳибкории оилавӣ, қабули қарорҳо, назорат аз болои фаъолияти молиявӣю хоҷагидорӣ иштирок намояд; вобаста ба шартҳои шартномаи таъсиси ташкилоти оилавӣ ҳиссаи худро аз ғоида гиранд; ихтиёран аз кори оилавӣ даст кашидан; барои

баргардонидани як қисми арзиши амволи ташкилоти оилавӣ ҳангоми баромадан аз ҳайати он мутаносибан ба маблағи амволе, ки ӯ ба сармояи оинномавӣ гузоштааст ё ба ӯ дар шакли асл чудо кардани амвол бо ҳамон арзиш, агар дар шартномаи таъсиси ташкилоти оилавӣ тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, талаб кунанд.

1.3. Таҳлили муқоисавии ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ дар давлатҳои хориҷа

Ҳангоми омӯзиши масъалаҳои вобаста ба моҳият ва таърихи таҳаввули фаъолияти соҳибкорӣ тичорат, муҳаққикон бештар бар ин ақида расидаанд, ки аввалин падидаҳои ин намуди хеле муассири фаъолияти иқтисодӣ ба оилаҳо ва хонаводаҳо вобаста будааст. Дар ин маврид, ки таърихан як самти асосии фаъолияти соҳибкорӣ будааст, таҳқиқоти зиёде доир ба гардида аст. Мувофиқи яке аз ин таҳқиқот бештар аз 45 ҷисди фирмаю ширкатҳои байналмилалӣ ба қайд гирифта шуда, ба ин категория дохил шудаанд¹²¹.

Дар давраи фаъолияти иқтисодӣ мутамаркази нақшавӣ чунин ҳисоб мешуд, ки дараҷаи некуаҳволии оилаҳо бо муваффақияти хоҷагии халқ ва дараҷаи иштироки онҳо дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ муайян карда мешавад. Яъне таъсири фаъолияти иқтисодии оила ба вазъи умумии иқтисодӣ, ба тамоюлҳо ва нишондодҳои макроиқтисодӣ (ба истиснои хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ) ба назар гирифта нашудааст¹²².

Аммо ҳатто дар асоси он, ки самараи истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва умуман иқтисодиёт дараҷаи некуаҳволии аҳолиро муайян мекунад, баҳо додан ба таъсири баръакси натиҷаҳои фаъолияти иқтисодии оилаҳо ба макроиқтисодиёт аҳамияти калон дорад.

---

¹²¹ Фақеров Н., Исмаилов И.У. Моҳият ва хусусиятҳои тичорати хонаводагӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2018. – № 3 (24). – С. 5-8.

¹²² Мухат С. Особҳои таҳлили муқоисавии ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ // В сборнике: Современные социально-экономические аспекты развития региональной экономики. Сборник научных трудов по материалам Международной студенческой научно-практической конференции. Ставропольский государственный аграрный университет; Редакционная коллегия: М.Г. Лещева, Т.Н. Урядова. – Ставрополь, 2015. – С. 110-113.

Қисмати иҷтимоии оила аз он вобаста аст, ки он вазифаи такрористехсоли худи ҳаёт, тарбияи фарзандон, ташаккули шуури онҳост. Оила яке аз институтҳои асосии иҷтимоию иқтисодист, ки рафтори одамонро ташаккул медиҳад. Оила - иттифоқи ихтиёрӣ, озод ва баробарҳуқуқи мард ва зан ба синни никоҳӣ расида мебошад, ки мақсади ташкили оила, таваллуд ва тарбияи фарзандро бо пешбурди хоҷагии умумӣ пайгири менамояд¹²³. Аз таъриф бармеояд, ки меъёрҳои сотсиологӣ, иҷтимоӣ-психологӣ ва ахлоқие, ки ба оила хосанд, дар мадди аввал қарор доранд. Бо вучуди ин, хусусиятҳои иқтисодии оила аҳамияти камтар надоранд. Маълум аст, ки ташаккули унсурҳои шуури иқтисодӣ аз оила оғоз меёбад.

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ дар сохтори вазифаи иқтисодии оила ду қисмати калонро ҷудо кардан мумкин аст: 1) иштироки оила дар тақсимои ҷамъиятии меҳнат бо мақсади ташаккули бучети оила, таъмини эҳтиёҷот ва имкониятҳои нави оила, шароити муътадили зист ва дастгирии иҷтимоии ноболиғон ва аъзоёни қобили меҳнат; 2) тақсимои нақшҳо дар пешбурди хоҷагии хона, хизмати маишӣ ба аъзоёни оила, ташкили раванди истеъмол. Оила ё умуман хоҷагии хонавода дар шароити иқтисоди бозоргонӣ воҳиди иқтисодист, ки аз як ё якчанд шахс иборат аст, ки мустақилона қарор қабул мекунад, барои ба ҳадди аксар қонеъ гардонидани талаботи худ кӯшиш мекунад, ба онҳо имтиёзҳои муайян медиҳад, соҳиби омили истеҳсолот мебошад, истеҳсол ва такрористехсолкунии «сармояи инсониро» таъмин менамояд¹²⁴.

Дар шароити дигаргунсозандаи иқтисод, таназзули амиқи истеҳсолот, бадтар шудани сатҳи бекорӣ ва афзоюндаи осебпазирии иҷтимоӣ нақши оила, аҳамияти он ҳамчун воҳиди устувортарин ва мутобиқшавандаи иҷтимоию иқтисодии ҷомеа, ки метавонад бақои онро дар шароити муосир таъмин намояд, устувор гардида истодааст. Маҳз дар сатҳ ва тавассути оила низоми

---

¹²³ Хочаева М.Ф. Проблемаҳои батанзимдарории ҳуқуқи муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ дар оила тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон: автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии нозади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2021. – С. 9.

¹²⁴ Журавлева Г.П. Экономическая теория. Микроэкономика 1, 2: учебник. – М.: Дашков и Ко, 2012. – С. 232.

ичтимоӣ механизми муҳофизатии худро амалӣ мекунад, ки дар давраҳои муҳим ба кор меоянд.

Афзоиши фаъолияти рафтори иқтисодии аҳоли дар шароити ташаккули ҷомеаи муосири баъдииндустриалӣ боиси васеъ ва интенсификасияи функсияҳои иқтисодии қаблан сусти инкишофёфтаи оила мегардад. Дар ин асно он заминаи бавҷудоии институтҳои “ичораи оилавӣ”, “савдои оилавӣ”, “хоҷагии ёрирасони шахсӣ”, “соҳибкории оилавӣ”. Дар натиҷа ҳамаи аъзоёни оила сарфи назар аз синну сол ба фаъолияти соҳибкории оила торафт бештар ҷалб карда мешаванд. Дар баробари ин, принципҳои асосии ҳавасмандгардонии оғози соҳибкории оилавӣ чунин мебошанд: нигоҳ доштани сатҳи ҳуби зиндагӣ; кушиш ба истиқлолияти иқтисодӣ; дарк намудани қобилиятҳои худ; хоҳиши ишғол намудани мавқеи сазовор дар ҷамъият.

Таъсис ва пешбурди фаъолияти соҳибкории оилавӣ дар заминаи мавҷудияти захираҳо, сармояи кофӣ ибтидоии оилавӣ, таҳассусҳои муайян, мавҷудияти инфрасохтор, иттилоот, муайян кардани мавқеи бозор роҳандозӣ мегардад. Муваффақияти соҳибкории оилавӣ ба қобилияти иштирок кардани оила дар муносибатҳои бозоргонӣ ҳамчун воҳидҳои иқтисодии рақобатпазир, маҷмӯи мусоиди ин омилҳо вобаста аст.

Соҳибкории оилавӣ чунон ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, дар ҳама гуна модели иқтисоди бозорӣ омили қобили ҳаёт ва ҷандири рушди иқтисодӣ мебошад. Зимнан рушди афзалиятноки соҳибкории оилавиро на танҳо як амали тадбирҳои зиддибӯҳронӣ, балки самти дарозмуддати сиёсати сохторӣ, ки пайвастагии органикии тақрористеҳсолкунӣ ва равандҳои бозорро дар иқтисодиёт таъмин менамояд, баррасӣ кардан лозим аст.

Тавачҷӯҳ ба масъалаҳои пешбурди соҳибкории оилавӣ дар кишварҳои хориҷӣ хеле зиёд аст. Мафҳумҳои зиёди соҳибкории оилавӣ мавҷуданд.

Алан Кросби соҳибкории оилавиро ҳамчун тичорате муайян мекунад, ки дар он ҳадди аққал як соҳибмулк ё соҳимдори назоратчи нақшаи интиқоли

сахмияҳои (сахмияҳои) худро ба фарзандони худ дорад, бо он назардошт, ки фарзандони ӯ минбаъд низ қарорҳои муҳим барои тижорат қабул мекунанд¹²⁵.

Соҳибқориҳои оилавӣ василаи аз ҷиҳати стратегӣ асоснок ва аз ҷиҳати иқтисодӣ муҳими рушди давлат буда, дар сатҳи байналмилалӣ ҷой гирифта, бо ҷойи қор таъмин намудани аҳоли, инчунин таъмини субот дар ҷомеа мебошад. Шаклҳои хурди соҳибқориҳои оилавӣ сабаби омезиши вазифаҳо ва имкониятҳои соҳибмулк ва соҳибқор, возеҳ будани ҳавасмандии меҳнатӣ, мутобиқати психологӣ кадрҳо ва роҳбарият ва ягонагии ташкилӣ дар ноил шудан ба ҳадаф дар натиҷаи мерос гирифтани қор, пайвастании муносибатҳои истеҳсолӣ бо хешу табор дорони самаранокии баланд мебошанд¹²⁶.

М.В. Васильев соҳибқориҳои оилавино ҳамчун «ҳар шакли тижорате муайян мекунад, ки дар он аъзоёни оила аз болои моликият назорати ҳуқуқӣ доранд»¹²⁷.

Соҳибқориҳои оилавӣ ҳама гуна намуди тижоратест, ки дар он қисми зиёди сармояи оинномавии ширкат ба як оила тааллуқ дорад ва он таҳти назорати пурраи онҳо қарор дорад¹²⁸.

Соҳибқориҳои оилавӣ як намуди тижорат муайян карда мешавад, ки бо мақсади амалӣ намудани диди худ аз ҷониби эътилофи ҳукмрон, ки аз ҷониби як ё якчанд оилаҳо дар тӯли якчанд наслҳо назорат карда мешавад, идора карда мешавад¹²⁹.

Аз ҷониби Комиссияи Аврупо модели ягонаи сечузбӣ барои муайян кардани ширкати оилавӣ ҷорӣ карда шуд, ки дар он назорати оилавӣ ба моликияти ширкат ҳамчун меъёри асосӣ ҷудо карда шудааст. Мутобиқи он, ҷамъияти ҳама гуна ҳаҷм ширкати оилавӣ ҳисобида мешавад, ки агар: аксарияти ҳуқуқҳои қабули қарор (бавосита ё мустақим) ба шахси воқеӣ

---

¹²⁵ Назарова Т.Ю. Российский и зарубежный опыт развития семейного предпринимательства // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2008. – № 2 (58). – С. 59-63.

¹²⁶ Касьяненко Т.Г., Воротилкина А.М. Эволюция понятия "семейный бизнес" по исследованиям российских и зарубежных ученых // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2017. – Т. 2. – № 2. – С. 36-43.

¹²⁷ Васильев М.В. Развитие взглядов на управление семейными компаниями: дис. ... канд. экон. наук. – М., 2012. – С. 23-29.

¹²⁸ Школин А. Крупнейшие семейные бизнесы // Финансовый директор. – 2010. – С. 16-18.

¹²⁹ Leder K., Spagniole S. Probabilistically Optimized Airline overbooking strategies or Anyone willing to take a later flight // UMAP Journal 23.3, – 2002. – P. 317-338.

(шахсон ё ҳамсарон, волидон, кӯдак ё авлоди бевоситаи кӯдакон) тааллуқ дошта бошанд), ки ширкатро таъсис додааст ё шахсе (шахсоне), ки ҳиссаи ширкатро ба даст овардааст; ба идоракунии ширкат на камтар аз як намояндаи оила ё хешу табори расман чалб карда мешавад; шахси воқеие, ки ширкатро харида ё таъсис додааст, ё оила ё авлоди ӯ 25 фоизи ҳуқуқҳои қабули қарорро дорад, ки ба андозаи ҳиссаи онҳо дар соҳибкорӣ мувофиқ аст¹³⁰.

Дар маҷмӯъ, аз таҳлили кулли мафҳумҳои пешниҳоднамудаи олимони хориҷӣ ду равишро оид ба мафҳуми соҳибкории оилавӣ ошкор намудан мункин аст: якумин он ба ду меъёр асос ёфтааст: 1) шугли аъзоёни оила дар соҳибкорӣ ва назорати пурраи воқеъ ва ҳуқуқи оила дар соҳибкорӣ¹³¹; дуюм ба мафҳуми соҳибкории оилавӣ аллақай 4 меъёрро дохил менамояд, ки ба ду меъёри равиши аввал ду меъёри дигар илова карда мешаванд: банакшагирии мерос дар оила ва соҳибкорӣ, мавқеи роҳбарикунандаи муассис ё вориси соҳибкорӣ. Ҳамзамон, молик ва вориси ӯ бояд дар идоракунии воқеии соҳибкорӣ иштирок намоянд¹³².

Қадимтарин ширкатҳои ҷаҳон ширкатҳои оилавӣ мебошанд, ба монанди ширкати сохтмони Чопон Конго Гуми (Kongo Gumi), ки ҳанӯз соли 578 таъсис ёфтааст. Зиеда аз 1000 сол аст, ки оилаи Хоши дар Чопон (тиҷорати меҳмонхона), оилаи Маринелли дар Италия (зангӯлаи калисо), оилаи Де Гулен дар Фаронса (истехсоли вино) бомуваффақият кор мекунанд¹³³.

---

¹³⁰ Бобров В.С. Государственная поддержка малого бизнеса в кризисных условиях: опыт США // США и Канада: Экономика-политика-культура. – 2009. – № 11(479). – С. 110-127.

¹³¹ Галицын А.А. Семейный бизнес как форма малого предпринимательства // В сборнике: Научные подходы к формированию и трансформации стратегического развития малого бизнеса в системе цифровой экономики и рисков дрейфа. Сборник статей по итогам Всероссийской конференции и Всероссийского конкурса исследовательских работ. – М., 2019. – С. 39-41.; Лепетикова И.Ю. Семья как основа семейного предпринимательства: правовые аспекты // В сборнике: Актуальные аспекты инновационного экономического и юридического развития в условиях роста напряженности вокруг России. Межвузовская научно-практическая конференция. Министерство образования и науки РФ, Филиал «Московский институт предпринимательства и права» в г. Ростове-на-Дону. – Ростове-на-Дону, 2015. – С. 165-171.

¹³² Оболонкова Е.В. К вопросу о закреплении в российском законодательстве понятий "Семейное предприятие" и "Семейное предпринимательство" // Хозяйство и право. – 2021. – № 5 (532). – С. 101-108.; Левушкин А.Н. Семейное предпринимательство как вид предпринимательской деятельности в России на современном этапе // В сборнике: Юриспруденция: актуальные вопросы, достижения и инновации. Материалы II Национальной (всероссийской) научно-практической конференции. – М., 2019. – С. 120-122.; Обороин М.С., Волков С.К., Акимова О.Е. Международный опыт развития семейного предпринимательства: возможные уроки для России // Менеджмент в России и за рубежом. – 2019. – № 1. – С. 42-48.

¹³³ Календжян С., Волков Д. Развитие семейного предпринимательства в России. – М, 2006. – С. 33.

Пайдоиши соҳибкорӣ дар Русия ба замони Киеви Рус ва давлати Новгород марбут аст, ки дар он ҷо рушди муносибатҳои тиҷоратӣ на танҳо бо ҳамсояҳо, балки бо кишварҳои дури хориҷи кишвар ҳавасманд карда мешуд. Аммо аввалин сулолаҳои маъруфи оилавии соҳибкорони рус дар як давлати ягонаи Маскав, тахти роҳбарии подшоҳи Иван Грозний ташаккул ёфтанд. Давраи нави соҳибкории Русия, аз ҷумла оғози сулолаҳои соҳибкории оилавӣ, бо замони Пётри Кабир, ки ташаббус ва мустақилияти шахсро, сарфи назар аз мансубияти синфӣ кадр мекард, алоқаманд аст. Дар ибтидои асри 18 сулолаҳои тиҷоратӣ ташкил ёфтанд, ки ифтихори саноатии Россияи пешазинқилобӣ гардиданд: Морозовҳо, Рябушинскийҳо, Прохоровҳо, Горбуновҳо, Скворцовҳо¹³⁴.

Аз дӯконҳои хурди савдо, мағозаҳо, устохонаҳо, аксарияти ширкатҳои машҳури оилавӣ ба воя расидаанд, аз ҷумла: OralB, Siemens, Adidas, Samsung Electronics ва ғайра¹³⁵.

Ширкати маъруфи Даллмайер (Dallmaier), ки ба фурӯши қаҳва тахассус дорад, ҳатто пеш аз оғози асри 18 ба вучуд омадааст. Пешгузаштагон ва аҷдодони шарикӣ кунунии ширкат Волфганг Вилл таъминкунандагони шонздаҳ хонаҳои шоҳон буданд. Бо вучуди ин дар миёнаҳои солҳои 1980-ум Вилле сахмияҳои худро ба концерти Nestlé фурӯхт, то сармоягузориҳои калон кунад. Созиш самараро худро дод ва ширкат ба фурӯши қаҳваи худ дар саросари Олмон оғоз кард ва гардиши худро ба таври назаррас афзоиш дод, ки имрӯз тақрибан ба 400 миллион евро дар як сол мерасад. Нишондиҳандаи асосии сифати баланди қаҳва аз ширкати Даллмайер ин хариди доимии маҳсулоти он танҳо аз беҳтарин плантатсияҳои Эфиопия мебошад¹³⁶.

Имрӯз соҳибкории оилавӣ асоси иқтисодии аксари кишварҳои Аврупо, инчунин ИМА ва Амрикои Лотиниро ташкил медиҳад. Ҳамин тариқ, тибқи

---

¹³⁴ Солдатова В.И. Семейное предпринимательство в России: перспективы развития // Право и экономика. – 2021. – № 6 (400). – С. 11-14.

¹³⁵ 15 крупнейших семейных предприятий в мире [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <https://expert.ru/2015/07/16/15-bogatejshih-semej-mira/>. (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

¹³⁶ Мельник О.Е. Семейный бизнес как форма развития предпринимательства: мировые и российские тенденции // В сборнике: Условия, императивы и альтернативы развития современного общества в период нестабильности: экономика, управление, социология, право. Сборник научных трудов. Под общей ред. Е.В. Королук. – 2020. – С. 396-400.

маълумоти Pricewaterhouse барои соли 2008, ҳиссаи соҳиббории оилавӣ дар ИА аз 50% ва дар ИМА аз 95% зиёд аст ва дар Амрикои Лотинӣ аз 65 то 90% аст¹³⁷. Дар ИМА тибқи маълумоти Бюрои барӯйхатгирии аҳоли, ки дар соли 2007 27,1 миллион ширкат мавҷуд буд, ки 99,9% онҳо хурд буда, камтар аз 500 корманд доранд. Аз он ҷумла 78,6 фоизи корхонаҳо корманд надоштанд. Ба гуфтаи бархе аз пажӯҳишгарон, воқеияттарин тавзеҳот моликияти оилавӣ будани ин ширкатҳост. Дар Аврупо, Шветсия шумораи бештари одамон, ки дар соҳиббории оилавӣ кор мекунанд, зиёда аз 60% шумораи умумии аҳолии қобили кор аст¹³⁸.

Дар шароити муосири ҷомеаи индустриалӣ ва постиндустриалӣ соҳибкорони хурди оилавӣ ҷойҳои иқтисодиро ишғол мекунанд, ки ба соҳиббории миёна ва калон ниёз надоранд. Инҳо савдои хурди яклухт ва чакана, хизмати маишӣ (ҷомашуйхона, саргарошхона, либосдӯзӣ ва таъмири асбобҳои рӯзгор, либосу пойафзол ва ғайра), хизматрасонии нақлиётӣ ба аҳоли (кашонидани мебел), хизматрасонии хуроки умумӣ, кирои асбобу анҷоми маданияи маишӣ, таъмири майда-чуйда, сохтмони манзил, гаражҳо, биноҳои хизмати маишӣ ва маданӣ, ҳисоби бухгалтерӣ ва аудит, ҳунармандӣ, кишоварзӣ ва ғайра мебошанд¹³⁹.

Тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад соҳиббории оилавӣ метавонад ҳам дар соҳаи тиҷорат ва ҳам дар истехсоли саноатии мол муваффақ бошад, аксар вақт ба қуллаҳои ҷаҳонӣ мерасад ва ба рейтинги даромадноктарин ташкилотҳои ҷаҳон дохил мешавад. Масалан яке аз бузургтарин ташкилоти оилавии Олмон Отто (ОТТО) фаъолияти худро аз фурӯши мол тавассути каталогҳо бо интиқоли почта ба ҳар гӯшаи ҷаҳон оғоз кард. То имрӯз дар ин маърака беш аз 75 ҳазор корманд кор мекунад ва фоидаи солонааш беш аз 15 миллиард долларро ташкил медиҳад. Ширкат ба фурӯши каталогҳо, фурӯши онлайн ва мобилӣ ва фурӯши мустақим дар мағоза тахассус дорад. Ширкат

¹³⁷ Making a Difference. The Pricewaterhouse Coopers Family Business Survey 2007-2008. – P. 37.

¹³⁸ Васильев М. Семейная фирма: эволюция взглядов североамериканских исследователей // Проблемы теории и практики управления. – 2012. – № 6. – С. 27-38.

¹³⁹ Муханова А.Е., Смагулова Ж.Б. Особенности развития семейного бизнеса// В сборнике: Современные проблемы развития национальной экономики. Сборник статей IX Международной научно-практической конференции. – 2016. – С. 99-108.

хамасола дар бист кишвари Аврупо, Амрикои Шимолӣ ва Осиё беш аз ҳазор каталог нашр мекунад. Он дар 400 мағоза дар саросари ҷаҳон ва 50 мағозаи онлайн фаъолият мекунад¹⁴⁰.

Холдинги супермаркетҳои Ашан (Auchan) низ намунаи соҳибқориҳои пешрафтаи оилавии фаронсавӣ аст. Шумораи умумии кормандони холдинг дар соли 2010 262 ҳазор нафарро ташкил меод. Даромади он дар соли 2010 42,492 миллиард евро (дар соли 2009 – 39,671 миллиард евро), фоидаи соф – 742 миллион евро (696 миллион евро). Дар соли 2016 даромад 52,82 миллиард евроро ташкил дод, ки ин нисбат ба соли 2015 1,8 ҷузъ кам аст, фоидаи соф нисбат ба соли гузашта 11,8 ҷузъ афзуда, ба 803 миллион евро расид. Ҳеҷ яке аз аъзои оилаи Мюллиер соҳибони холдинг миллиардер нестанд, зеро ҳамаи онҳо ҳиссаи баробари сарвати ҳар як ширкатро доранд, ки ин яке аз қоидаҳои асосии оила мебошад ва бо шартнома дарҷ шудааст¹⁴¹.

Ҳамин тариқ, ба соҳибқориҳои ҷаҳонии оилавӣ рушди ҳам шумораи ташкилотҳову кормандон ва ҳам афзоиши даромаднокӣ хос аст. Дар баробари ин ба ташкилоти оилавӣ нисбат ба ташкилоти оддӣ афзоиши бештари дивидендҳо ва фоидаҳо хос аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таносуб ба давлатҳои хориҷа соҳибқориҳои оилавӣ ҳамчун яке аз самтҳои соҳибқорӣ дар қонунгузорӣ ҳамчун шакли махсуси танзими ҳуқуқӣ ва дастгирии давлатӣ ҷудо карда нашудааст. Дар баробари ин муайян кардани чунин самти фаъолияти соҳибқорӣ метавонад яке аз механизмҳои самарабахши озодии ташаббуси соҳибқорӣ ва нури эҷодӣ гардад. Пас омӯзиши танзими ҳуқуқии соҳибқориҳои оилавӣ бо назардошти қонунгузориҳои давлатҳои хориҷӣ дар доираи ин таҳқиқот аривақтӣ аст.

Самаранокии фаъолияти соҳибқориҳои хурди оилавӣ бештар аз ҳисоби қошиш додани расмиётҳо вобаста ба масъалаҳои бақайдгирии муносибатҳои

---

¹⁴⁰ Юринова Н. Империя в конверте. История компании ОТТО // СЮ: руководитель информационной службы. № 4, 2012; [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://bishelp.ru/rich/uspeh-12518/imperiya-v-konverte-istoriya-kompanii-otto>. (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

¹⁴¹ Васяев А.П., Захавайко Д.А. Корпоративная культура французской AUCHAN HOLDING// В сборнике: Приоритетные и перспективные направления научно-технического развития Российской Федерации. Материалы III Всероссийской научно-практической конференции. – Москва, 2020. – С. 210-214.

меҳнатӣ, ҳисоб ва пардохти музди меҳнат, тақсими уҳдадорихо байни иштирокчиёни соҳибкорӣ ва ғайра вобаста аст. Масалан дар Италия 83% субъектони хочагидор соҳибкорию оилавӣ мебошанд. Дар лавҳаҳои мағозаҳо ва қаҳвахонаҳо ин рақам соли фаъолиятҳо нишон медиҳад. Масалан, пите́рия аз соли 1949, фуруши раҳти хоб аз соли 1860. Қариб ҳама чиз дар Италия дар ҳуди Италия истеҳсол шудааст. Сабаби асосӣ он аст, ки дар Италия ҳангоми ташаккул додани базаи андоз барои ҳисоб кардани андоз аз даромади аъзоёни оила, даромади умумии соҳибкорию оилавӣ ба қисмҳои баробар байни ҳамаи иштирокчиён тақсим карда мешавад, сарфи назар аз он, ки даромади воқеӣ метавонад гуногун бошад. Ҳамин тариқ, ҳисобкунии муқофотҳои суғуртаи ҳатмӣ амалӣ карда мешавад. Андозаи ҳаққи суғуртаи ихтиёрӣ кори шахсии ҳар кас аст. Механизмҳои тақсими моликият дар байни иштирокчиёни соҳибкорӣ низ пешбинӣ шудаанд. Дар баробари ин дар ташкилоти оилавӣ ба иштирокчиёни он иҷрои вазифаҳои муайян иҷозат дода мешавад: фуруш ва хариди мол, ҳисоббаробаркунӣ бо харидорон ва таъминкунандагони мол, муомилоти кассавӣ, ҳисоби муҳосибӣ ва ғайра¹⁴².

Дар шароити кунунии ҳуқуқии Тоҷикистон татбиқи чунин муносибатҳо амалан ғайриимкон аст. Ҳисоб кардан ва пардохти ҳама гуна андоз далелҳои ҳуҷҷатии мувофиқро талаб мекунад. Дар бобати ҳисоби ҳаққи суғурта низ аҳвол ҳамин тавр аст. Ҳамаи масъалаҳо, ки ба муносибатҳои меҳнатӣ, тақсими вазифаҳо, моликият ва дигар ҷиҳатҳои фаъолияти ташкилот дахлдоранд, низ бояд дуруст ба расмият дароварда шаванд. Чунин хулосабарори нисбат ба Тоҷикистон дар асоси таҳлили меъёрҳои Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2021 сол, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, №1349 "Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ"¹⁴³, Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, № 1329¹⁴⁴ бавучуд меояд. Яъне талаботи

¹⁴² Балакин Р.В. Анализ налоговой системы Италии в сравнении с налоговой системой РФ // NB: Финансовое право и управление. – 2014. – № 3. – С. 44-81.; Шубенкова Е.В., Войкина Е.А. Опыт развития бизнесобразования в Италии // Российское предпринимательство. – 2018. – Т. 19. – № 12. – С. 39-46.

¹⁴³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, №1349 "Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ" // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, соли 2016, № 7 моддаи 627.

¹⁴⁴ Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, № 1329 // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, соли 2016, № 7 моддаи 604.

кунунии бақайдгирии муносибатҳои меҳнатӣ, ҳисоб кардани саҳмҳо ба фонди ҳифзи иҷтимоӣ, тақсими вазифаҳо, бартарихоеро, ки соҳибкорӣ оилавӣ дар Италия доро мебошад, дар қонунгузори Тоҷикистон дитда намешавад. Натиҷа ҳамин аст, ки ин субъектҳо ҳамчун ташкилоти оилавӣ ҳисоб кардан мумкин нест. Ин муносибатҳои муқаррарии ҳуқуқии байни корфармо ва корманд мебошад. Гузашта аз ин, ин талаботҳо барои фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ ва таҳаввул ба дигар шаклҳои ташкилию ҳуқуқии соҳибкорӣ мушкилоти ҷиддӣ эҷод мекунад. Масалан, агар соҳибкори инфиродӣ зан ва се писари болиғ дошта бошад, бояд дақиқ муайян ва сабт кунад, ки кадоме аз онҳо ба соҳибкорӣ машғул аст. Дар баробари ин яке аз писароне, ки бо онҳо шартномаи расмӣ баста нашудааст, ҳатто наметавонад ба иваз кардани падару модар ё бародарони бемор ҷалб карда шавад. Сафарҳои корӣ, таътил, омӯзиши аъзоёни оилаи иштирокчиёни расмии соҳибкорӣ низ ҳамин тавр аст.

Аз ин рӯ, барои фароҳам овардани шароит барои рушди соҳибкорӣ самарабахши оилавӣ дар Тоҷикистон мувофиқи мақсад аст, ки расмиёти имтиёзнок байни аъзоёни оила ҷорӣ карда, ба ихтиёри онҳо тақсимоти вазифаҳои функционалӣ, фонди музди меҳнат ва мукофотҳои суғурта, инчунин тақсимоти моликият гузошта шавад.

Асоси дигари ташкилии рушди соҳибкорӣ оилавӣ метавонад ташкилотҳои хурд бошад, ки муассисон ва кормандони онҳо ҳешовандони наздик мебошанд. Ин имкон аз он иборат аст, ки қонунгузори амалкунанда имкон медиҳад, ки дар ташкилотҳои хусусӣ ба ҳайси роҳбар, сармуҳосиб (ҷонишини ӯ), кассир, шахсони наздик ё молу мулкӣ (падару модар, зану шавҳар, бародарон, хоҳарон, писарон, духтарон) кори муштарак дошта бошанд. Инчунин бародарон, хоҳарон, падару модарон ва фарзандони зану шавҳар гарчанде, ки кори онҳо бо тобеияти бевосита ё назорати яке аз онҳо ба дигараш вобаста бошад, метавонанд дар вазифаҳои зикршуда фаъолият намоянд (моддаи 27 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон). Дар ин гуна ташкилотҳо инчунин ба мақсад мувофиқ аст, ки танзими дохилӣ, ки

таксимоти даромад ва суғуртаро бо назардошти риояи кафолатҳои иҷтимоии муқаррарнамудаи давлат танзим мекунад, иҷозат дода шавад.

Дар мавриди соҳаи татбиқи соҳибқорӣ оилавӣ чунон ки таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад самтҳои аз ҳама ояндадор инҳоянд: ташкили тарабхонаҳои оилавӣ ва ошхонаҳои тезтайёр, сайёҳии кишоварзӣ экологӣ, савдои хурди яклухт ва чакана, хизматрасонии маишӣ ба аҳоли.

Ба гуфтаи сарошпази машҳури италийӣ Марсиано Палли: “Тарабхонаи оилавӣ метавонад дар ҳама гуна нархҳо бомуваффақият фаъолият кунад”. Гузашта аз ин, маҳз ҳамин консепсия дар бозори тарабхона дар саросари ҷаҳон консепсияи тарабхонаи классикии оилавӣ, ки соҳибони тижорат дар муассисае, ки ба онҳо тааллуқ доранд, кор мекунанд. Марсиано Палли рушди тарабхонаҳои оилавиро бо сабабҳои гуногун умедбахш мешуморад. Аз он ҷумла, барои бунёди соҳибқорӣ дар ҷомеаи нави “ғайриоммавӣ”, ки ҷаҳон ба сӯи он ҳаракат мекунад, тарабхонаи оилавӣ ғоидаовартарин ба назар мерасад¹⁴⁵.

Омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ дар соҳаи соҳибқорӣ оилавӣ нишон медиҳад, ки ширкатҳои оилавӣ дар бисёр кишварҳои Аврупо, инчунин дар ИМА ва Амрикои Лотинӣ асоси иқтисодӣ мебошанд. Тибқи маълумоти Pricewaterhouse барои соли 2008, ҳиссаи ширкатҳои оилавӣ дар Иттиҳоди Аврупо зиёда аз 50%, дар Амрикои Лотинӣ аз 65% то 90% ва дар Иёлоти Муттаҳида беш аз 95% мебошад. Дар айни замон, соҳибқорӣ оилавӣ тақрибан 40-50% ММД-и Аврупо, тақрибан 70% ММД-и Амрикои Лотинӣ, аз 65 то 82 фоизи ММД-и Осиёро истеҳсол мекунад. Ширкатҳои оилавӣ ба таври анъанавӣ дар бахшҳои истеҳсоли хӯрокворӣ, савдо, тижорати тарабхонаву меҳмонхонаҳо, соҳтмон ва хизматрасонии молиявӣ вазни бештарро ишғол мекунанд¹⁴⁶.

Таъмини қонунгузорӣ рушди соҳибқорӣ оилавӣ бояд инкишоф дода шавад. Дар баробари ин, бо назардошти аҳамияти бузурги иҷтимоии он дар

¹⁴⁵ Палли М. Справочник совершенного хозяина ресторана. 100 идей для достижения превосходства в конкурентной борьбе. – М.: СРРТ, 1999. – 148 с.

¹⁴⁶ Календжян С. О., Волков Д. А. Семейное предпринимательство: анализ российской практики // Мировая экономика. – 2011. – № 9. – С. 17-29.

тахкими тарзи ҳаёти оилавӣ, баланд бардоштани сатҳи таваллуд, пешгирии камбизоатӣ ва баланд бардоштани некӯахлоқии оилаҳо соҳибқорӣ оилавино ҳамчун категорияи имтиёзноки соҳибқорӣ ҷудо кардан бамаврид аст.

Таҷрибаи кишварҳои, ки дар онҳо соҳибқорӣ оилавӣ васеъ паҳн шудааст, нишон медиҳад, ки ҳангоми ташкили заминаи қонунгузорӣ барои соҳибқорӣ оилавӣ анъанаҳои таърихӣ ва малақаҳои соҳибқорӣ, инчунин хусусиятҳои муносибатҳои дар ин самт инкишофёфтаре ба назар гирифтани лозим аст. Бинобар ин мо ба таври муфассал ҷанбаҳои қонунгузории ташкил ва пешбурди соҳибқорӣ оилавино дар мисоли баъзе кишварҳои хориҷӣ баррасӣ хоҳем кард.

Асоси ҳуқуқии соҳибқорӣ оилавӣ дар Латвия Қонун “Дар бораи корхонаҳои инфиродӣ (оилавӣ) ва хоҷагии деҳқонӣ ва ё моҳидорӣ” мебошад, ки тартиби таъсис, азнавташкилдихӣ ва барҳамдиҳии корхонаҳои инфиродӣ (оилавӣ)-ро муайян мекунад. Мутобиқи Қонун корхонаи оилавӣ шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки барои ташкили моликияти муштаракӣ оилавӣ бо мақсади амалӣ намудани фаъолияти хоҷагидорӣ таъсис дода мешавад. Могу мулк, ки ба ин соҳибқорӣ гузошта шудааст, ба аъзоёни оилае, ки дар соҳибқорӣ машғуланд, тааллуқ дорад¹⁴⁷.

Мувофиқи моддаи 3-и Қонун оилае, ки корхонаи инфиродӣ таъсис додааст, аз рӯи ӯҳдадорихии ин корхона бо тамоми могу мулки оилавӣ ва амволи ба аъзои алоҳидаи корхонаи оилавӣ тааллуқдошта, ба истиснои могу мулк, ки ситонидан аз онҳо манъ аст, ҷавобгар мебошад. Ҳангоми бақайдгирии соҳибқорӣ оилавӣ бояд нишон дода шавад, ки кадоме аз аъзои оила намояндаи моликон хоҳад буд. Ин маълумот барои ҳуди аъзоёни оила, инчунин барои шахсони сеюм ҳатмист. Илова бар ин, онҳо дар аризаи бақайдгирии соҳибқорӣ оилавӣ, ки ба Реестри корхонаҳои Ҷумҳурии Латвия пешниҳод карда мешавад, инъикос карда мешаванд ва шаҳодатномаи

---

¹⁴⁷ Закон Латвийской Республики “Об индивидуальном (семейном) предприятии и крестьянском или рыболовецком хозяйстве” от 8 января 1992 года [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <https://www.d-k.lv/rus/documents/laws/689/694/>. (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

бақайдгирӣ ба номи шахси дахлдор дода мешавад. Шакли идоракунии корхонаро соҳибмулк муайян мекунад. Молики корхонаи алоҳида метавонад бо миёнаравии роҳбар ё органи коллегиялии идора корхонаи худро идора кунад. Дар ин маврид ваколатнома барои ҳуқуқи ихтиёрдорӣ молу мулки корхона аз номи соҳиби корхона ва намояндагии манфиатҳои соҳибони корхона дар оиннома ё дар вазифаи корхона муқаррар карда мешавад. Агар корхона оиннома қабул накунад ва низомнома таҳия накунад, ваколатномаи мудир барои ҳуқуқи ихтиёрдорӣ молу мулки корхона аз номи соҳиби корхона ва намояндагии манфиатҳои соҳибони корхона муқаррар карда мешавад (шартномаи меҳнати байни соҳиби корхона ва роҳбар).

Бояд гуфт, ки мувофиқи моддаи 6-и Қонун, корхонаи оилавӣ бояд тибқи тартиби бақайдгирӣ дар Феҳристи корхонаҳои Ҷумҳурии Латвия ба қайд гирифта шавад. Агар корхонаи инфиродӣ дар асоси моликияти муштаракӣ оилавӣ таъсис дода шавад, аъзоёни ба воя расидаи оила байни худ шартномаи таъсис мебанданд. Мувофиқи моддаи 7-и Қонуни мазкур, дар шартномаи таъсисӣ зикр мешавад: ном, насаб ва суроғаи муассисон; ном ва ҷойгиршавии корхонаи таъсисдодашуда; мақсад ва самти фаъолияти корхонаи таъсисдода; тартиби таъсиси корхона ва намояндаи муассисон, ки дар асоси созишномаи тарафайн аз ҷониби дигар муассисон иҷроӣ амалиёти вобаста ба таъсиси корхона ба онҳо супурда шудааст; молу мулке, ки бо он ҳар як муассиси корхонаи алоҳида дар фаъолияти хоҷагӣ иштирок мекунад, инчунин арзиши ин амвол; арзиши умумии саҳми ҳар як муассиси корхона бо ифодаи пулӣ ва фоиз; тартиби тақсими фоида ва ҷуброни зиён; шахсони вобастаи муассисон; шартҳои дигаре, ки муассисон муҳим мешуморанд ва хилофи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ нестанд.

Шартномаи таъсис бояд аз ҷониби ҳамаи аъзоёни қобили меҳнати оила имзо карда шавад. Номи корхонаи оилавӣ бояд номи соҳиби он, намуди тичорат ва номи шаҳр ё иёлотро дар бар гирад. Корхонаи оилавӣ аз лаҳзаи бақайдгирӣ дар Реестри корхонаҳои Ҷумҳурии Латвия ҳуқуқи шахси ҳуқуқӣ пайдо мекунад. Барои бақайдгирии корхонаи оилавӣ ба мақоми

бақайдгиранда ариза ва шартномаи таъсис дода мешавад. Қонун инчунин масъалаҳои моликият ва меҳнатро танзим мекунад. Тибқи моддаи 10 молу мулки корхонаи оилавӣ моликияти соҳиби корхона ё мутаносибан моликияти муштаракӣ оилавӣ мебошад.

Муносибатҳои меҳнатӣ дар ин корхонаҳо мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии муносибатҳои меҳнатӣ муқаррар карда мешаванд. Бояд гуфт, ки соҳибкорӣ оилавӣ ҳуқуқи ба қор қабул кардани кормандонро маҳдуд намекунад. Дар баробари ин, низоми музди меҳнати кормандонро соҳиби корхонаи оилавӣ тибқи Қонуни меҳнати Латвия ва шартномаи меҳнатӣ муайян мекунад. Агар ҳадди ақали музди меҳнат бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар карда шуда бошад, он гоҳ ҳадди ниҳоии музди меҳнат маҳдуд карда намешавад (моддаи 14-и Қонун). Корхонаи оилавӣ ҳуқуқ дорад ҳама гуна ҷаъолияти иқтисодиро, ки қонун манъ ё маҳдуд накардааст, анҷом диҳад. Ҳамзамон тибқи қонунгузорӣ дахлдор намудҳои алоҳидаи ҷаъолияти хоҷагидорӣ метавонанд муқаррар карда шаванд, ки барои амалӣ намудани онҳо иҷозатнома (иҷозатнома) зарур аст.

Мувофиқи моддаи 16-и Қонун, корхонаи оилавӣ андозхоро дар ҳаҷм ва бо тартиби муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Латвия мепардозад, яъне онҳо бояд принципҳои умумии андозбандӣ бошанд¹⁴⁸.

Бо вучуди ин, барои соҳибкорӣ оилавӣ баъзе хусусиятҳои махсус муқаррар карда мешаванд. Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Латвия аз 09.02.1995, №1 "Дар бораи андоз аз даромади корхонаҳо" ҳамаи шахсони ҳуқуқӣ ба ҷаъолияти хоҷагидорӣ машғул супорандагони андоз аз даромад мебошанд. Аммо, тибқи қисми 2 моддаи 2-и Қонун корхонаҳои оилавӣ дар давоми панҷ давраи ҳисоботӣ аз давраи ҳисоботӣ (бо назардошти), ки дар он ба сифати супорандагон ба қайд гирифта шудаанд, андоз аз даромадро пардохт намекунанд. Агар дар давраи охирини ҳисоботии ин давра даромади соҳибкорӣ оилавӣ аз муомилоти соҳибкорӣ камтар аз 45 000 лат (тақрибан

---

¹⁴⁸ Закон Республики Латвия "О труде" от 20 июня 2021 г. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://visasam.ru/wp-content/uploads/2018/09>. (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

85,0 ҳазор доллари ИМА ба ҳолати 01.01.2012) бошад, дар соли ояндаи тақвимӣ ин ширкат метавонад ба сифати соҳибкори супорандаи андоз аз даромад ба қайд гирифта шавад. Аз он лаҳза инчониб чунин корхонаҳои оилавӣ метавонанд ба ҳисобгирии мухосибӣ дар низоми оддии воридшавӣ дошта бошанд. Ба ҳисобгирии муомилоти кассавӣ, инчунин ба ҳисобгирии даромад ва хароҷотро онҳо ба таври содда анҷом медиҳанд¹⁴⁹.

Инак, корхонаҳои номбурда амалиёти кассаро дар журнали даромад ва хароҷоти фаъолияти хоҷагидорӣ ба қайд мегиранд. Барои ба қайд гирифтани муомилоти кассавӣ дар журнали даромад ва хароҷоти хоҷагидорӣ корхонаҳои мазкур метавонанд дар амалиёти асосӣ аз қвитансияи нақдие, ки аз ҷониби шахси бевосита алоқаманд (шарики корӣ) дода шудаанд, қвитансияи нақдӣ, чипта, нусха, нусхаи факсимии пули нақд истифода баранд. ордери воридотӣ ё содиротӣ, қвитансия ё дигар ҳуҷҷати тасдиқкунандаи беруна, инчунин қвитансияи кассавӣ ё ордери дебетӣ, ки онҳо таҳия кардаанд¹⁵⁰.

Азнавташкилдихӣ ё барҳамдиҳии корхонаи оилавӣ аз ҷониби молики корхона ё барҳамдиҳанда, ки аз ҷониби у таъин шудааст, сурат мегирад. Масъалаҳои азнавташкилдихӣ ё барҳамдиҳии корхонаи дар асоси моликияти муштарак оилавӣ таъсисёфтаре аъзоёни ба воя расидаи оила (моликони муштарак) бо риояи муқаррароти шартномаи таъсис ё тартиби идоракунии корхона ба ҳисоби аъзоёни оила ҳал мекунанд. Агар дар рафти барҳамдиҳӣ маълум гардад, ки пурра қонеъ гардондани ҳамаи талабҳои қонунии қредиторон бо молу мулки корхонаи инфиродии (оилавии) барҳам додашаванда ғайриимкон аст, молик шарикон ё барҳамдиҳанда бояд дар ин бора ба шарики дигар хабар диҳад. Дар ин ҳусус моликон ё соҳибмулк тибқи тартиби пешбиниамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқи ба суд дар бораи муфлисшавӣ ариза пешниҳод намоянд. Агар соҳибони корхонаи оилавӣ ақди

¹⁴⁹ Закон Латвийской Республики «О подоходном налоге с предприятий» от 09 февраля 1995 г [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <http://www.diplomplanet.ru/readydetails.php?id=39>. (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

¹⁵⁰ Закон Латвийской Республики “О бухгалтерском учете” от 28 июня 2021 года [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <https://www.baltikon.lv/news/novyj-zakon-o-buhgalterskom-uchete-vstupit-v-silu-1-yanvarya-2022-goda/>. (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

никохро бекор кунанд, ҳамсарони собиқ бояд шартномаи таъсисро аз нав банданд ва ширкатро дар Феҳристи корхонаҳои Чумҳурии Латвия ба қайд гиранд. Ин муқаррарот ба чунин корхонаҳои оилавӣ низ дахл дорад, ки дар онҳо ҳайати муассисони корхонаи оилавии дигар аъзоёни оилаи болиғ тағйир меёбад¹⁵¹.

Соли 2014-15 соҳибкории оилавии муваффақтарин дар Латвия 25% афзоиш ёфтааст, тибқи рейтинге, ки версияи латишии маҷаллаи Forbes тартиб додааст. Тадқиқоти Forbes муайян кардааст, ки калиди муваффақияти соҳибкории оилавӣ эҳтиёткор будан дар давраи рушди иқтисодиёт ва қабули қарорҳои рушд дар давраи таназзули иқтисодӣ мебошад. Ҳама ширкатҳо дар рейтинги TOP-15 тамоюли равшан доранд - солҳои охир маҳз кӯдакон катализатори содирот ва рушди бозорҳои хориҷӣ буданд. Муомилоти умумии ТОП-15 соҳибкории оилавӣ ба 860 миллион евро расид, ки ин баробари маблағи буҷети давлатии Латвия барои ниғаҳдории тандурустӣ ва фарҳанг яққоя буд¹⁵².

Дар Озарбойҷон ягон санади махсуси меъёрии ҳуқуқие вучуд надорад, ки ташкил ва пешбурди соҳибкории оилавино танзим мекунад. Ҳамзамон, мафҳуми соҳибкории инфиродӣ (оила), инчунин принципҳои таъсис ва фаъолияти он дар Қонуни Чумҳурии Озарбойҷон аз 1 июли соли 1994, № 847 «Дар бораи корхонаҳо» оварда шудааст. Мувофиқи моддаи 1 Қонуни мазкур корхона, новобаста аз шакли моликият, субъекти мустақили хоҷагидорӣ буда, шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки бо мақсади қонунгардонидани талаботи ҷамъиятӣ ва ба даст овардани фоида истеҳсол ва фурӯши маҳсулот, иҷрои қор ва хизматрасонӣ машғул мебошад¹⁵³.

Тибқи моддаи 5 Қонун яке аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқие, ки корхонаҳо дар он фаъолият мекунанд, корхонаи инфиродӣ (оила) мебошад. Дар айна

---

¹⁵¹ Юргена И., Шпогис К. Изменения форм предпринимательства в Латвии // Никоновские чтения. – 2001. – № 6. – С. 449-451.

¹⁵² Forbes: лидеры семейного бизнеса в Латвии - Пашкаускисы и Пешковы [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.grani.lv/latvia/57019-forbes-lidery-semeynogo-biznesa-v-latvii-pashkauskisy-i-peshkovy.html>. (санаи мурочиат: 05.06.2022 с.).

¹⁵³ Закон Азербайджанской Республики «О предприятиях» от 1 июля 1994 года № 847 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: http://www.case-research.eu/files/?id_plik=2134. (санаи мурочиат: 05.06.2022 с.).

замон корхонаи инфиродӣ (оила) корхонае мебошад, ки ба шаҳрванд ё моликияти умумии ҳиссагии аъзоёни оилаи ӯ мебошад, агар дар шартномаи байни онҳо тартиби дигаре пешбини нагардида бошад (моддаи 7). Ҳамчун яке аз роҳҳои ташаккули корхонаи инфиродӣ (оила) Қонун аз ҷониби шаҳрванд (аъзои оила) ба моликияти дигар соҳибони корхона ба даст овардани корхонаро пешбинӣ мекунад. Ҳамаи корхонаҳо, сарфи назар аз шакли моликият ва шакли ҳуқуқӣ, дар асоси оиннома амал мекунанд. Оинномаи корхона дар сурате тасдиқ карда мешавад, ки агар муассиси он як шахси воқеӣ ё як шахси ҳуқуқӣ бошад ва агар муассисон ду ё зиёда шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ бошанд, маҷлиси умумии муассисон (қарори он) тасдиқ карда мешавад. Дар оинномаи корхона маълумоти зерин нишон дода мешавад: ном ва намуди корхона, суроғи ҳуқуқии он, маълумот дар бораи муассис (муассисон), ҳуқуқ ва уҳдадорихо, корхонаҳо, фонди оинномавӣ, мавзӯ ва мақсадҳои фаъолият, органҳои идоракунии ва назорат, ваколатҳо, тартиби ташаккули моликияти корхона ва тақсими ғоида (даромад), шартҳои азнавташкилдихӣ, қатъи фаъолият ва барҳам додани корхона.

Мувофиқи моддаи 18-и Қонун бақайдгирии давлатии корхона дар мақомоти дахлдори ҳокимияти иҷроия бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории дахлдор амалӣ карда мешавад. Барои бақайдгирии давлатии корхона ҳуҷҷатҳои зерин пешниҳод карда мешаванд: изҳороти муассис; оинномаи ширкат; қарор дар бораи таъсиси корхона ё шартномаи таъсис (шартнома); ҳуҷҷати тасдиқкунандаи пардохти бочи бақайдгирӣ. Рад кардани бақайдгирии давлатии корхона танҳо дар ҳолатҳои зерин имконпазир аст: вайрон кардани қоидаҳои муқарраршудаи ташкили корхона; дар сурати ба қонунгузорӣ мувофиқат накардани ҳуҷҷатҳои таъсисии корхона.

Мутобиқи моддаи 22 Қонун идоракунии корхонаҳои инфиродӣ (оила) аз ҷониби муассис мустақилона муайян карда мешавад. Ҳамаи корхонаҳо, новобаста аз шакли моликият, андозии даромад ва дигар пардохтҳои ҳатмиро тибқи қонунгузории дахлдор месупоранд. Принсипҳои умумии андозбандӣ нисбат ба корхонаҳои инфиродӣ (оила) дар Ҷумҳурии Озарбойҷон татбиқ

мешаванд. Ба соҳибкорию оилавӣ ҳеч гуна имтиёзҳои андоз дода намешавад, дар он ягон системаи содакардашудаи идоракунӣ пешбинӣ нашудааст¹⁵⁴.

Бо мақсади дастгирии соҳибкорию оилавӣ дар Озарбойҷон соли 2016 дар назди Агентии давлатии хизматрасонӣ ба шахрвандон ва инноватсияҳои иҷтимоии назди Президенти Ҷумҳурии Озарбойҷон як шахси ҳуқуқии ҷамъиятии дастгирии соҳибкорию оилавӣ (АБАД) таъсис дода шуд. Теъдоди иштирокчиёни АБАД дар соли 2019 сеяк афзоиш ёфта, 421 оилаи ободиро ташкил дода, 96% иштирокчиён шахсони воқеӣ (237 зан ва 166 мард) ва 4% шахсони ҳуқуқӣ бо 18 нафар иштирокчиён мебошанд. Дар соли 2019 гардиши мол дар ин ташкилот беш аз 70 дарсад афзуда, 1,7 миллион манатро ташкил дод. Дар ду сол ҳаҷми муомилоти мол қариб 4,7 баробар афзоиш ёфта, фоидаи умумии иштирокчиён дар солҳои 2017-2019 2,2 миллион манатро ташкил дод¹⁵⁵.

Дар Ҷумҳурии Ёзбекистон Қонуни махсус аз 26 апрели соли 2012, № ЗРР-327 «Дар бораи соҳибкорию оилавӣ» қабул карда шудааст, ки мақсади он аз танзими муносибатҳо дар соҳаи соҳибкорию оилавӣ мебошад¹⁵⁶. Дар асоси моддаи 3 Қонун соҳибкорию оилавӣ фаъолияти ташаббускорӣ мебошад, ки аъзоёни оила бо мақсади ба даст овардани даромад (фоида) бо таваккали худ ва таҳти масъулияти молу мулкӣ худ анҷом медиҳанд. Соҳибкорию оилавӣ ба ихтиёрии иштирокчиёни он асос меёбад. Соҳибкорию оилавӣ метавонад бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ ё бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ амалӣ карда шавад. Шакли ташкилию ҳуқуқии соҳибкорию оилавӣ, ки бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ амалӣ мегардад, корхонаи оилавӣ мебошад. Соҳибкорию оилавӣ бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонун амалӣ карда мешавад. Дар баробари ин субъектҳои хоҷагидорӣ оилавӣ, ки шахси ҳуқуқӣ ташкил накардаанд, ҳуқуқдоранд бо бастанӣ шартномаи меҳнатӣ то се нафар

¹⁵⁴ Оруджев Э.А. О правовом регулировании деятельности государственных предприятий в Республике Азербайджан // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Экономика и право. – 2017. – № 6. – С. 73-76.

¹⁵⁵ На освобожденных территориях Азербайджана будут развивать семейный бизнес [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.novoye-vremya.com/posts/na-osvobodzhennykh-territoriyakh-azerbaydzhana-budut-razvivat-semeynyu-biznes-2020-12-03-174948>. (санаи мурочиат: 05.06.2022 с.).

¹⁵⁶ Закон Республики Узбекистан от 26 апреля 2012 года, №ЗРУ-327 "О семейном предпринимательстве" // Собрание законодательства Республики Узбекистан, №17 (517), 30 апреля 2012 года.

корманди домиро ба кор қабул кунанд, инчунин хешовандони наздики ба синни меҳнатӣ расида, аз ҷумла ҳамсарони фарзандон, наберагон, бародарон, хоҳарон, зану шавҳар ва фарзандони онҳоро ба сифати иштирокчиёни субъекти хоҷагидорӣ оилавӣ бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ ҷалб намоянд.

Корхонаи оилавӣ – субъекти соҳибкорӣ хурде мебошад, ки иштирокчиёни он дар асоси моликияти умумие, ки дар моликияти ҳиссавӣ ё муштаракӣ иштирокчиёни корхонаи оилавӣ, инчунин моликияти ҳар як иштирокчӣ корхонаи оилавӣ қарор доранд, дар асоси ихтиёрӣ ба мақсади истеҳсол ва фуруши мол (кор, хизмат) таъсис дода шудаанд. Фаъолияти корхонаи оилавӣ ба меҳнати шахсии аъзоёни он асос меёбад. Корхонаи оилавӣ яке аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқии субъектҳои соҳибкорӣ мебошад. Корхонаи оилавӣ метавонад танҳо дар сурати таъсиси шахси ҳуқуқӣ фаъолият кунад. Корхонаи оилавӣ метавонад моликияти алоҳида дошта бошад, аз номи худ ҳуқуқҳои амволӣ ва шахсии ғайримолумулкиро ба даст оварад ва амалӣ намоянд, ӯҳдадорихо ба дӯш гирад, дар суд даъвогар ва ҷавобгар бошад. Корхонаи оилавӣ аз рӯи ӯҳдадорихои худ бо тамоми молу мулкаш, ки тибқи қонун ситонида мешавад, ҷавобгар аст. Иштирокчиёни корхонаи оилавӣ мутобиқи қонун бо амволи худ аз рӯи ӯҳдадорихои корхонаи оилавӣ дар сурати нокифоя будани молу мулки корхона масъулияти субсидиарӣ доранд. Корхонаи оилавӣ метавонад тибқи қонун кормандонро ба кор ҷалб намоянд. Шумораи умумии иштирокчиёни корхонаи оилавӣ ва кормандони он наметавонад аз шумораи миёнаи солонаи кормандони соҳибкорӣ хурд, ки қонун муқаррар кардааст, зиёд бошад. Дар баробари ин шумораи камтарини иштирокчиёни тиҷорати оилавӣ бояд на камтар аз ду нафар бошад. Корхонаи оилавӣ бояд номи пурра дошта бошад ва метавонад номи кӯтоҳшудаи ширкат дошта бошад. Номи пурраи корпоративии корхонаи оилавӣ бояд номи пурраи он ва калимаҳои «оилавӣ корхона»-ро дар бар гирад. Номи ихтисоршудаи корпоративии корхонаи оилавӣ бояд номи ихтисоршудаи он ва калимаҳои «оила корхона» ё аббревиатураи «ОК»-ро дар бар гирад (Моддаи 4).

Дар асоси моддаи 5 Қонун аъзои корхонаи оилавӣ метавонанд сардори оила, зан (шавҳар), фарзандон ва наберагон, падару модар, дигар хешовандони ба синни меҳнатӣ расида (зانونи фарзандон ва наберагон, бародарону хоҳарони хун ва хоҳарон, зану шавҳари онҳо, тағову аммаҳо) бошанд. Танҳо шахсони қобили меҳнат аъзои корхонаи оилавӣ шуда метавонанд. Шахсони мансабдори мақомоти давлатӣ, инчунин дигар шахсоне, ки тибқи қонун машғул шудан бо фаъолияти соҳибкорӣ манъ аст, иштирокчиёни соҳибкории оилавӣ шуда наметавонанд. Узви як корхонаи оилавӣ наметавонад дар як вақт узви дигар корхонаи оилавӣ бошад.

Роҳбари корхонаи оилавӣ вазифадор аст, ки ба соҳибкории оилавиرو шахсан роҳбарӣ кунад ва фаъолияти ҳаррӯзаи онро ташкил намояд (моддаи 13 Қонун). Дар ин ҷо мавқеи ӯ ба мавқеи молик ва роҳбари корхонаи хусусӣ монанд аст. Яъне, корхонаи оилавиرو мисли як корхонаи хусусӣ роҳбаре, ки тибқи шартномаи меҳнатӣ ба қор гирифта шудааст, идора карда наметавонад. Илова бар ин, сардори корхонаи оилави вазифадор аст, ки хангоми бастанӣ аҳдҳои қалон бо молу мулки корхонаи оилави розигии иштирокчиёно гирад. Дар ҳамаи дигар масъалаҳо дараҷаи озодии амал ва масъулияти роҳбари корхонаи оилавӣ ба сатҳи роҳбарони иҷроияи корхонаҳои дигар шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ мувофиқ аст¹⁵⁷.

Бояд қайд кард, ки қонунгузори соҳибкории оилавиرو ҳамчун субъекти соҳибкории алоҳида тасниф кардааст. Хусусияти хоси корхонаҳои оилавӣ ӯҳдадорӣ робитаҳои оилавӣ дар байни иштирокчиёни он, аз ҷумла дар фаъолияти идоракунии қорхона мебошад.

Қорхонаи оилавӣ ҳуқуқ дорад: мустақилона фаъолият оид ба истеҳсоли мол (қор, хизматрасонӣ) ташкил намояд, моли (қор, хизматрасонӣ) истеҳсолшударо ихтиёрдорӣ намояд ва ба онҳо нарх муқаррар намояд; захираҳои молиявии худро мустақилона ташаккул диҳанд ва маблағҳои қалбшударо қалб намоянд, аз ҷумла гирифтани қарз барои ташаккули сармоияи ибтидоӣ; аз хизматҳои лизинг ва суғурта истифода баранд;

---

¹⁵⁷ Шамшетов Ш.С., Калимбетов Е.К. Гражданско-правовой статус семейных предприятий в Республике Узбекистан // Мирова наука. – 2020. – № 11 (44). – С. 286-291.

шартномаҳо, аз ҷумла дар бораи хариду фурӯши мол (кор, хизматрасонӣ) банданд; аз соҳибкорӣ ба андозаи номахдуд даромад (фоида) гиранд; мӯҳр, бланка ва штамп бо номи фирмавии худ истифода баред ва тамғаи молӣ (тамғаи хизматрасонӣ) дошта бошед; фаъолияти иктисодии беруниро ба ҷо оваранд.

Корхонаи оилавӣ уҳдадор аст: сари вақт ва дуруст иҷро намудани ўҳдадориҳои тибқи шартномаҳои басташуда; барои иштирокчиён ва кормандони корхонаи оилави андозаи подошро мукаммал менамояд, бо онҳо сари вақт ҳисобу китоб мекунад, инчунин масъулияти граждании онҳоро ҳамчун корфармо суғурта кунад; андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмиро супорад; ба талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқи дар соҳаи ҳифзи меҳнат ва беҳатари меҳнат, экология, санитария ва гигиена риоя намояд (моддаи 12).

Роҳбари корхонаи оилавӣ ҳуқуқ дорад: аз номи корхонаи оилавӣ бе ваколатнома амал кунад; бо шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ вобаста ба фаъолияти соҳибкории оилавӣ шартномаҳо мебандад; шартномаи (контрактҳои) меҳнатиро мебандад ва штатҳоро тасдиқ мекунад; додани ваколатнома.

Роҳбари корхонаи оилавӣ уҳдадор аст: ба корхонаи оилавӣ шахсан роҳбарӣ кунад ва фаъолияти ҳаррузаи онро ташкил намояд; ҳангоми бастанӣ аҳдҳои калон бо молу мулки корхонаи оилавӣ розигии иштирокчиёнро гирад; риояи қонунҳои меҳнатро таъмин намояд; ҳисобу китобро таъмин кунанд (моддаи 13).

Аъзоёни корхонаи оилавӣ ҳуқуқ доранд: дар идоракунии соҳибкории оилавӣ, қабули қарорҳо, назорат аз болои фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ иштирок намояд; вобаста ба шартҳои шартномаи таъсиси корхонаи оилави ҳиссаи худро аз фоида гиранд; ихтиёран аз кори оилавӣ даст кашидан; барои баргардонидани як қисми арзиши амволи корхонаи оилавӣ ҳангоми баромадан аз ҳайати он мутаносибан ба маблағи амволе, ки ӯ ба сармояи оинномавӣ гузоштааст ё ба ӯ дар шакли асл ҷудо кардани амвол бо ҳамон арзиш; агар дар шартномаи таъсиси корхонаи оилавӣ тартиби дигаре

пешбинӣ нагардида бошад. Аъзоёни корхонаи оилави вазифадоранд, ки дар фаъолияти корхонаи оилави бо меҳнати худ иштирок намоянд (моддаи 14).

Дар Ўзбекистон хоҷагиҳои оилавӣ ҳангоми баҳо додан ба имкониятҳои худ ва самаранок истифода бурдани он дар моликияти дар ихтиёрашон буда, хусусан манзили шахсии худ ҷои муҳимро ишғол мекунанд. Дар кишвар қариб ҳар як оила манзили шахсии худро дорад. «Дар айни замон 97 фоизи оилаҳо хонаи шахсии худро доранд, 90 фоизи аҳоли бо молҳои зарурии истеъмоли халқ, ҳар як оилаи сеюм автомашина дорад, аҳоли бо молҳои сермасриф ба таври бояду шояд таъмин аст. Тибқи пурсишҳо, дар ҳоли ҳозир ҳудуди 50 дарсади аҳолии кишвар худро табақаи миёна медонанд. Дар ҳоле ки дар соли 2000 ҳамагӣ 24%-и аҳоли худро ба ин табақа мансубанд»¹⁵⁸.

Дар мақолаи худ Ш.А. Закирова вобаста ба рушди соҳибқории оилавӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон бо мақсади пурзӯр намудани дастгирии давлатии соҳибқории оилавӣ як қатор тавсияҳо пешниҳод менамояд: таҳияи самтҳои афзалиятноки рушди соҳибқории оилавӣ дар шаҳрҳо ва деҳот; таъсиси барномаҳои махсуси мақсаднок дар бахши бонкӣ оид ба қарздиҳии соҳибқории оилавӣ; расонидани кумаки молумулки ба соҳибқорихои оилави тавассути лизинги молияви (навсозии техника ва таҷҳизоти корхонаи оилавӣ); мусоидат ба самти инноватсионии соҳибқории оилавӣ бо мақсади истеҳсол ва коркарди маҳсулоти нав ва рақобатпазир; кӯмаки ҳамаҷонибаи давлат барои тавсеаи иқтисодии сармоягузори маблағҳои интиқоли аз муҳочирони меҳнатӣ; мусоидат ба рушди тижорати электронӣ, ташкили платформаҳои савдо барои соҳибқорони оилавӣ бо мақсади кам кардани арзиши амалиёти тижоратӣ, беҳтар намудани таъминоти иттилоотии бозор бо мақсади васеъ намудани содироти маҳсулоти оилавӣ ва зиёд намудани шумораи истеъмолкунандагони байналмилалии молҳои ватанӣ; ба амалияи баҳисобгирии омории фаъолияти корхонаҳои оилавӣ аз руи нишондиҳандаҳои дар ҳисоботи омори оид ба соҳибқории хурд қабулшуда;

---

¹⁵⁸ Доклад Президента Республики Узбекистан. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: www.press-service.uz. (санаи мурочиат: 05.06.2022 с.).

тахкими вазъи ҳуқуқӣ ва тартиби фаъолияти соҳибкории оилавӣ дар соҳаи хунароҳои мардумӣ; ташкили хизматрасониҳои махсус барои гузаронидани тадқиқот дар соҳаи соҳибкории оилавӣ; васеъ намудани шабакаи фирмаҳои маркетингӣ ва консалтингӣ, ки қодиранд ба соҳибкории оилавӣ дар ҳама минтақаҳо кӯмаки воқеӣ расонанд; рушди шабакаи системаи автоматикунонидашудаи коркард ва интиқоли иттилоот бо забони давлатӣ бо мақсади фароҳам овардани дастрасии соҳибкорон ба маълумоти зарурӣ оид ба технология ва усулҳои истеҳсоли маҳсулоти намуди дахлдор; баланд бардоштани самаранокии фаъолият дар минтақаҳои марказҳои соҳибкорӣ, бизнес-инкубаторҳо, ҷалби муассисаҳои таълимии дорой хусусияти иқтисодӣ барои гузаронидани курсҳо оид ба ташкили бизнеси оилавӣ, тренингҳо бо иштироки соҳибкорони бомуваффақияти оилавӣ. Таҳия ва ба амал баровардани тадбирҳои пешниҳодшуда барои таҳияи концепсияи нави таракқиёти соҳибкорӣ бо назардошти хусусиятҳои минтақаҳои ҷумҳурӣ барои дарозмуддат асос шуда метавонад¹⁵⁹.

Дар натиҷаи таҳлили танзими ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ дар давлатҳои хориҷа ба хулоса омадан мумкин аст, ки меҳнати муштаракӣ одамон ҳатто аз робитаҳои оилавӣ одамонро наздиктар мекунад. Қори умумии аъзоёни оила метавонад оиларо мустаҳкам кунад. Соҳибкории умумӣ нисбат ба соҳибкории оилавӣ ягон тафовути ҷиддиро дар худ надорад, ба истиснои робитаи хешу таборӣ. Имрӯз маҳз соҳаи соҳибкории оилавӣ инкишоф меёбад, ки асоси некуахволии ҳар як давлат аст, ки аз таҷрибаи Амрикову Осиё ва давлатҳои Аврупо гувоҳӣ медиҳад. Ташкилоти навро одамоне ташкил карда метавонанд, ки бо ҳамдигар хуб шиносанд ва баъд субъекте пайдо мешаванд, ки шарикон аз руи саҳмияҳо ташкил кардаанд. Аммо аксар вақт соҳибкории навро хешовандони наздик ё дур, вале ба ҳамон «оила» тааллуқ дошта, ташкил мекунанд. Чунин субъектон дар истилоҳоти ҷаҳонӣ номи «фирмаҳои оилавӣ» ё «ташкилоти оилавӣ»-ро гирифтаанд. Дар

---

¹⁵⁹ Закирова Ш.А. Развитие семейного предпринимательства как фактор повышения занятости населения // В сборнике: Наука сегодня: реальность и перспективы. Материалы международной научно-практической конференции. – Вологда, 2021. – С. 90-92.

баробари ин, барои он ки як ташкилоти оилавӣ боқӣ монад, худи ташкилот, инчунин сармояи ташкилот бояд дар ихтиёри оила ва ба мерос бимонад. Дар кишварҳои пешрафта низ тамоюли солҳои охир бештар кушодани маъракаҳои нави оилавӣ идома дорад. Масалан дар Русия дар бахшҳои алоҳидаи иқтисод (масалан, кишоварзӣ, саноати хӯрокворӣ, саноати нассочӣ, технологияҳои ИТ ва тиҷорат) то 80% тамоми корхонаҳои хурду миёнаро ширкатҳои оилавӣ ташкил медиҳанд¹⁶⁰.

Дар асоси таҳлили қонунгузори давлатҳои хориҷа оид ба соҳибкории оилавӣ пешниҳод карда мешавад, ки:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи соҳибкории оилавӣ» қабул карда шуда, он ба танзими муносибатҳо дар самти соҳибкории оилавӣ равона гардида, дарбаргирандаи меъёрҳо оид ба муқаррароти умумӣ, ташкили ташкилоти оилавӣ, соҳибкории оилавии инфиродӣ ва бақайдгирии давлатии онҳо, ҳуқуқ ва уҳдадорихои субъектони соҳибкории оилавӣ ва аъзоёни он, фаъолияти субъектони соҳибкории оилавӣ, кафолатҳои озодии фаъолияти соҳибкории оилавӣ, муқаррароти интиқоли.

2. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи химоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 26 июли соли 2014, №1107 моддаи 3(1) бо мазмуни зайл илова карда шавад:

“Моддаи 3(1). Самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ

1. Давлат ҳама гуна самтҳои соҳибкории пешбининамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро эътироф намуда, ба он иҷозат медиҳад.

2. Соҳибкорӣ тибқи муқаррароти қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самтҳои зерин амалӣ карда мешавад:

-соҳибкории иҷтимоию фарҳангӣ;

-соҳибкории иҷтимоӣ;

-соҳибкории оилавӣ;

---

¹⁶⁰ Барков А.В., Гришина Я.С. Взгляд на легализацию семейного предпринимательства через призму социально-предпринимательского правотворческого опыта // В книге: Семейный бизнес в правовом пространстве России. Монография. Ответственные редакторы И.В. Ершова, А.Н. Левушкин. – Москва, 2020. – С. 33-44.

- соҳибқори стратегӣ;
- соҳибқори инноватсионӣ;
- соҳибқори зеҳнӣ;
- соҳибқори экологӣ;
- соҳибқори виртуалӣ”.

БОБИ 2. МАҲСУСИЯТИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ СОҲИБКОРИИ ОИЛАВӢ ДАР СОҲАҲОИ АЛОҲИДА

2.1. Ҷанбаҳои ҳуқуқии рушди соҳибкории оилавӣ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ

Комплекси агросаноатӣ яке аз калонтарин комплексҳои байнисоҳавӣ мебошад, ки якҷанд соҳаҳои иқтисодиётро муттаҳид мекунад, ки ба истехсол ва коркарди ашёи хоми кишоварзӣ, инчунин истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ барои истеъмоли ниҳой нигаронида шудааст. Аҳамияти он на танҳо ба талаботи аҳоли ба озуқаворӣ, балки ба кори бо кор таъмин намудани аҳоли ва самараи тамоми истехсолоти миллӣ ҳам таъсири калон мерасонад. Соҳибкории оилавӣ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ як шакли фаъолияти кишоварзист, ки маҷмӯи намудҳои гуногуни фаъолияти соҳибкории марбут ба кишоварзӣ ва комплекси агросаноатиро дар бар мегирад. Ин намуди фаъолият ба динамикаи мусбати нишондодҳои сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли барои таъмини бозғатимоди озуқаворӣ дар асоси ташаккули истехсолоти устувор ва мутавозин ва рақобатпазири кишоварзӣ нигаронида шудааст, ки дар он ба рушди соҳаи кишоварзӣ диққати махсус дода мешавад.

Тоҷикистон пеш аз ҳама давлати аграрӣ мебошад ва рушди соҳаи кишоварзии мамлакат, яке аз масъалаҳои муҳими сиёсати иқтисодии ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Дар шароити имрӯза сиёсати давлатӣ оид ба таъмини истиқлолияти озуқаворӣ ба рушди соҳаи кишоварзӣ, на танҳо дар шакли ашё, балки то истехсоли маҳсулоти ниҳой, ки бевосита ба истеъмолкунанда мерасад, равона шудааст. Ин содироти маҳсулоти кишоварзӣ, суръат бахшидан ба рушди боғдорӣ, чорводорӣ, занбӯрпарварӣ, моҳипарварӣ, ҳамчунин баланд бардоштани истехсоли пахта ва ғайра мебошад. Чунин талабот на танҳо ба истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ, балки ба коркарди саноатии он низ дахл дорад. Хусусияти муҳими давраи таракқиёти замони муосир дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ, аз ҷумла соҳаи агросаноатӣ

зарурати суръат бахшидан ба рушди илмию техники истехсолот мебошад, зеро дар асоси он равандҳои инноватсионие қарор доранд, ки барои дар заминаи дастовардҳои илму техника мунтазам таҷдиду тақмил додани истехсолот имконият медиҳад. Дар соли 2012 соҳаи кишоварзӣ соҳаи муҳими иқтисодӣ чумхурӣ ба ҳисоб рафта, саҳми он дар ҳаҷми умумии маҳсулоти дохилӣ 23,3 фоизро ташкил дод. Соли 2012 соҳаи кишоварзӣ 75976 хоҷагии калон, миёна ва хурд, аз онҳо 350 хоҷагии давлатӣ, 119 ассотсиатсияи хоҷагиҳои деҳқонӣ, 690-хоҷагии деҳқонии коллективӣ, 6 агрофирма, 15 ҷамъияти саҳомӣ, 499 хоҷагии ёрирасони корхонаю ташкилотҳои кишоварзӣ ва 73806 хоҷагии деҳқониро муттаҳид намуд. Ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар ҳамаи шаклҳои хоҷагӣ 16477,5 млн. сомониро ташкил дод, ки ин нисбат ба соли 2011 10,4 фоиз, аз ҷумла дар соҳаи растанипарварӣ 11836,3 млн. сомонӣ ё ки 10,6 фоиз ва чорводорӣ 4641,2 млн. сомонӣ ё 9,7 фоиз зиёд мебошад¹⁶¹.

Дар давраи муосири рушди иқтисодӣ масоили рақобатпазирии КАС дар сиёсати иқтисодии давлат мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Ташаккули бартариятҳои рақобатпазирӣ дар назди рақибони берунӣ ва рақобати солим дар дохили давлат, яке аз самтҳои стратегии фаъолияти давлат дар доираи барномаҳои таъмини рақобатпазирии иқтисоди миллӣ меистад. Дар баробари ин баландбардории рақобатпазирӣ ба ҳамаи сатҳҳои ҷамъият зарурият дорад, аз ҷумла рақобатпазирии молу маҳсулот ва хизматрасонӣ, корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо ва муассисаҳо, аммо рақобатпазирии корхонаҳои истехсолӣ чун субъекти асосии иқтисодӣ муҳимияти бениҳоят зиёд дорад. Баландбардории самаранокии комплекси агросаноатӣ ба сифати ҳаёти аҳолии чумхурӣ ва минтақа таъсири бевосита расонида, яке аз шартҳои ҷалби сармояҳо ва устувории иҷтимоӣ мебошад. Афзоиши рақобатпазирии маҳсулоти аграрӣ самти афзалиятноки ташкили рушди устувори КАС,

---

¹⁶¹ Концепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2014, № 144 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 06.08.2021 с.).

таъмини бехатарии (хӯрокворӣ) озуқаворӣ ва васеънамоии иқтидори содиротии ҷумҳурӣ ва минтақа мебошад¹⁶².

Кластери агросаноатӣ дар худ навъи гуногуни кластерҳои соҳавиро алоқаманд менамояд, ки ҳар яке аз онҳо ба истеҳсоли намуди муайяни маҳсулоти хоҷагии қишлоқ равона шудаанд. Маълум аст, ки кластери агросаноатӣ маҷмӯи муносибатҳои махсуси иқтисодӣ дар намуди ҳамгирии минтақавии соҳавӣ байни истеҳсолкунандагону (хоҷагиҳои деҳқонӣ, хонаводагӣ ва ғ.) корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва муассисаҳои илмие, ки дар асоси барномаҳои рушди интенсивии истеҳсолоти агросаноатӣ бо мақсади баландбардории ҳосилнокии истеҳсолоти агросаноатӣ, рақобатпазирии аъзоёни кластер ва таъмини умумии бехатарии озуқавории минтақавӣ алоқамандбуда мебошад. Ҳамгирии байни сохторҳои гуногуни истеҳсолоти агросаноатӣ ба воситаи ташаккули алоқамандии устувор истифодаи техникаю технологияи муосир ва принципҳои ҳамкориҳои давлат имконият медиҳад, ки истеҳсолоти агросаноатии ҷумҳурӣ ба дараҷаи баланди рақобатпазирӣ ва рушд ноил гардад¹⁶³.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди иқтисодӣ дар баробари дигар соҳаҳо, инчунин инкишофи соҳаи аграриро пеш гирифтааст, чунки иқтидори иқтисодии мамлакат аз соҳаи кишоварзӣ вобастагии зиёд дошта, аҳолиро бо маводи ғизоӣ ва корхонаҳоро бо ашёи хом таъмин мекунад. Бинобар он Тоҷикистон, ки пеш аз ҳама давлатӣ аграрӣ мебошад, инкишофу вусъат додани соҳаи кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ яке аз масъалаҳои муҳими сиёсати иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Дар давраи гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ ва гузаронидани ислоҳот дар соҳаи агросаноатӣ таҳлил ва такмили қонунгузориро дар ин соҳа талаб мекунад. Аз ин сабаб зарур аст, ки қонунгузори амалкунандаи соҳаи аграрӣ бо пуррагӣ аз таҳлил гузаронида, роҳҳои такмили он бо дарназардошти муносибатҳои навин дар ин соҳа

---

¹⁶² Бобоҳонзода М.А. Танзими давлатии рушди рақобатпазирӣ дар комплекси агросаноатӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон): диссертатсия барои дараёфти дараҷаи илмии номзади илми иқтисодӣ. – Душанбе, 2020. – С. 4.

¹⁶³ Сатторов Ё.А. Асосҳои назариявии самаранокии ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2020. – № 2. – С. 83-87.

муайян карда шавад. Қонунгузорӣ оид ба масъалаҳои аграрӣ ва ҳифзи муҳити зист яке аз соҳаҳои рушдбанда дар замони ҳозира ба ҳисоб меравад. Такмили қонунгузорӣ дар ин самт бо роҳи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунгузории амалкунанда, қабули қонунҳои нав, мураттабсозии санадҳои меъёри ҳуқуқӣ ва дигар фаъолиятҳо амалӣ мегардад. Яке аз самтҳои дигари такмили қонунгузории аграрӣ ва ҳифзи муҳити зист аз байн бурдани муҳолифатҳои мебошад, ки дар қонунгузории ин соҳа ба назар мерасад. Аз ҷумла: аз байн бурдани муҳолифатҳои байни меъёрҳои як санади қонунгузорӣ; аз байн бурдани муҳолифатҳои байни санадҳои қонунгузории як соҳа; аз байн бурдани муҳолифатҳои байни санадҳои қонунгузории соҳаҳои гуногун; мутобикгардони қонунгузории аграрӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст; мутобикгардони санадҳои зерқонунӣ бо санадҳои қонунгузории аграрӣ; мураттабсозии санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба соҳа; мутобикгардони қонунгузории амалкунанда ба шароити иқтисодию иҷтимоии муосир. Самти дигари такмили қонунгузории аграрӣ ин аз байн бурдани номувофиқатҳои байни матнҳои тоҷикӣ ва русии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад¹⁶⁴.

Саноат дар рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа нақши муайянкунандаро мебозад ва дараҷаи пешравию он инъикосгари сатҳи камолоти системаи иҷтимоию иқтисодии дар кишвар ташаккулёфта мебошад. Аз нигоҳи иқтисодӣ кишвари бе саноат ё дорои сатҳи пасти рушди саноат манбаи ашъи хоми кишварҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққикарда хоҳад буд. Аз нигоҳи иҷтимоӣ бошад кишвари бе саноат ё дорои сатҳи пасти рушди саноат кишварест, ки дар он камбизоатӣ дар байни аҳоли, сатҳи пасти инкишофи шахсият, ақибмондагии тамоми соҳаҳои бахши иҷтимоӣ - маориф, тандурустӣ, фарҳанг, хоҷагии манзилӣ, дермонӣ ва ғайра бештар ҷой дорад.

---

¹⁶⁴ Барномаи давлатии татбиқи Консепсияи пешгуи инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи аграрӣ ва ҳифзи муҳити зист барои солҳои 2012-2015 аз 1 марти соли 2012 № 94 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

Чунин ҳолат аз он дарак медиҳад, ки саноат дар ташаккули даромадҳои бучети давлатӣ нақши муайянкунанда дорад. Ҳоло ҳиссаи баҳши ғайридавлатӣ дар шумори умумии корхонаҳо 63.5%, дар ҳаҷми умумии истеҳсолот - 21.0%, дар миқдори умумии кормандон 15,9%-ро ташкил медиҳад. Мутобиқан, вазни қиёсии ҷамъиятҳои саҳомх 16,7. 11.0 ва 40,2%-ро ташкил медиҳад. Вале рушди босуръати шаклҳои ғайридавлатии корхонаҳо ҳанӯз ба майлони самаранокӣ тағйирот ворид накардааст. Гарчанде дар кишвар фазои мусоид барои баҳши хусусӣ фароҳам оварда шуда бошад ҳам, вале баъзе монетаҳои ҷиддии зерин дар роҳи рушди ин баҳш дар корхонаҳои бузург вучуд доранд: захираҳои нокифояи молиявии соҳибқорӣ миллӣ, набудани ҳавасмандии зарурии хориҷӣ ба сармоягузорӣ дар Тоҷикистон, ба қадри кофӣ набудани талабот ба маҳсулоти корхонаҳои калон дар дохили кишвар ва хориҷ аз он, хароҷоти бузурги эҳтимоли барои тағйир додани самти истеҳсолии онҳо ва ғайра. Шубҳае нест, ки чунин корхонаҳои саноатӣ қудрати ба шароити пешинаи фаъолият баргаштанро надоранд. Ояндаи онҳо, асосан, аз қобилияти ҷойи худро пайдо карда тавоништан дар сохтори саноати миллӣ, ки дар асоси принципҳои комилан дигар фаъолият менамоянд, вобастагӣ дорад. Ба чунин корхонаҳо лозим меояд, ки аз марҳалаи мураккаби таҷдид ва тағйирдиҳии соҳаи истеҳсолот, мутобиқгардонӣ ба истеъмолгари маҳсулот ва бозорҳои фурӯш гузаранд. Дар ин миён ҳодисаҳои барҳамдиҳии корхонаҳои алоҳида, бинобар қодир набудан ба мутобиқшавӣ дар шароити нави иқтисодӣ, амалан метавонанд рух диҳанд¹⁶⁵.

Мутобиқи нишондодҳои овардашудаи соли 2017 ҳамаи нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти саноати сабук нисбат ба соли 2016 тамоюли болоравӣ дошта, суръати афзоиши онҳо таъмин карда шудааст. Маҳсулоти асосии соҳаи саноати сабук нахи пахта ба ҳисоб рафта, коркарди пурра ва то ба истеҳсоли маҳсулоти ниҳой расонидани он самаранокӣ

---

¹⁶⁵ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 декабри соли 2003, № 523 “Дар бораи Консепсияи рушди саноати Тоҷикистон” // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

иктисодии бештар дорад. Чунин омил ба фоиданокӣ ва афзоиши даромади хочагиҳои деҳқонӣ ва корхонаҳои саноати коркард мусоидат менамояд. Мувофиқи маълумоти расмии Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон майдони кишти пахта дар кишвар: дар соли 2012 199254 га, дар соли 2013 190925 га, дар соли 2014 177637 га, дар соли 2015 159642 га, дар соли 2016 162558 га ва дар соли 2017 173979 га-ро ташкил медиҳад. Мутаносибан ҳосили пахта дар соли 2012 417978 (ҳосилнокӣ 21 сентнер/га), соли 2013 392812 (ҳосилнокӣ 20,6 сентнер/га), соли 2014 372656 (ҳосилнокӣ 21 сентнер/га), соли 2015 276068 (ҳосилнокӣ 17,3 сентнер/га), соли 2016 284708 (ҳосилнокӣ 17,6 сентнер/га) ва соли 2017 389649 (ҳосилнокӣ 22,4 сентнер/га) тоннаро ташкил медиҳад. Раванди истеҳсолот нишон медиҳад, ки дар дохили мамлакат пурра коркард ва ба маҳсулоти тайёр табдил додани ашёи хом нисбат ба содироти ашёи хом самараи иқтисодии бештар дорад. Барои мисол, коркарди 1000 тонна нахи пахта дар корхонаҳои саноати сабуки ҷумҳурӣ мавриди таҳлил қарор дода шуда, чунин натиҷа бароварда шудааст. Аз 1000 тонна нахи пахта 900 тонна риштаи пахтагӣ истеҳсол мешавад, ки он барои коркарди минбаъда дар чунин самтҳо: барои истеҳсоли матои дурушт 502 тонна, барои корхонаҳои чуроббофӣ—8 тонна ва барои содироти он 390 тонна истифода мешавад. Аз ин миқдор (502 тонна) истеҳсоли маҳсулот дар шакли аслии матоъҳои пахтагӣ 3,36 млн метр, чӯроббофӣ 0,2 млн чуфт ва дӯзандагӣ (шартан) 0,1 млн маҷмӯи раҳти хобро ташкил медиҳад. Дар корхонаҳои соҳа таҷҳизоти муосир ҷиҳати коркарди ашёи хоми маҳаллӣ—нахи пахта насб гашта, дар заминаи онҳо барои афзун намудани истеҳсоли маҳсулот имкониятҳои истеҳсолӣ мавҷуд аст¹⁶⁶.

Дар паёми худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» санаи 21-уми декабри соли 2021 таъкид намуданд, ки: “Бояд гуфт, ки имрӯзҳо зиёда аз 90 фоизи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба бахши хусусӣ рост меояд. Ин нишондиҳанда аз саҳми бузурги кишоварзони

---

¹⁶⁶ Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022 аз 29 марти соли 2019 № 128 // Маҳзани мутамакази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

мамлакат дар раванди расидан ба яке аз ҳадафҳои стратегӣ – ҳифзи амнияти озукавории кишвар, махсусан, дар шароити ду соли охир пайхам омадани хушксоливу камобӣ гувоҳӣ медиҳад. Маҳз ба шарофати заҳмати онҳо фаровонии бозори истеъмолӣ таъмин гардид ва мардуми мо аз чихати таъминот бо маводи озуқа танқисӣ нақшиданд. Ҳукумати мамлакат дар солҳои соҳибистиклолӣ, дар баробари амалисозии ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ, чихати дастгириву пешрафти бахшҳои мухталифи соҳа як қатор барномаҳои қабул ва амалӣ намуд. Барои рушди соҳа дар ин давра аз ҳамаи манбаҳои маблағгузории давлатӣ беш аз 18 миллиард сомонӣ, аз ҷумла дар доираи татбиқи 29 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ 9,4 миллиард сомонӣ равона карда шуд. Илова бар ин, барои соҳа имтиёзҳои зиёди андозиву гумрукӣ муқаррар карда шуданд ва дар натиҷа ҳама бахшҳои соҳа ба пешравиҳои назаррас ноил гардиданд. Масалан, дар давоми 20 сол шумораи корхонаҳои парандапарварӣ аз 21 ба 200 расонида шуда, истеҳсоли гӯшти паранда 9 баробар зиёд гардид. Воридоти гӯшти паранда аз 65 ҳазор тонна ба маблағи 50 миллион доллар дар соли 2014 то 3 ҳазор тонна ба маблағи 9 миллион доллар дар соли 2021 кам гардид, яъне аз рӯи ҳаҷм беш аз 21 баробар коҳиш ёфт. Инчунин, дастгириҳои давлатӣ ва имтиёзҳои пешниҳодшуда боиси рушди соҳаҳои боғу тоқпарварӣ, чорводориву парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва занбӯриасалпарварӣ гардиданд. Дар натиҷаи амалисозии барномаҳои рушди соҳа дар замони истиклолият майдони боғу тоқзор дар мамлакат 3,6 баробар ва истеҳсоли меваю ангур 4,3 баробар афзоиш ёфт. Агар майдони умумии боғу тоқзорҳо соли 1991-ум 56 ҳазор гектарро ташкил дода бошад, пас дар соли 2021 ин нишондиҳанда ба 202 ҳазор гектар расонида шуд. Дар натиҷаи амалисозии барномаҳои соҳавӣ ва имтиёзҳои пешниҳоднамудаи Ҳукумати мамлакат соҳаҳои мазкур бомаром тараққӣ карда, танҳо аз ин ҳисоб дар соҳаи кишоварзӣ зиёда аз 700 ҳазор ҷойи нави корӣ таъсис дода шуд¹⁶⁷.

---

¹⁶⁷ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 21 декабри соли 2021 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <http://www.president.tj/node/27417>. (санаи мурочиат: 02.04.2022 с.).

Рушди соҳибкориҳои хурду миёна гавари муваффақияти рушди иқтисодияти кишвар дар маҷмӯъ мебошад. Ба ин таҷрибаи тараққиёти иқтисодияти ИМА ва баъзе мамлакатҳои Аврупо дар давоми чанд даҳсолаи охир равшан шаҳодат медиҳад. Соҳибкориҳои хурду миёнаро метавон бо роҳҳои гуногун ташкил кард. Бо вучуди ин самти даромадноктарин ва босуръат рушдбандаи соҳибкориҳои соҳибкориҳои оилавӣ мебошад, ки дар он нақшҳои асосӣ дар ширкат байни хешони наздик ё дур тақсим карда мешаванд. Нақши оила дар рушди соҳибкорӣ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ бузург аст.

Бояд тазакурр дод, ки дар аксари мамлакатҳои дунё, ки сохтори бозори мутараққӣ доранд, ҳиссаи асосии хоҷагиҳои деҳқониро хоҷагиҳои инфиродӣ ё оилавӣ ташкил медиҳанд¹⁶⁸. Маълумотҳои омории мамлакатҳои тараққикардаи ҳақон ҳулосаҳои назариявиро дар бораи бартарӣ доштани шаклҳои оилавии соҳибкориҳои хурд дар хоҷагии қишлоқ тасдиқ мекунанд. Ҳамин тавр, дар ИА ва Канада қариб 99 фоизи шумораи хоҷагиҳо, дар Австралия қариб 99,6 фоизи хоҷагиҳо, дар ИМА 98 фоизи шумораи умумии хоҷагиҳои деҳқонӣ ба бахши оилавӣ рост меояд ва 90,5% даромади умумӣ ба ҳиссаи соҳибкориҳои хурд рост меояд¹⁶⁹.

Сарфи назар аз гуногунии зиёди шаклҳои ташкилию ҳуқуқии хоҷагидорӣ дар комплекси агросаноатӣ, шаклҳои мавҷуда ба шароити талаботи иқтисодияти серсохти ҳозираи аграрӣ пурра ҷавоб дода наметавонанд. Ба ин ҳақтҳои мавҷудияти корхонаҳои калон ва бомуваффақият тараққикардаи хоҷагии қишлоқ - хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) шаҳодат медиҳанд, ки онҳо аз ҷиҳати ҳаҷм аз ҷамъият ва шикатҳои хоҷагӣ зиёданд. Ин аз он сабаб аст, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аслан шакли оилавии хоҷагидорӣ мебошанд.

Ба ҳолати 30 декабри соли 2018 шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҳудуди ҷумҳурӣ 185 951 ададро ташкил меод. Аз ин шумора 69 ҳазору 409 адад ба

¹⁶⁸ Блудов А.М. Семейное предпринимательство как перспективная форма малого бизнеса // Конкурентоспособность. Инновации. Финансы. – 2012. – № 1 (7). – С. 48-51.

¹⁶⁹ Сарайкин В.А. Малый бизнес в сельском хозяйстве России, его роль и перспективы развития: дис. ... д-ра эконом. наук. – Москва, 2013. – С. 19-20

вилояти Суғд, 67 ҳазору 917 адад дар вилояти Хатлон, 16 ҳазору 200 адад дар ВМКБ ва 32 ҳазору 425 адад дар навоҳии тобеи ҷумҳурӣ мебошад. Дар соли 2018 6803 хоҷагиҳои деҳқонӣ таъсис ёфта, аз қайди давлатӣ гузаштанд. Аз ин шумор 2714 адад дар вилояти Суғд, 2416 адад хоҷагиҳои деҳқонӣ дар вилояти Хатлон, 112 адад дар ВМКБ ва 1534 адад дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ мебошад¹⁷⁰.

Сабаби зиёд шудани шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар он аст, ки Тоҷикистон мамлакати аграрӣ буда, зиёда аз 70 фоизи аҳоли дар деҳот зиндагӣ мекунад. Кӯҳҳо 93 фоизи масоҳати Тоҷикистонро ишғол менамоянд. Соҳаи кишоварзӣ қариб 20 фоизи маҳсулоти умумии дохилро ташкил медиҳад. Ҳамчунин, зиёда аз 65 фоизи аҳолии машғули кор барои рӯзгузаронии худ ба соҳаи кишоварзӣ шуғл варзида, хоҷагидориашонро пеш мебаранд¹⁷¹.

Рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ ва дигар шаклҳои хурди соҳибкорӣ дар деҳот дар марҳалаи ҳозира яке аз самтҳои муҳими таъмини афзоиши истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, бо кор таъмин намудани аҳолии деҳот мебошад. Дараҷаи инкишофи онҳо имкониятҳои самарабахши истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ, дараҷаи бо озӯқаворӣ таъмин намудани мамлакатро муайян мекунад. Таҳлили амалияи ватанӣ нишон медиҳад, ки самти аз ҳама сердаромад, рақобатпазир ва ояндадори рушди комплекси агросаноатӣ соҳибкории оилавӣ мебошад ва он дараҷаи зиндагонии сокинони деҳот, худтаъминкунии ноҳия, шаҳрро бо озӯқаворӣ асосӣ, фаъолияти корхонаҳои коркард ва дигар соҳаҳои ба ҳам алоқаманд, муайян мекунад.

Р.Э. Прауст такид менамуд, ки хоҷагии оилавӣ унсури асосии хоҷагии қишлоқ мебошад. Дар хоҷагии оилавӣ фаъолияти меҳнатиро шаҳрванд ё

---

¹⁷⁰ Количество дехканских хозяйств в республике составляет 185 951 от 07.02.2019[Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // http://www.narodnaya.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=8357:-----185-951&Itemid=216. (санаи мурочиат: 05.06.2020 с.).

¹⁷¹ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2011, № 358 "Дар бораи гузаронидани барӯйхатгирии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2013"// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

гурӯҳи шахрвандон, ки бо ҳамдигар аз руи уҳдадорихоӣ оилавӣ ва масъулияти фаъолияти иқтисодии муштарак дар замин бе ташкили шахси ҳуқуқи алоқаманданд, ба амал мебароранд. Хусусиятҳои муҳимтарини иқтисоди оилавӣ инҳоянд: истеҳсоли маҳсулоти хочагии кишлоқ дар асоси меҳнати оилавӣ (меҳнати корманд дар барои худ ва худаш); дар фаъолияти хочаги истифода бурдани молу мулки манқул ва ғайриманқули ба оила тааллуқдошта; конеъ гардондани талаботи моддию маънавии аъзоёни оилаи хочагӣ аз ҳисоби даромаде, ки дар хочагии шахсии худ мегиранд¹⁷².

Аз рушди пойдори хочагиҳои хонаводагӣ фаъолияти бехатари умуман низоми иқтисодӣ вобаста аст. Қиматҳои баланди нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ иқтисодии зерин ба томияти низоми амнияти иқтисодии хочагиҳои хонаводагӣ кафолат медиҳанд: сатҳи даромад; сохтори харочот; озодии иқтисодӣ; фаъолнокии иқтисодӣ; самарабахшии сиёсати давлатии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ. Хочагии хонаводагӣ чун воҳиди хурдтарини низомманди хочагии минтақавӣ дар бозори меҳнат, дар бозори истеъмолӣ, бозори амволи ғайриманқул ва бозори молиявӣ амал мекунад. Ба назари мо, хочагии хонаводагӣ бо тамоми чузъҳои сохторҳои асосии иқтисодиёти минтақавӣ алоқаи таркибӣ дорад ва бо ин роҳ мукаммалии онро таъмин намуда, ҳосияту сифатҳои асосиро ҳангоми таъсири гуногуни беруна ва тағйироти дохилӣ нигоҳ медорад.

Аз рӯи муқоисаи коэффисиенти чандирӣ, метавон қайд кард, ки агар даромади пулӣ моҳе ба як узви хонавода 1 % зиёд шавад, пас МММ 11,28% меафзояд. Дар марҳилаи кунунии рушди минтақа нишондиҳандаи самараноке, ки сатҳи маҷмӯи маҳсулоти минтақаро ба ҳар сари аҳоли муайян мекунад, ба тағйирёбии шумораи миёнаи шуғлнокон ҳассос мебошад, ҳар як фоиз зиёдшавии он боиси 154,14 % афзудани МММ мегардад. Бекорӣ низ ба МММ алоқаманд аст: як банди фоизӣ камшавии шумораи бекорон боиси 8,0 маротиба зиёд шудани маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ мегардад. Ҳамин тариқ,

---

¹⁷² Прауст Р.Э. Социально-экономические аспекты типологии семейных хозяйств // Социально-экономические проблемы аграрной политики и развитие агропродовольственных рынков. – М.: ЭРД. 2002. – С. 23-31.

амсилаи таҳия гардида пурра қобили қабул ва мувофиқи мақсад буда, ҳамаи коэффисиентҳои регрессия муҳимманд ва мутаносибан, онҳоро барои қабули қарор ва ояндабинӣ истифода бурдан мумкин аст. Аз ин рӯ, имрӯз зарурати объективӣ бо роҳи баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, шуғли аҳоли ва таъмини рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ тақвият дода мешавад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар он кишварҳое, ки сатҳи баландтарини зиндагӣ ба даст оварда шудааст, масалан, дар давлатҳои Аврупои Ғарбӣ, Осиё ва Амрикои Шимолӣ, иқтисодиёт дорои соҳаи рушдкарда, низоми мурағабӣ муназзам, инфрасохтори истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ, ҳосилнокии баланди меҳнат, техника ва технологияи пешрафта мебошад¹⁷³.

Дар Аврупо тавсифи асосии хоҷагии оилавӣ дар соли 1957 дода шудааст. Дар Шартномаи румӣ талаботҳои зерин муқаррар шудаанд: он бояд моликияти деҳқоне бошад, ки қори асосиаш дар ферма аст; деҳқон бояд дониши заруриро барои идоракунии оқилона дошта бошад; вазифаи деҳқонон истифодаи оқилонаи замин мебошад; хоҷагии оилавӣ бояд 1,5-3,0 кормандро ба ҳисоби 2300 соат ба ҳар як қоманд дар як сол бо қор таъмин намояд¹⁷⁴.

Дар соли 1968 ИА ду меъёри асосии хоҷагии оилавиرو муқаррар қард: меъёри майдон – 15-75 га, бо тафриқа ба як қорманди қисмонӣ: 20 га ба як мард ва 16 га ба як зан, лимити меҳнати қироя бояд аз 50 фоизи хароҷоти воқеии вақти қорӣ қамтар бошад. Хусусияти муҳимтарини хоҷагии оилавӣ дар Аврупа низоми оилавии иштироқи меҳнат мебошад. Қариб тамоми хоҷагии қишлоқи Аврупа ба хоҷагии оилавӣ табдил дода шудааст. Дар соли 2013 дар ИА-28 12 миллион хоҷагиҳо ва асосан дар NMS13 7 миллион хоҷагиҳо мавҷуд буданд. Хорватия ба омор дохил қарда шудааст, қарчанде ки кишвар дар соли 2013 ба Иттиҳодияи Аврупо шомил шуд. Қамин тарик,

---

¹⁷³ Ғозибеков С.А., Негматова Ш.Ғ. Самтҳои афзалиятноқи танзими фаъолияти хоҷагиҳои қонаводагӣ дар вилояти Суғд // Аҳбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои қомешиносӣ. – 2021. – Т. 88. – № 3. – С. 61-69.

¹⁷⁴ Римский договор - 25 марта 1957 года [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <https://www.dw.com/ru/римский-договор-25-марта-1957-года/a-4559966> (санаи муроҷиат: 25.03.2021 с.).

97% хоҷагиҳо дар ИА28 хоҷагиҳои оилавӣ мебошанд, аз ҷумла 99% дар NMS ва 94% дар 15 кишвари Иттиҳоди Аврупо¹⁷⁵.

Хоҷагии оилавӣ дар истехсолоти кишоварзии Полша нақши муҳим дорад, ки дар қонунгузорӣ инъикос ёфтааст¹⁷⁶. Масалан дар моддаи 23 Конституцияи Ҷумҳурии Полша аз 2 апрели соли 1997 омадааст, ки «Асоси низоми аграрии давлатро хоҷагии оилавӣ ташкил медиҳад»¹⁷⁷. Полша бузургтарин ва сараҳолитарин кишвари Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ мебошад. Тибқи маълумоти соли 2019 аҳолии он 38,3 миллион нафарро ташкил медиҳад. Масоҳати умумии заминҳои кишоварзии Полша 18,3 миллион гектарро ташкил медиҳад, ки ин 58,5 Ҷоизи тамоми қаламрави кишварро ташкил медиҳад. Заминҳои кишоварзӣ дар Полша 31% тамоми заминҳои қорам дар Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ ва 10-14% тамоми заминҳои Иттиҳоди Аврупо ташкил медиҳанд. Хоҷагии қишлоқ дар иқтисодиёти Полша нақши муҳим мебошад, гарчанде ки сохтори он ба системаи таърихӣ хоҷагиҳои хурд асос ёфтааст, аз сохтори дар мамлакатҳои Аврупо қабулшуда хеле фарқ мекунад. Илова бар ин, кишоварзии Лаҳистон низ дар байни кишварҳои Аврупои Шарқӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Чех, фарқ мекунад. Гап дар сари он аст, ки қисми зиёди заминҳои мамлакат моликияти хусусӣ мебошанд. Соҳибони киштзор ба кушишҳои коммунистон барои милликунондани қитъаҳои худ дар асри гузашта муносибати манфӣ карданд. Дар давраи коммунизм дар хоҷагиҳои шахсӣ қариб 80 Ҷоизи тамоми қувваи қори хоҷагии қишлоқ қор мекард ва маҳсулоти ин гуна хоҷагиҳо қариб Ҷоизи тамоми маҳсулоти хоҷагии қишлоқи мамлакатро ташкил медиҳад. Бо назардошти принсипҳои коммунизм, ки он вақт дар давлат ҳукмрон буд, ин як парадокси ҳақиқии сиёсӣ буд¹⁷⁸.

---

¹⁷⁵ Семёнова Е.А. Понятие, экономическая сущность и роль развития семейных фермерских хозяйств // Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд. – 2015. – № 34. – С. 24-28.

¹⁷⁶ Кармовска Г. Трансформация крестьянских хозяйств в Польше: теория, опыт, перспективы. – Горки, 2002. – 282 с.

¹⁷⁷ Конституция Республики Польша от 2 апреля 1997 г // Дневник Законов от 16 июля 1997 г. № 78. поз.483.

¹⁷⁸ Козлов М.П. Развитие семейных фермерских хозяйств - основа устойчивого функционирования сельскохозяйственного производства // Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве. – 2014. – № 2 (19). – С. 77-84.

Солҳои 2002-2010 захираҳои замини хоҷагиҳо хеле кам ва тағйир дода шуданд: майдони умумии заминҳои кишоварзӣ 5,5 фоиз аз 19,3 миллион гектар ба 18,3 миллион гектар кам шуд. Чунин камшавии хеле зиёд дар натиҷаи ба истифодаи ғайрикишоварзӣ додани марғзори майдонҳои бекорхобида ба амал омад. Майдони заминҳои ғаёли хоҷагии қишлоқ ҳамагӣ 415 ҳазор гектар кам шуд; шумораи хоҷагиҳо аз 2,933 ҳазор ба 2,278 ҳазор, яъне 655 ҳазор (22 фоиз) кам шуд; ҳиссаи хоҷагиҳои дорои масоҳати камтар аз 1 гектар низ кам шуда, ҳиссаи хоҷагиҳои зиёда аз 1 гектар зиёд шуд (аз 66,6 то 68,6 фоиз). Дар соли 2010 хоҷагии қишлоқи Полша дар ихтиёри худ қариб 8,5 фоизи захираҳои заминро дошт, ки дар он 18 фоизи захираҳои меҳнатӣ ва 5,1 фоизи хароҷоти асосӣ ба хоҷагии қишлоқ ҷалб карда шудаанд. Тибқи омори бахши кишоварзӣ барои солҳои 2004-2012, ки дар тӯли он Полша узви Иттиҳодияи Аврупо буд, арзиши маҳсулот дар бахши кишоварзӣ тақрибан аз 61 миллиард PLN ба беш аз 96 миллиард PLN афзоиш ёфтааст¹⁷⁹.

Дар Олмон хоҷагиҳои деҳқонӣ инчунин хоҷагиҳои оилавӣ ҳисобида мешаванд, ки дар онҳо ҳиссаи меҳнати кироя то 50% хароҷоти умумии меҳнатро дар давоми сол ташкил медиҳад. Хоҷагии қишлоқ дар Олмон асосан ба хоҷагии хурди оилавӣ асос ёфтааст. Олмон кишварест, ки асосан хоҷагиҳои хурди оилавӣ доранд. Хоҷагиҳои калонтар асосан дар Шлезвиг-Голштейн ва дар шарқи Саксонияи Поён ҷойгиранд. Дар Германияи Марказӣ ва Ҷанубӣ хоҷагиҳои хурд бартарӣ доранд. Қисми зиёди онҳое, ки дар хоҷагиҳои хурд кор мекунанд, аз ҳисоби кормандони мавсимӣ ва дигар категорияҳои кормандони муваққатан, ки манбаи асосии даромадашон дар соҳаҳои дигари иқтисодиёт мебошад, ташкил медиҳанд. Бо вучуди ин, сарфи назар аз тараққиёти ғаёлонаи хоҷагии қишлоқи Олмон дар ин соҳа бисёр проблемаҳо мавҷуданд. Коршиносони соҳаи кишоварзӣ бар ин назаранд, ки танҳо хоҷагиҳои калони замонавӣ бо майдони 80 гектар (ва андозаи миёнаи як хоҷагии деҳқонӣ дар Олмон дар ҳудуди 15 гектар) бо 40 гови ширдеҳ ё 10

---

¹⁷⁹ Сафонов А.Ю. Сельское хозяйство в Польше и Чехии: актуальное состояние и типичные проблемы Текст научной статьи по специальности «Экономика и бизнес» // Масковский экономический журнал. – 2019. – №9. – С. 89-98.

хазор парранда метавонанд дар рақобат тоб оранд. Махсусан ноҳияҳои кӯхори Чануби Ғарб зарари калон мебинанд, ки дар онҳо майдони кишт ҳамагӣ 5-6 гектарро ташкил медиҳад. Бинобар ин, баъд аз он ки Иттиҳодияи Аврупо нархҳои ягонаи ғалла, гӯшти хук, гӯшти гов ва гӯшти паррандаро қорӣ кард, ҳукумати Олмон сиёсати кам кардани шумораи хоҷагикоро пеш гирифт. Дар заминҳои навқорами Олмон хоҷагии қишлоқ ҳам хеле таракқи кардааст, ба ғайр аз қанд, меваҳои чанубӣ, сабзавоти барвақтӣ ва як қисми ғалла барои нон, аҳоли аз ҳисоби истеҳсоли хоҷагии қишлоқи худ бо озӯқаворӣ асосӣ таъмин карда мешавад. Бо мақсади беҳтар намудани таъминоти аҳоли бо маҳсулоти тару тозаи зудвайроншаванда (мева, сабзавот, шир, гушт) дар атрофи шаҳрҳои калон, фабрикаҳои мурғпарварӣ наздишаҳрӣ бо иқтидори зиёда аз 500 ҳазор дона тухм дар як шабонарӯз ва чорвои калони шохдор ва хук, фермаҳои, ки барои қойгир кардани то 20 ҳазор сар ташкил карда шудаанд. Олмон аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, инчунин аз ҷиҳати истеҳсоли ғалла ва маҳсулоти чорво танҳо баъд аз Фаронса, аз ҷиҳати истеҳсоли шир дар дохили Иттифок қойи якумро ишғол мекунад. Самараи истеҳсоли хоҷагии қишлоқи Олмон назар ба дараҷаи миёнаи Иттифок хеле баланд аст. Дар баробари ин Олмон аз ҷиҳати ҳосили миёнаи ҷуворимаққа ва лаблабуи қанд ақиб меонад. Дар соҳаи чорводорӣ кишвар чорводорӣ қойи асосиро ишғол мекунад. 40 Ҷоизи ҳаҷми умумии маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва қисми зиёди онро шир (25 Ҷоизи) ташкил медиҳад. Қойи дуҷум ба хукпарварӣ тааллуқ дорад. Аз рӯи гушти гов ва шир худтаъминкунии кишвар аз 100 Ҷоизи ва гушти хук аз 80 Ҷоизи кам аст. Чорводорӣ ширро гуштӣ дар ноҳияҳои, ки намии хуб доранд, ҷароғоҳу марғзорҳои сердаромад - ноҳияҳои соҳилӣ, баландкӯҳ, наздикӯҳӣ ва канори агломератсияҳои шаҳрҳо маъмул аст. Хукпарварӣ махсусан дар минтақаҳои, ки ба бандарҳо, ки хӯроқи воридотӣ ворид карда мешавад, дар минтақаҳои, ки лаблабу ва картошка мекоранд, хеле хуб инкишоф ёфтааст¹⁸⁰.

---

¹⁸⁰ Петрухина Е.Н., Зубренкова О.А., Сидорова Н.П., Лисенкова Е.В. Зарубежный опыт сельского хозяйства (на примере фермерства в Германии // Вестник НГИЭИ. – 2013. – № 5 (24). – С. 78-83.

Дар Литва хочагиҳои оилавӣ хочагиҳое мебошанд, ки кормандони кироҷро ба кор намебаранд, дар қайди хочагиҳо ба қайд гирифта нашудаанд ва чун қоида, хочагии нимтаъминкунанда мебошанд. Инҳо асосан оилаҳои мебошанд, ки дар давраи ислоҳоти аграрӣ 2-3 гектар замин гирифтанд¹⁸¹. То соли 2004 дар соҳаи кишоварзии Литва тақрибан 227,000 нафар кор мекарданд, ки тақрибан 6 фоизи ММД-ро ташкил дод ва қариб 35 ҳазор километрро ишғол намуд, ки аз он қариб 9 ҳазор километраш партофта шудааст. Дар соли 2001 зироатҳои асосии картошка - 1054000 тонна; чав - 776,2 ҳазор тонна; гандум - 1.076.300 тонна; чавдор - 231.100 тонна; зироатҳои лубиёгӣ - 52.200 тонна ва рапс - 64.800 тонна. Қариб 46 фоизи замини он барои зироат ва чарогоҳ чудо карда шудааст. Дохил шудани Литва ба Иттиҳодияи Аврупо дар соли 2004 давраи нави кишоварзиро оғоз кард. ИА стандартҳои хеле баланди беҳатарӣ ва тозагии ғизоро нигоҳ медорад. Соли 1999 Сейм (парламенти) Литва Қонун “Дар бораи беҳатарии озукаворӣ” ва соли 2000 Қонун “Дар бораи маҳсулоти хӯрокворӣ” қабул кард. Ислоҳоти бозори кишоварзӣ дар асоси ҳамин ду қонун сурат гирифт. Тибқи гузориши USDA дар соли 2006 кишоварзии органикӣ дар Литва босуръат густариш меёбад ва то соли 2015 метавонад то 15 фоизи майдони кишоварзиро ташкил дод. Тақрибан 1807 хочагиҳо дар Литва ҳамчун органикӣ тасдиқ карда шудаанд, ки андозаи миёна 0,39 км Аст. Дар соли 2004 масоҳати замини сертификатсияшудаи органикӣ 430 километр замини кишоварзиро дар бар гирифт ва то соли 2005 масоҳати хочагиҳои органикӣ ба 703,89 км, ё қариб 1,5 фоизи масоҳати умумии хочагиҳо расид. Андозаи миёнаи хочагии органикии Литва 0,39 км аз андозаи миёнаи хочагии муқаррарӣ тақрибан чор маротиба зиёдтар аст. Калонтарин хочагии органикӣ 7 км дур аст. Дар соли 2005 алаф ва лубиёгӣҳо 61% тамоми кишоварзии органикиро ташкил медоданд ва баъдан алафҳои бисёрсола 26%. Афзоиши назаррас дар соҳаи кишоварзии органикӣ дар истеҳсоли буттамева ба қайд гирифта шудааст.

---

¹⁸¹ Пошкус Б.И. Как развивать постсоветское фермерство // Крестьянские ведомости. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.agronews.ru/> (санаи мурочиат: 08.12.2021 с.).

Дастгирии молиявӣ барои кишоварзии органикӣ аз ҷониби Иттиҳоди Аврупо пешниҳод карда мешавад¹⁸².

Дар ИМА фермерон бояд хоҷагии худро ҳамчун хоҷагии оилавӣ ё инфиродӣ тасниф кунанд, агар он "аз ҷониби як оила ё як шахс идора ва назорат карда шавад" (бе мудирӣ қироя) ва қисми шарикӣ, корпоратсия набояд. Корпоратсияҳо корпоратсияҳои оилавӣ ҳисобида мешаванд, агар зиёда аз 50% саҳмияҳои онҳо ба ашхоси ҳешовандии хун ё ақди никоҳ тааллуқ дошта бошанд. Ҳангоми тасниф кардани хоҷагӣ дар Амрико ба ин ё он намуд бақайдгирии ҳуқуқӣ муҳим аст. Дар вақти ба хоҷагии оилавӣ тасниф кардани хоҷагӣ, масалан, шумораи кормандоне, ки ба он ҷалб карда шудаанд, дар хоҷагӣ бо кор таъмин будани аъзоёни оила ва даромади гирифташуда ба назар гирифта намешаванд. Меъёри асосии хоҷагии оилавӣ дар ҷаҳон имрӯз ҳолати мутамарказии аксарияти роҳбарият дар дасти оила, масъулият барои таваккал ва саҳми меҳнатӣ бо тағирёбии ченаки мушаххаси миқдории охири бокӣ мемонад. Дар соли 2007 дар ИМА 86,4% хоҷагиҳо корпоратсияҳои оилавӣ буданд ва 3,9% хоҷагиҳо аз рӯи ташкилоти хоҷагӣ корпоратсияҳои оилавӣ буданд. Ҳиссаи онҳо дар даромад мутаносибан 50,1 ва 21,8 фоизро ташкил дод. Ин тамоюл то имрӯз идома дорад. Ҳамин тариқ, асоси кишоварзии ИМА соҳибқорӣ калони оилавӣ мебошад¹⁸³.

Дар хориҷа дар байни шаклҳои ташкилию иқтисодии хоҷагидорӣ хоҷагиҳои оилавии технологияи баланд бартарӣ доранд. Дар ИМА онҳо истехсолкунандагони асосии кишоварзӣ мебошанд¹⁸⁴. Дар Канада 98 фоизи хоҷагиҳои оилави идора карда мешаванд. Танҳо Ҷумҳурии Халқии Чин аз ҳисоби хоҷагии анъанавии меҳнатталаби оилавӣ афзоиши маҳсулоти хоҷагии кишлоқро таъмин карда тавонист¹⁸⁵.

---

¹⁸² Вишунскене В. Развитие современного семейно-трудового хозяйства (на примере Литвы) // В сборнике: Научное и творческое наследие А.В. Чаянова в аграрной экономике XXI века. Материалы международной научной конференции. – Москва, 2018. – С. 21-29.

¹⁸³ Лучкова О.В. Сельское хозяйство США // В сборнике: Природопользование Дальнего Востока на рубеже веков. Материалы научной конференции. – Москва, 2001. – С. 178-179.

¹⁸⁴ Коротких А.А. Сельское хозяйство США за 30 лет: структурные сдвиги // Россия и Америка в XXI веке. – 2021. – № 4. – С. 80-98.

¹⁸⁵ Мурая Л.И., Воробьева Н.В., Козерод Ю.М. Перспективы модернизации сельского хозяйства Китая // Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве. – 2019. – № 12 (57). – С. 83-86.

Созмони Милали Муттаҳид соли 2014-ро Соли байналмилалии хочагидории оилавӣ эълон карда буд то иқтисодии бузургии хочагии деҳқонии оилавӣ барои аз байн бурдани гуруснагӣ ва ҳифзи захираҳои табииро нишон диҳад. Чӣ дар мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ ва чӣ дар мамлакатҳои тараққикарда зиёда аз 500 миллион хочагӣ, ё аз даҳ 9-тоаш дар дасти оилаҳо идора карда мешавад, яъне хочагидории оилавӣ шакли асосии хочагии қишлоқ мебошад. Зиёда аз 90% хочагиҳо аз ҷониби шахсони алоҳида ё оилаҳо идора карда мешаванд, тақрибан 70-80% заминҳои кишоварзиро ишғол мекунанд ва қариб 80% озуқаворӣ ҳамаҷумла истеҳсол мекунанд¹⁸⁶.

Ба андешаи Барков А.В., Баркова Л.А.: “Дар айни ҳол қонунгузории давлатҳои танзимкунандаи соҳибкорӣ оилавино дар доираи кишварҳои пасошӯравӣ ба гурӯҳҳои зеринро ҳудо намудан мумкин аст: 1) қонунгузорӣ, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии алоҳидаро дар бар мегирад, ки соҳибкорӣ оилавино қонунӣ мегардонанд ва барномаҳои давлатии дастгирии онҳо ҳой дорад (Ўзбекистон, Ҷумҳурии Приднестроии Молдавия); 2) қонунгузорӣ, ки асосҳои вазъи ҳуқуқии соҳибкорӣ оилавино муайян мекунанд (Латвия, Арманистон); 3) қонунгузорӣ, ки дар он санадҳои меъёрии ҳуқуқии алоҳидаи танзим ва пешбурди соҳибкорӣ оилави мавҷуд нестанд, вале мафҳумҳои соҳибкорӣ оилавӣ ё корхонаи оилавино бо қонунҳои махсус дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ муайян мекунанд (Озарбойҷон, Беларуссия, Қазоқистон); 4) қонунгузорӣ, ки дар он ҳанбаи соҳибкорӣ дар қонунҳои махсус дар бораи хочагиҳои деҳқонӣ (Тоҷикистон, Қирғизистон, Украина, Россия ва дигар давлатҳо) инъикос ёфтааст”¹⁸⁷.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин самти соҳибкорӣ дар асоси қонунгузорӣ мушаххас муқаррар нашудааст ва ба таври дахлдор ба рушд намудани он мусоидат наменамояд. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи хочагии деҳқонӣ (фермерӣ)" аз 15 марти соли 2016, № 1289 ибораи

¹⁸⁶ Семейные фермерские хозяйства - часть решения проблемы голода [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // [https://www.fao.org/zhc/detail-events/ru/c/273470/\(санаи муроҷиат: 02.04.2021 с.\)](https://www.fao.org/zhc/detail-events/ru/c/273470/(санаи муроҷиат: 02.04.2021 с.)).

¹⁸⁷ Барков А.В., Баркова Л.А. Совершенствование правовой модели семейного предпринимательства в России с учетом зарубежного правового опыта // В сборнике: Актуальные проблемы развития гражданского права и процесса на современном этапе. Материалы II Всероссийской научно-практической конференции. Краснодарский университет МВД России. – Москва, 2015. – С. 46-47.

“соҳибқорӣ оилавӣ” ва ё “хоҷагии оилавӣ” умуман ҷой надорад. Дар моддаи 1 ин Қонун омадааст: хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) (минбаъд - хоҷагии деҳқонӣ) субъекти соҳибқорӣ, ки дар он истехсол, нигоҳдорӣ, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ба ҷаъолияти шахсии як нафар ё ҷаъолияти якҷояи гурӯҳи шахсони воқеӣ дар қитъаи замин ва молу мулки ба онҳо тааллуқдошта асос ёфтааст¹⁸⁸. Дар таносуб аз қонуни амалқунанда Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 майи соли 2009, № 526 "Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)" (соли 2016 аз эътибор соқит доништа шуд) манфиатҳои оиларо ҳифз менамуд. Аз ҷумла дар моддаи 1 ин Қонун муқаррар шуда буд, ки хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) (минбаъд - хоҷагии деҳқонӣ) субъекти хоҷагидорӣ мустақилест, ки ҷаъолияти он ҳамчун соҳибқор ба меҳнати шахсии як нафар, аъзои як оила ё гурӯҳи шахсон асос ёфта, заминаи онро қитъаи замин ва дигар молу мулки ба аъзои он тааллуқдошта ташкил медиҳанд. Хоҷагии деҳқониро метавонанд як шахс, як оила ё гурӯҳи шахсон ташкил диҳанд (м.3). Хоҷагии деҳқонии оилавӣ - хоҷагии деҳқоние, ки дар он ҷаъолияти меҳнатӣ дар шакли соҳибқорӣ оилавӣ дар заминаи моликияти якҷоя асос ёфтааст (м.5). Сардори хоҷагии деҳқонии оилавӣ аз ҷониби аъзои оила интихоб карда мешавад (м.12). Узви хоҷагии деҳқонии фардӣ ва аъзои хоҷагии деҳқонии оилавӣ метавонанд мутобиқи Кодекси граҷдании Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи молу мулки хоҷагӣ ширкати хоҷагидорӣ ва ё кооперативи истехсолии (кишоварзии) дорои мақоми шахси ҳуқуқӣ таъсис диҳанд (м.14)¹⁸⁹. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибқорӣ" аз 26 июли соли 2014, № 1107 ибораи “соҳибқорӣ оилавӣ” ҳато пешбинӣ нагардидааст¹⁹⁰.

Дар асоси Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи дуҷоми ислоҳоти замин ва аграрӣ қабл аз ҳама дигаргунсозии сохтори

¹⁸⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)" аз 15 марти соли 2016, № 1289 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

¹⁸⁹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)" аз 19 майи соли 2009, № 526 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с.2009, №5, мод.333.

¹⁹⁰ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибқорӣ" аз 26 июли соли 2014, № 1107// Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ.2, мод. 404; Қонуни ҶТ аз 18.03.2015 № 1194, аз 30.05.2017, № 1436, аз 2.01.2020, № 1684.

хочагиҳо хотима меёбад. Аксари хоҷагиҳои хурди навтаъсиси деҳқонӣ (фермерӣ) дар алоҳидагӣ дар пешбурди агробизнес мушкилоти зиёдро эҳсос менамоянд. Барои ҳалли проблемаи мазкур бояд ба таъсиси шаклҳои мухталифи кооперативҳо ва дигар иттиҳодияҳо нақши муҳим дода шавад. Амалия нишон дод, ки хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ (фермерӣ) наметавонанд аз технологияи баланди истеҳсолот истифода баранд, зеро ба ин ҳаҷми хоҷагиҳо, даромади ба даст оварда ва мавҷуд набудани техникаи аълои кишоварзӣ имкон намедиҳад. Аз ин рӯ, қорӣ намудани шаклҳои кооперативии хоҷагидорӣ - тақозои замони аст. Ҳамзамон муттаҳидшавӣ дар кооперативҳо бояд танҳо дар асоси ихтиёрӣ сурат гирифта, деҳқон ҳамчун узви кооператив бояд соҳиби замини худ ва дигар воситаҳои истеҳсолот боқӣ монад. Асосан иттиҳодия бояд ҳамаи соҳаҳои хизматрасониҳои ёрирасон, коркард ва фурӯши маҳсулоти истеҳсолшударо дар бар гирад. Чунин кори муштарак метавонад вобаста ба масъалаҳои истеҳсоли тухмӣ, маводи зотӣ, намудҳои алоҳидаи зироатҳои сердаромади кишоварзӣ ва чорводорӣ анҷом дода шавад. Муттаҳидшавӣ ба кооперативҳо пеш аз ҳама бояд бо дарназардошти принсипи ягонагии манфиатҳо сурат гирад. Дар самти мазкур нақши давлат аз таъмини заминаи қонунгузорӣ, рушди системаи иттилоотӣ тавзеҳотӣ, кафолати риояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии деҳқонон иборат мебошад. Ҳамзамон мавҷудияти шаклҳои дигари хоҷагидорӣ метавонад вучуд дошта, аз қониби давлат ва инвесторҳо дастгирӣ гардад. Дигаргуниҳои сохторӣ инчунин бояд дар соҳаи коркард, бо роҳи азнавтҷҳизонии корхонаҳо, таъсиси сохторҳои амудӣ ҳамгиرويшуда, бо муттаҳид намудани манфиатҳои мутақобилаи истеҳсолкунандагони ашъи хоми кишоварзӣ ва коркардкунандагони он анҷом дода шавад. Ҳамзамон давлат бояд дар таъмини татбиқи сиёсати иқтисодӣ, таҳияи заминаи қонунгузорӣ, ҷалби инвестицияҳои мустақими хориҷӣ ва ватанӣ, хизматрасониҳои машваратӣ иттилоотӣ миёнарав бошад¹⁹¹.

---

¹⁹¹ Концепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008, № 658 // Маҳзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

Моҳияти иқтисодии хоҷагии оилавӣ тавассути вазифаҳои зерини муҳим зоҳир мегардад: чамбоварӣ, ташаккул ва истифодаи даромади аъзоёни оила; қонё гардондани эҳтиёҷоти аъзоёни оила аз ҳисоби даромади мавҷуда; истехсоли мустақим ба маънои анъанавии он. Ин ба шаклҳои истехсолот, ки дар асоси оила-индивидуалӣ ташкил карда шудаанд, дахл дорад. Ҳамаи ин вазифаҳо дар ҳақиқат иқтисодиёти хоҷагии оиларо муайян мекунад ва асоси вазифаҳои муайяншудаи ташаккули даромад ва истифодаи оқилонаи он амалан асоси иқтисодиёти хоҷагии оила мебошад. Бояд гуфт, ки вазифаҳои дар боло зикршудаи хоҷагиҳои оилавӣ на танҳо ба деҳот хосанд. Хусусиятҳои иқтисодиёти хоҷагиҳои оилавии деҳот бошад, онҳо ҳам ба ташаккул ва ҳам ба истифодаи даромад таъсир мерасонанд. Соҳибкории оилавӣ ҷузъи муҳими сохтори иқтисоди бозоргонӣ, заминаи ҷамъиятии оммавии он, субъекти таркибии механизми рақобати бозоргонӣ мебошад. Самаранокии фаъолияти соҳибкории оилавӣ бештар аз тарзи ташкили он вобаста аст. Он метавонад ҳам стихиявӣ ва ҳам муташаккил бошад. Соҳибкорӣ дар сурати мавҷуд набудани механизми танзими давлатӣ ва худтанзимкунии ин соҳа, ки барои марҳилаи ибтидоии инкишофи муносибатҳои соҳибкорӣ хос аст, ба таври стихиявӣ инкишоф меёбад. Оғози ташкилӣ бо амалиёти муштараки давлат, фирмаҳо, оилаҳо ба вучуд меояд.

Соҳибкории бомуваффақияти оилавӣ инҳоянд: ҳаҷм ва иқтидори кофии иқтидори соҳибкории оила (сармояи оилавӣ); муносибатҳои оилавӣ ва мувофиқати манфиатҳои оилавӣ; сатҳи татбиқи қобилиятҳои соҳибкорӣ; тақсимоти оқилонаи вақт барои корҳои хона ва тижорат; анъана ва сатҳи фарҳангии оила; муайян намудани мавқеи бозор ва хавф; ҳавасмандгардонии муассир барои машғул шудан ба соҳибкорӣ; омилҳои беруна, ки ба дараҷаи ташкили соҳибкории оилавӣ аз ҷониби давлат, фирмаҳо ва ғайра таъсир мерасонанд¹⁹².

---

¹⁹² Муханова А.Е., Умирзакова М.А., Берикболова У.Д., Мусаева Г.И. Основные формы семейного бизнеса в сельском хозяйстве // В сборнике: Научные исследования и разработки молодых ученых. сборник материалов XVIII Международной молодежной научно-практической конференции. – М., 2017. – С. 165-169.

Хочагии оилавӣ шакли фаъолияти хочагии кишлоқро дар назар дорад, ки аз тарафи оила ё аъзоёни алоҳидаи он ё бо ҷалб намудани кормандони кироя ба андозаи на бештар аз шумораи аъзоёни оилае, ки дар истехсолот кор мекунанд, ба амал мебарорад. Ҳамаи хочагиҳои оилавӣ, ки аз ду ё зиёда оилаҳо ташкил ёфтаанд ё аъзоёни дигар оилаҳои ба ҳам вобаста ба маблағи аз андозаи худ оила зиёд нестанд, ташкилотҳои оилавӣ буда наметавонанд. Зеро меҳнати онҳо аз ҳисоби аъзоёни оилаи волидайн зиёд аст ва моликияти хочагии кишлоқ комплекс аз хочагиҳои оилаҳои муассисон ҷудо карда шудааст, ки ин хусусияти асосии ҳар як хочагии оилавӣ мебошад. Дар ин ҳолат як иттиҳодияи шаҳрвандон аст, ки ба шакли корпоративӣ монанд аст. Дар аксари давлатҳои дорои иқтисоди бозаргонии мутараққӣ ин гуна хочагиҳоро хочагиҳои оилавӣ эътироф намекунанд, балки шарикӣ меноманд.

Таҳлили назария ва амалияи соҳибкории оилавӣ далели он аст, ки дар ин самти соҳибкорӣ таъсири оила ва омилҳои мураккаби системавӣ мавҷуданд ва ба равандҳои стратегӣ ва натиҷаҳои соҳибкори онҳо таъсир мерасонанд. Таъсири нодири системавии оила (модел)-ро бо истифода аз захираҳо ва имкониятҳои оила ба даст овардан мумкин аст. Ин модел нишон медиҳад, ки чӣ гуна муносибатҳои мутақобилаи системавии як воҳиди оила, субъекти хочагидорӣ ва узви инфиродии оила бо иҷроиш алоқаманданд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирии оилавҳо ва рушди соҳибкории оилавӣ устувор намудани заминаи ҳуқуқии хочагиҳои деҳқонии оилавӣ зарур аст. Хочагии деҳқонии оилавӣ – якҷоя амалӣ намудани фаъолияти истехсолӣ ва дигар фаъолияти хочагидорӣ (истехсол, коркард, нигоҳдорӣ, интиқол ва фурӯши маҳсулот) дар деҳот аз ҷониби аъзоёни оила ва шахсоне, ки якҷоя бо онҳо дар асоси меҳнати инфиродӣ ва молу мулк, ки дар моликият ё ба иҷора қарордошта, амал мекунанд. Аз ин рӯ, бо роҳи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хочагии деҳқонӣ (фермерӣ)” аз 15 март соли 2016, № 1289 зарур аст, ки хочагии деҳқонии оилавӣ ҳамчун шакли хочагидорӣ муқаррар карда шавад.

2.2. Заминаҳои ҳуқуқии ташкил ва пешбурди фаъолияти соҳибкории оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ

Вақтҳои охир яке аз соҳаҳои пешбаранда ва босуръат рушдбандаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ сайёҳӣ мебошад. Барои рушди босуръати он ҳамчун падидаи асри бистум эътироф карда мешавад. Аҳамияти сайёҳӣ ҳамчун манбаи даромади асър, бо қор таъмин намудани аҳоли, вусъат додани алоқаҳои байни одамон мунтазам меафзояд. Таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар Аврупо зиёда аз 70% сайёҳон дар меҳмонхонаҳои хурди хусусӣ, манзилҳои шахсии шаҳрвандон, хоҷагиҳои сайёҳӣ, деҳаҳои сайёҳӣ ва ғайра истиқомат мекунанд, ки соҳибони онҳо ва ҳамзамон кормандони онҳо аъзои ташкилот – як оила мебошанд. Аз ин рӯ, маҳз соҳибкории оилавӣ метавонад омили муҳими рушди соҳаи сайёҳӣ ва фароғатии давлатҳо гардад.

Сол то сол шумораи одамоне, ки хоҳиши сайру гашт дар шароити мусоиди табию иқлимӣ доранд ва бо роҳи муолиҷа саломатии худро беҳтар кардан мехоҳанд, меафзояд. Дар баробари ин, инфрасохтори фароғатӣ дар Тоҷикистон имкон намедиҳад, ки суръати баланди рушди сайёҳии дохилӣ ба даст ояд. Хизматрасонӣ дар осоишгоҳҳои Тоҷикистон то ҳол аз сатҳи байналмилалӣ ақиб мондааст ва нархҳо аз сабаби набудани рақобати муқаррарӣ ва сиёсати нархгузорӣ дар бозорҳои сайёҳии ҷумҳуриявӣ хеле баланд аст. Дар натиҷа, истироҳат дар хориҷи кишвар назар ба истироҳатгоҳҳои ватанӣ арзонтар метобад.

Соҳаи сайёҳӣ дар ҳалли мушкилоти иқтисодию иҷтимоӣ, таъмини шуғл ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум мавқеи марказӣ дошта, барои рушди иқтисодиёти миллӣ мусоидат мекунад. Таҷриба нишон медиҳад, ки сайёҳӣ дар тӯли даҳсолаҳо новобаста ба бӯхронҳои иқтисодию молиявӣ, таҳаввулоти сиёсӣ ва тағйироти иҷтимоӣ бо суръати устувор рушд намуда истодааст. Масалан, омори ҷаҳонии сайёҳӣ шаҳодат медиҳад, ки: шумораи сайёҳон дар ҷаҳон аз 698 миллион нафар дар соли 2000 то ба 1 миллиарду 322

миллион нафар дар соли 2017 афзоиш ёфтааст; даромади соҳаи сайёҳӣ аз 478 миллион доллари Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (минбаъд ИМА) дар соли 2000 то 2,2 триллион доллари ИМА дар соли 2017 зиёд шудааст; ҳиссаи соҳаи сайёҳӣ дар маҷмӯи маҳсулоти ҷаҳонӣ аз 6 фоиз дар соли 2000 то 11 фоиз дар соли 2017 баланд шудааст; 7 фоиз содироти ҷаҳонӣ ва 30 фоиз хизматрасониҳои ҷаҳонӣ ба соҳаи сайёҳӣ рост омадааст.

Агар дар соли 2011 ба соҳаи сайёҳӣ 800 миллиард доллари ИМА маблағгузорӣ шуда, 4,9 фоизи ҳаҷми умумии сармоягузориҳоро дар ҷаҳон ташкил намуда бошад, мувофиқи пешбинии мутахассисон ин нишондиҳанда дар як сол ба 5,6 фоиз афзоиш ёфта, то соли 2022 ба 1,3 трлн доллари ИМА мерасад. Бояд қайд намуд, ки рушди сайёҳӣ барои ташкили ҷойҳои кори нави мустақим ва ғайримустақим мусоидат менамояд. Шугли аҳоли дар соҳаи сайёҳии ҷаҳон 277 миллион ҷойи кориро ташкил дода, то соли 2022 ба 350 миллион нафар мерасад ва мавқеи хосу устувор дорад. Соли 2017 дар тамоми ҷаҳон қариб 1,2 миллиард сафарҳои байналмилалӣ сайёҳӣ анҷом дода шуданд ва мувофиқи пешбинии мутахассисон ин нишондиҳанда то соли 2022 ба 1,4 миллиард ва то соли 2030 ба 1,8 миллиард сафарҳои сайёҳӣ мерасад. Дар ин радиф, суръати солонаи рушди иқтисодии мамлакатҳои рушдёфта 2,2 фоиз ва дар мамлакатҳои рушдёбанда ду маротиба зиёд, яъне 4,4 фоизро ташкил медиҳад. Ин чунин маъно дорад, ки то соли 2020 миқдори сайёҳон ба мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ нисбат ба мамлакатҳои тараққикарда афзоиш меёбад. Дар баробари ин, бояд қайд намуд, ки сафарҳои хориҷӣ дар соли 2017 тибқи пешбинӣ на 4,4 фоиз балки 7,2 фоиз афзоиш ёфт. Агар ба омори соҳаи сайёҳии кишварҳои алоҳида назар кунем, барои мисол, аз соҳаи сайёҳӣ дар соли 2016 ИМА – 206 миллиард доллари ИМА; Испания – 60 миллиард доллари ИМА; Таиланд – 50 миллиард доллари ИМА; Ҷумҳурии Халқии Хитой – 44 миллиард доллари ИМА; Фаронса – 42 миллиард доллари ИМА даромад гирифтанд. Дар баробари ин, Ҷумҳурии Халқии Хитой – 261 миллиард доллари ИМА; ИМА – 124 миллиард доллари ИМА; Германия – 81 миллиард доллари ИМА; Британияи Кабир - 64 миллиард доллари ИМА ва Фаронса – 40 миллиард доллари ИМА барои рушди сайёҳӣ сарф карданд.

Яъне сайёҳони ин кишварҳо маблағҳои мазкурро дар дигар кишварҳо хароҷот намуданд.

Айни замон, ҳиссаи Тоҷикистон дар соҳаи сайёҳии ҷаҳонӣ кофӣ нест. Соли 2017 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 430992 сайёҳ ташриф овард, ки нисбат ба соли 2016 86019 нафар ё ба андозаи 25,3 фоиз зиёд мебошад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имтиёзҳои муҳими андозию гумрукиро ба рушди соҳаи сайёҳӣ фароҳам овардааст. Аз ҷумла, ширкатҳои сайёҳӣ дар тӯли панҷ соли аввали фаъолияти худ аз андоз аз Ҷоида озод карда шуда, воридоти таҷҳизоту техника ва масолеҳи сохтмонӣ барои бунёди иншооти сайёҳӣ аз андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озод карда шуданд. Инчунин бочи гумрукӣ ба автомашинаҳои нав 50 фоиз коҳиш дода шуд. Тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 апрели соли 2018, №189 рӯйхати иншооти сайёҳие, ки барои бунёди онҳо воридоти таҷҳизоту техника ва маводи сохтмонӣ аз андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озод карда мешаванд, тасдиқ гардид. Бо амалисозии сиёсати хирадмандона ва пайгиронаи "дарҳои кушод"-и роҳбарияти давлат ва Ҳукумат, Тоҷикистон узви комилҳуқуқи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ гашта, ба ҳамгироии соҳаи сайёҳии кишвар ба бозори ҷаҳонии сайёҳӣ заминаи воқеӣ фароҳам оварда шуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ бо як қатор кишварҳои олам созишномаҳои ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба имзо расонидааст. Дар Тоҷикистон низоми соддакардашудаи раводид барои шаҳрвандони 112 кишвари ҷаҳон ва низоми электронии раводид чорӣ гардида, шабакаи ягонаи электронӣ ба қор андохта шудааст. Дар ин радиф, таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба захираҳои сайёҳии мамлакат зиёд гардида, симои кишвар ҳамчун мамлакати осоишта ва дорои захираҳои бойи сайёҳӣ боз ҳам устувор гардид. Ҳамзамон, роҳандозии тартиби электронии дастрас намудани раводид ва речаи бераводид бо 12 кишвари ҷаҳон, фаъолияти зиёда аз 100 ширкати сайёҳӣ, сохтмон ва таҷдиду азнавсозии як қатор инфрасохтори сайёҳӣ, барои воридшавии ҷумҳурӣ ба бозорҳои ҷаҳонии сайёҳӣ ва ҷалби бештари сайёҳон заминаи мусоид гузошта истодаанд. Фаъолияти 4 фурудгоҳи байналмилалӣ, 2 ширкати миллии

ҳавопаймой, 3 меҳмонхонаи бренди байналмилалии панҷситорадор, зиёда аз 70 иншооти санаториву курортӣ ва зиёда аз 160 меҳмонхона, як қатор марказҳои иттилоотии сайёҳӣ боиси таҳким ёфтани заминаҳои инфрасохтори соҳа гардиданд. Дар қатори 10 кишвари ҷолибтарин барои боздиди сайёҳон эълон шудани ҷумҳурӣ, ба 10 роҳи зеботарини дунё шомил намудани шоҳроҳи Помир, ба ҳайси даҳгонаи мавзёҳои бехатар аз рӯи таъмини амнияти шабона эътироф шудани пойтахти Ватанамон – шаҳри Душанбе, ба даҳгонаи кишварҳои бехтарин аз рӯи сайёҳии пиёдагардӣ ва саргузаштӣ шомил шудани Тоҷикистон ва ба панҷгонаи бехтарин аз рӯи низоми содаи пешниҳоди равонид ворид шудани ҷумҳурӣ, шаҳодати дар сатҳи байналмилалӣ эътироф шудани соҳаи сайёҳии Тоҷикистон мебошад¹⁹³.

Тибқи арзёбиҳои байналмилалӣ соли 2018 низоми равониди электрони Тоҷикистон ба панҷгонаи низомҳои бехтарини пешниҳоди равонид ворид гардида, зинаи чорумро сазовор гашт. Барои ҷалби сармоя ба соҳаи сайёҳӣ аввалан самтҳои афзалиятноки муайян карда, имтиёзҳо ҷудо муқаррар шуд. Дар марҳилаи аввали рушди соҳа бахши хусусӣ барои сармоягузорӣ ҳавасманд гардонид шуд, ки барои обод намудани мавзёҳои сайёҳӣ заминаҳои зарурии иқтисодӣ ва ҳуқуқиро фароҳам оварда шуд. Пас аз гузаштани фосолаи муайяни вақт (аз 2 то 4 сол) онҳо ба манбаи муҳими воридоти асъори хориҷӣ табдил хоҳанд ёфт. Дар ин радиф, ширкатҳои сайёҳӣ дар тӯли панҷ соли аввали фаъолият аз андози фоида озод карда шуданд. Имтиёзҳои мазкур натиҷаҳои самарбахш ба бор оварда, дар соли 2018, 75 ширкати нави сайёҳӣ таъсис ёфтанд ва ба бозори сайёҳии мамлакат ворид гардиданд. Дар маҷмуъ, шумораи ширкатҳои сайёҳӣ то ба 160 адад расонид шуда, ҳавасмандии аҳолии фаъоли иқтисодии мамлакат барои фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ тадричан меафзояд. Воридоти таҷҳизоту техника ва масолеҳи сохтмонӣ барои бунёди иншооти инфрасохтори сайёҳӣ аз андоз аз арзиши

---

¹⁹³ Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 августи соли 2018, № 372// Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

иловашуда ва бочи гумрукӣ озод карда шуда, бочи гумрукӣ барои воридоти автомашинаҳои нав бо мақсади сайёҳӣ 50 фоиз коҳиш дода шуд¹⁹⁴.

Қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сайёҳӣ муносибатҳои ин соҳаро пурра танзим намекунад. Бинобар ин қонунгузори дар ин бахш ба такмил эҳтиёҷ дорад. Сабаб дар он аст, ки сайёҳӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои сердаромади иқтисодиёт барои суръати баланди рушди худ, феномени иқтисодии садсола эътироф гаштааст. Дар бисёри мамлакатҳо сайёҳӣ дар ташаккули маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, фаъолнокии тавозуни савдои беруна, таъмини шуғли аҳоли ва таъсиси ҷойҳои кории иловагӣ нақши арзанда бозида, ба соҳаҳои асосии иқтисодиёт ба мисли нақлиёт ва коммуникатсия, сохтмон, хочагии кишлоқ, фарҳанг, санъат, истехсоли маҳсулоти ниёзи мардум ва дигарҳо таъсири мусбӣ мерасонад. Вазифаҳои аввалиндараҷаи такмили қонунгузорӣ бояд ба ҳалли масъалаҳои мазкур равона карда шаванд: таъсиси механизми самараноки танзими давлатӣ ва дастгирии туризм; ташаккули стратегияи маркетингҳо оид ба таҳия ва пешрафти минбаъдаи маҳсулоти туристии миллӣ дар бозорҳои дохилӣ ва беруна; ташаккули имичи ҷолиби туристии кишвар; рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ; такмили омор: бартарф намудани нӯксони қонунгузорӣ дар соҳаи туризм¹⁹⁵.

Таҳлили кори ширкатҳои сайёҳии минтақавӣ ва зарурати ҳалли мушкилоти иҷтимоию иқтисодии ба миён омада аҳамияти омӯзиши механизмҳои молиявӣ иқтисодиро нишон дод, ки тавассути онҳо барои рушди худшиносии ширкат шароит фароҳам овардан мумкин аст. Дар марҳалаи аввали ба кор андохтани он ва барои инкишофи минбаъдаи он, инчунин дарёфт намудани роҳҳои арзон кардани арзиши хизматрасонии сайёҳӣ, ҳавасманд гардондани талабот ба ин хизматҳо, яққатор механизмҳои рушди соҳибкории оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ метавонанд истифода гарданд.

---

¹⁹⁴ Ташаббусҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар самти рушди босуръати соҳаи сайёҳӣ дастгирӣ менамоянд // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://khovar.tj/2019/04/shirkat-oi-sajyo-tashabbus-oi-ukumati-um-urii-to-ikistonro-dar-samti-rushdi-bosurati-so-ai-sajyo-dastgir-menamoyand/>(санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

¹⁹⁵ Сангинов Д.Ш., Ҷаббаров Д.А. Ҳуқуқи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон: Васоити таълимӣ-методӣ. – Душанбе, 2016. – С. 28-29.

Аввалан низоми аутсорсинг, ки дар низоми соҳибкории оилавии соҳаи сайёҳӣ истифода мешавад. Мундариҷаи аутсорсинг аз инҳо иборат аст: тамоми захираҳоро ба намуди фаъолияте, ки барои ташкилоти шумо асосист, равона мегардад ва боқимондаи вазифаҳои дастгирӣ ё алоқамандро ба шарикӣ касбӣ интиқол диҳед¹⁹⁶.

Ба ибораи дигар, барои соҳибкории бомуваффақият иҷро кардани ҳама вазифаҳои ғайриасосии марбут ба фаъолияти асосии ташкилот шарт нест, мумкин аст, ки гузаронидани ин равандҳоро ба ташкилоти махсусгардонидашуда вогузор кард, ки як ширкати сайёҳии соҳибкории оилавӣ мебошад. Ҳангоми аутсорсинг он вазифаҳоеро иҷро мекунад, ки корхонаи хурди оилавӣ аз сабаби он, ки ширкати сайёҳӣ, масалан, базаи тиббӣ, майдончаҳои варзишӣ, марказҳои фитнес, ҳавзҳои шиноварӣ ва ғайра надорад, мустақилона иҷро карда наметавонад. Аз ин рӯ, як ширкати сайёҳии оилавӣ маҷбур аст, ки "захираҳои дигар" -ро истифода барад.

Ҳамин тариқ, аутсорсинг ҳамчун дар асоси шартнома интиқол додани вазифаҳои ғайриасосии субъект ба иҷрокунандагони беруна, ки дар соҳаи мушаххас таҳассус доранд ва донишу таҷриба доранд, фаҳмида мешавад. Ширкате, ки вазифаҳои "дигар"-ро ба ўҳда мегирад, аутсорсинг ё аутсорсинг номида мешавад. Истеъмолкунандаи хидматҳои аутсорсинг шуда, ташкилоти фармоишгар имкони тамаркуз ба тижорати асосӣ пайдо мекунад, зеро шартномаи аутсорсинг махсусан барои фаъолияти ғайриасосии ташкилот баста мешавад. Азбаски мафҳуми аутсорсинг дар қонунгузори Тоҷикистон мавҷуд нест, дар аксари мавридҳо пешниҳоди хидматҳои аутсорсинг бо меъёрҳои боби 37 «Хизматрасонии пулакӣ»-и Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим карда мешавад¹⁹⁷.

Ба андешаи Шарифов Ш.Ҷ.: "... аз нигоҳи ҳуқуқӣ аутсорсинг (Outsourcing) – хизматрасонии ташкилот оид ба иҷрои чараёни муайяни

---

¹⁹⁶ Термин «аутсорсинг» заимствован из английского языка (от английского «outsourcing») и дословно переводится как использование чужих ресурсов. Филина Ф.Н. Аутсорсинг бизнес-процессов: проблемы и решения. – М.: ГроссМедиа: РОСБУХ, 2008. – С. 132-148.

¹⁹⁷ Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми II) аз 11 декабри соли 1999, № 885 // Ахбори Маҷлиси Олӣ, №12, соли 1999, м.323.

фаъолият ва ё функцияҳои истеҳсолии ташкилоти алоҳида мебошад. Одатан онҳо барои хизматрасонии ширкате дода мешаванд, ки дар соҳаи дахлдор тахассус доранд. Аутсорсинг ба фармоишгар имкон медиҳад, ки харочотро коҳиш диҳад ва диққати худро ба равандҳои асосии тичоратии ширкат равона созад”¹⁹⁸.

Байни ташкилоти фармоишгар ва ташкилоти аутсорсинг шартномаи ҳуқуқии граждани баста мешавад, ки предмети он хизматрасонӣ мебошад. Аутсорсинг якқатор бартарихоро дорад: азбаски ташкилоти фармоишгар як қисми вазифахоро ба аутсорсер месупорад, аз ин рӯ, имкон пайдо мешавад, ки тамоми таваҷҷӯҳ ба фаъолияти асосии ташкилот тамаркуз карда шуда, захираҳои қаблан ҷалбшудаи ташкилот метавонанд аз нав тақсим карда шаванд ва барои дастгирии тичорати асосӣ сармоягузорӣ карда шаванд; аксар вақт хидматҳои ташкилоти аутсорсинг нисбат ба музди меҳнати ташкилот арзонтаранд ва дар шароити бозор муваффақиятро ҳамон ташкилотҳое таъмин мекунанд, ки фаъолияти худро ба таври самаранок ба роҳ монда, дар баробари кам кардани хароҷот ва нигоҳ доштани сифати баланди мол ва хизматрасонӣ амалӣ менамоянд; имконияти ихтисор намудани штати ташкилотҳо, ки барои ташкилотҳои оилавӣ хеле муҳим аст, ки дар онҳо кормандон аъзоёни оила ва хешу табори наздик буда, ташкилотҳои хурди дорой қувваи қориашон то 100 нафар мебошанд; эътимоднокии хидматҳои аз ҷониби аутсорсер пешниҳодшуда, аз сабаби омезиши тахассус ва таҷриба, хатарҳои ташилотро коҳиш медиҳад; дар сурати набудани мутахассисон ё захираҳои худ ташкилоти истеъмолкунандаи аутсорсинг имконият дорад, ки аз захираҳои ширкатҳои махсус истифода барад; имконияти додани масъулият барои иҷрои вазифаҳои мушаххас фароҳам оварда мешавад¹⁹⁹.

---

¹⁹⁸ Шарифов Ш.Ҷ. Танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибқорӣ дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2021. – С. 92.

¹⁹⁹ Артыкбаева Г.Ш., Мураталиева М.А. Аутсорсинг как одна из современных форм организации бизнеса в Кыргызстане // Вестник Кыргызского национального аграрного университета им. К.И. Скрябина. – 2021. – № 2 (56). – С. 485-490.

Ҳамин тариқ, аутсорсинг як намуди нисбатан нави хизматрасонӣ дар бозори Тоҷикистон мебошад. Бо вуҷуди ин, хизматҳои аутсорсинг, ки дар Ғарб бомуваффақият татбиқ мешаванд, имрӯз дар Тоҷикистон низ муштариёни худро пайдо мекунад. Сабаби ин падида чунин аст: афзоиши рақобат дар бозори хизматрасонии маишӣ аз субъектҳои соҳибкорӣ талаб мекунад, ки хизматрасонии босифати тафриқа ва кам кардани хароҷот расонанд. Ин масъаларо аз бисёр ҷиҳат ба воситаи аутсорсинг ҳал кардан мумкин аст, ки ин ба шумо имкон медиҳад як қисми раванди истеҳсолот ба «дастони беруна» дода шавад. Гарчанде ки бисёре аз ташкилотҳо танҳо ба ин намуди нисбатан ҷавони хизмат менигаранд, соҳибкорони хурду миёна аллакай аз хизматҳои аутсорсингҳо дар самти технологияҳои иттилоотӣ, молӣ ва кадрӣ фаъолона истифода мекунанд. Мо пешниҳод менамоем, ки ин намуди хизматрасонӣ дар хизматрасонии сайёҳӣ татбиқ карда шавад.

Рохат Тур, Скай Тур ва Зигана-тур ташкилотҳои оилавии сайёҳӣ мебошанд, ки самти асосии фаъолияти онҳо ҷойгиркунии сайёҳон дар осоишгоҳҳо ва истироҳатгоҳҳо мебошад. Ҷойгоҳ дар меҳмонхонаҳои шахсӣ ва хонаҳои иҷоравӣ, инчунин ба шартӣ мавҷудият дар санаторияҳо ноҳияҳо таъмин карда мешавад. Бо мақсади кам кардани арзиши хизматрасониҳои сайёҳӣ ва имкони пешниҳоди хизматрасонии санаторию курортӣ ва ба ин васила фарқ кардани соҳаи фаъолияти худ, соҳибкорони оилавӣ аз низоми аутсорсинг дар фаъолияти сайёҳӣ, яъне низоми интиқоли як қисми хизматрасонӣ ба дигар ташкилотҳо иҷро мекунад. Масалан, меҳмонони курорт метавонанд аз инҳо интихоб кунанд: 1) ҷойгиршавӣ дар бахши бароҳати хусусӣ, хӯрок дар комплекси санаторӣ; 2) хобгоҳ ва хӯрок дар бахши хусусӣ, таъин дар санаторияҳо; 3) дар маҷмааи санаторӣ бо имконияти хизматрасонии экскурсиявӣ тавассути хизматрасонии ширкати сайёҳии оилавӣ ҷойгир кардан; 4) манзил дар бахши хусусӣ ва иҷораи комплекси санаторию курортӣ (майдончаҳои варзишию бозӣ, асбобу анҷоми варзишӣ, толори фитнес, ҳавзи шиноварӣ ва ғайра); 5) кирои кат дар

меҳмонхонаҳо ва санаторияҳо дар давраи ғайримавсимӣ, инчунин дигар намудҳои хизмат.

Ба шарофати низоми аутсорсинг дар соҳибкории сайёҳӣ, хизматрасонии санаторию курортӣ на танҳо барои одамони гирифтори мушкilotи саломатӣ ва ниёз ба табобат ва истироҳат дастрас мегардад. Хизматрасонии истироҳат ва солимгардонӣ дастраси одамони солим мегардад, ки дар вақти истироҳат дар курорт, дар минтақаи солимгардонӣ аз омилҳои табиӣ шифобахш истифода баранд, ки ин барои нигоҳ доштани қувваи зиндаи онҳо пас аз рӯзҳои кор зарур аст.

Индустриалии муосири сайёҳӣ шумораи зиёди корхонаҳо ва сохторҳои гуногунро ба ҳам меорад, ки ба дараҷаҳои гуногун бо сайёҳӣ алоқаманд буда, ба рушди он таъсир мерасонанд. Муносибати самарабахши байни ҳама унсурҳо гарави фаъолияти муваффақонаи тамоми низом мебошад. Масалан, муваффақияти баргузории чорабиниҳои калон на танҳо ба таассуроти ҳуди ин чорабинӣ, балки ба ҷойгиркунӣ, интиқол, хӯрокхӯрӣ ва дигар хизматрасониҳои ба сайёҳон пешниҳодшуда вобаста аст. Дар дохили ташкилоти сайёҳӣ равандҳои гуногуни соҳибкорӣ амал мекунанд, ки ба асосии ва ёрирасон (таъминкунанда) тақсим мешаванд. Раванди асосии соҳибкорӣ пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳиро дар бар мегирад, зеро фоида дар ҳамин аст. Равандҳои соҳибкории фаъолияти ёрирасон ба нигоҳдории биноҳо, баҳисобгирии муҳосибӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва дигар хизматрасониҳо марбутанд, ки эҳтиёҷ ба онҳо дар чараёни кори ташкилот ба миён меояд. Аутсорсингро метавон ҳамчун як қисми раванди асосии соҳибкории интиқол дод (бо шартӣ вучуд надоштан ё набудани захираҳо ва сатҳи касбии корхонаи шарик) ва пурра як ё якҷанд функцияҳои тичоратӣ маънидод намуд²⁰⁰.

Аутсорсинг дар соҳаи сайёҳӣ ин аз ҷониби ташкилоти сайёҳӣ фармоишгар (аутсорсинг) барои иҷрои вазифаҳо, равандҳо ба иҷрокунанда –

---

²⁰⁰ Пушкарева Д.А. Особенности аутсорсинга предприятий индустрии туризма // Курортно-рекреационный комплекс в системе регионального развития: инновационные подходы. – 2016. – № 1. – С. 508-511.

ширкати махсусгардонидашуда (аутсорсинг) – ё истифодаи захираҳои он мебошад. Хидматҳои аутсорсингро чунин гурӯҳбандӣ кардан мункин аст: аутсорсинги функционалӣ, аутсорсинги равандҳо, аутсорсинги захираҳо.

Дар соҳаи сайёҳӣ аутсорсинги функционалӣ маъно ба ширкати махсусгардонидашуда аз ҷониби ташкилоти сайёҳӣ додани вазифаҳоеро дар назар дорад дорад, ки ба фаъолияти асосӣ алоқаманд нестанд. Вобаста аз вазифаҳои интиқолшуда аутсорсинги вазифаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, аутсорсинги технологияҳои иттилоотӣ, инчунин аутсорсинги баҳши хизматрасонӣ фарқ мекунад. Аутсорсинги равандҳо пешниҳоди ба хизматрасонии беруна равандҳоест, ки асоси ҳама гуна низоми ташкилӣ мебошанд. Аутсорсинги равандҳо ба як принсипи оддӣ асос ёфтааст: агар дар чараёни пешбурди тичорат имконнопазир бошад ё иҷро кардани як раванди муайяни тичорат, пас беҳтар аст, ки онро ба ширкати интиқол диҳед, ки ин корро беҳтар ва арзонтар анҷом диҳад. Аутсорсинги захираҳо маъно истифодаи захираҳои беруна ба ҷои захираҳои худӣ мебошад. Ба ҳайси объектҳо воситаҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ, дигар захираҳо баромад мекунад яъне аутсорс аз аутсорсер захираҳои заруриро барои пешбурди соҳибкорӣ иҷора мегирад (иктидорҳои технологӣ, телекоммуникатсия, истехсолӣ ва дигар иқтидорҳо)²⁰¹.

Низом дуҷониби рушди соҳибкории оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ конвергенсия (ё интерпенетратсия) аст, ки аз имкони расонидани хизматҳои судманд барои ноил шудан ба натиҷаи мутақобила иборат аст²⁰². Низоми конвергенсия дар мавридҳои татбиқ карда мешавад, ки барои комплекси сайёҳӣ ташкил намудани барномаи фарҳангиву истироҳатӣ, ҷорабиниҳои истироҳатӣ бо роҳи бастанӣ шартнома бо ташкилоти оилавӣ, ки ба ин намудҳои фаъолият тахассус ёфтааст, зарур мебошад. Ташкилоти оилавӣ метавонад бо баҳши хусусӣ ва комплекси санаторию курортӣ барои фуруши фонди манзили худ ё

²⁰¹ Петрачкова З.З. Аутсорсинг в сфере туризма: классификация и применение // Сервис в России и за рубежом. – 2012. – № 6 (33). – С. 89-100.

²⁰² Борисов А.Б. Большой экономический словарь. Издание 2-е-переработанное и дополненное. – М.: Книжный мир, 2008. – С. 323.

ба ичора додани комплекси варзишӣ, меҳмонхонаҳо ва санаторияҳо шартнома бандад.

Конвергенсия воридшавии «ҳуқуқи хусусӣ ба соҳаи оммавии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва оммавӣ - ба хусусӣ» мебошад. Моҳияти ҳуқуқи конвергенсия, ҳамчун падидаи мушаххаси ҳуқуқи инструменталию меъёрӣ, догматикӣ тавсиф мешавад, ки ба тартиб овардани муносибатҳои ҷамъиятиро тавассути омӯзиши ҳуқуқи хусусӣ ва усулҳои ҳуқуқи оммавӣ танзими онҳоро таъмин менамояд²⁰³.

Конвергенсияи соҳибкории оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ ин низоми ҳамкории субъектҳои хоҷагидор (ширкатҳои сайёҳӣ, санаторияҳо, баҳши хусусӣ, нақлиёт ва дигар ташкилотҳо) мебошад, ки вазифаҳои ҳамкории онҳо бо ҳам алоқаманд аст.

Фарқи байни низоми конвергенсия ва низоми аутсорсинг дар он аст, ки аутсорсинг низомест, ки дар он иҷрои вазифаҳои муайян аз ҷониби ташкилоти тарафи сеюм ба ӯҳда гирифта мешавад. Ин вазифаҳо ба воситаи комплекси санаторию курортӣ дар сурате, ки тамоми қувваро ба истехсолоти асосии ташкили хизматрасонӣ равона иҷро кардан мумкин аст. Ташкилоти сайёҳӣ имкони ташкили истироҳати хуби сайёҳонро аз ҳисоби маблағҳои худ надорад, бинобар ин бо шартҳои шартномаи ба ҳамдигар ғоиданок бо комплекси санаторию курортӣ хизмат мерасонад, ки субъекти сайёҳӣ таҳассус дорад ва бинобар ин ин хизматҳо бо сифати беҳтар таъмин менамояд. Яъне аутсорсинг истифодаи захирахое беруна мебошад (ба мисли комплекси санаторию курортӣ). Конвергенсия инчунин ҳамкории мутақобилаи ташкилотҳоеро, ки ба намудҳои алоҳидаи фаъолият таҳассус доранд, дар бар мегирад. Агар соҳибкории оилавӣ ин хизматҳо яқоя кунад дар натиҷа метавонад тавассути пешниҳоди пурратар ва босифати хизматҳо аз ҷониби ташкилотҳои махсус ба ҳадди аксар ноил шавад. Маҳз

---

²⁰³ Коршунов Н.М. Конвергенция частного и публичного права: проблемы теории и практики. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – С. 222-224.

конвергенсия дар низоми соҳибкории оилавӣ маҷмуи бартарихи соҳибкорӣ мебошад.

Илова ба механизмҳои ҳуқуқии номбаршуда (низомҳои аутсорсинг ва конвергенсия) барои рушди фаъолияти сайёҳӣ на танҳо дар як ноҳия, балки дар тамоми минтақа, пешниҳод менамоем, ки низоми муносибатҳои шартномавии франчайзинг байни танзимгари айёҳӣ ва агентии сайёҳӣ баррасӣ карда шавад. Франчайзинги сайёҳӣ дар соҳаи хизматрасонӣ васеъ истифода мешавад ва барои рушди соҳибкорӣ тавассути ҷалби захираҳои ташкилотҳои калон самарани назарраси иқтисодӣ медиҳад.

Франчайзинг низомест, ки дар он як ташкилоти калони оилавӣ ба ширкати хурд бо пардохти музд ҳуқуқи истисноии истифодаи тамғаи молии худро медиҳад ва дар ҳолати зарурӣ бо шартҳои имтиёзнок кредит ҷудо мекунад, ки намудҳои гуногуни хизматрасониҳои машваратӣ, лизинги таҷҳизот ва дигар хизматҳоро пешкаш мекунад²⁰⁴.

Имрӯз соҳаи сайёҳӣ як соҳаи босуръат рушдбанда дар бозори ҷаҳонӣ мебошад. Соҳа ташкилотҳоро дар бахшҳои алоқаманди иқтисод – меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, шикатҳои сайёҳӣ, боғҳои миллий ва ғайраро бо шаклҳои гуногуни моликият ва идора муттаҳид мекунад. Ҷаҳонишавии соҳа бо рушди шаклҳои муосири идоракунӣ ҳамроҳ мешавад, ки яке аз чунин механизмҳои шакли самараноки рушд ва идоракунии стратегии ташкилот франчайзинг мебошад. Сохтори муташаккили идоракунӣ байни иштирокчиёни низоми франчайзинг ба рушди минбаъдаи соҳаи сайёҳӣ дар асоси шакли франчайзингии пешбурди тиҷорат мусоидат мекунад, ки дар воқеияти муосири иқтисодӣ самти сердаромад ва ояндадор аст ва чунин сармоягузориҳои назаррасро талаб намекунад. Дар ҳоле ки дар шароити рақобати шадид афзоянда таъсиси ташкилотҳои худӣ бидуни дастгирии беруна, бахусус дар соҳаи сайёҳӣ барои соҳибкорон ба як кори беасос хатарнок ва зиёновар табдил ёфтааст. Аз ин рӯ, муносибатҳои нав ба

---

²⁰⁴ Мамедов Э.Э. Теоритические аспекты франчайзинга: определение и сущность франчайзинга// Теория и практика современной науки. – 2016. – № 6-2 (12). – С. 574-576.

ташаккули низоми муносибатҳои байни франчайзер ва франчайз заруранд. Ба муносибатҳои индивидуалӣ диққати махсус додан лозим аст, зеро ҳар як франчайз ба равиши махсуси худ ниёз дорад. Аён аст, ки дар шароити кунунии бозор, бидуни таҳия ва татбиқи механизми таъмини рақобатпазирии сохторҳои соҳибкорӣ дар заминаи франчайзинг, рушди минбаъдаи самараноки иқтисодӣ мушкул аст. Шакли франчайзинги идоракунии ташкилоти мавҷуда ба соҳиби соҳибкориӣ сайёҳӣ бартариҳои зиёд медиҳад - ин бренди шинохташаванда, таҷрибаи ширкати менечментӣ, дастгирии таблиғотӣ, маркази ягонаи тамос, комиссияи афзоюндаи танзимгарони сайёҳӣ мебошад. Франчайзинг ба соҳибаш имкон медиҳад, ки тичорати шахсии худро дошта бошад, аммо дар рақобати шадид танҳо набошад. Франчайзинг дар сайёҳӣ кушодани як агентии сайёҳии ғолибдорро осон мекунад. Ҳамин тавр, барои соҳибкорон, франчайзинг миёнабури афзоиширо пешниҳод мекунад, зеро корро ба ҷо меоваранд. Франчайзинг дар соҳаи сайёҳии ҷаҳон паҳн шудааст ва хеле босуръат инкишоф меёбад. Франчайзинги сайёҳӣ дар хориҷа роҳи қулайтарин ва зудтарини муваффақияти тичоратӣ дар соҳаи хидматрасонии сайёҳӣ мебошад. Дар бахши сайёҳӣ бузургтарин шабакаҳои франчайзинги хориҷӣ дар ҷаҳон «Uniglobetravel», «Woodsidetravel», «AmericanExpress», «ВТІ» из США, европейские «TUI», «Nekkerman» «ThomasCook» мебошанд, ки зиёда аз сӣ сол боз дар бозори байналмилалӣ фаъолият доранд²⁰⁵.

Бо бастанӣ шартномаи консессияи тичоратӣ (Франчайзинг) яке аз тарафҳо имкон пайдо мекунад, ки фаъолияти худро ба таври назаррас тавсеа бахшад, дигаре таҳти тамғаи молии маъруф фаъолият намуда, ба ин васила хавфи ворид шудан ба бозорро хеле кам мекунад. Нақши аввалро корпоратсияҳои калони дорони даромади калон, нақши дуюмро ширкати соҳибкориӣ хурду миёна ишғол менамоянд.

Хусусияти истифодаи низоми франчайзинг дар соҳаи сайёҳӣ дар он аст, ки ворис тибқи шартнома ҳуқуқҳои зеринро мегирад: 1) роялтиро ҳамчун

---

²⁰⁵ Коновалова Е.Е., Силаева А.А. Развитие франчайзинга в сфере туризма // Сервис в России и за рубежом. – 2013. – №7(45). – С. 79-89.

фоизи арзиши хизматрасонӣ ва ҳачми фурӯш ҳисоб карда, меъёри (ё нишондиҳандаҳои миқдорӣ) роялтиро барои минтақаҳои гуногун аз рӯи принципи истисноии ҳудудии франшиза фарқ мекунад; 2) ҳуқуқ ба ҳаққи дохилшавӣ (пардохти яквақта);²⁰⁶ 3) зиёд кардани комиссия аз ширкатҳои сайёҳии пешбар (ба ҷои 10% 15%); 4) ҳуқуқ ба арзиши роялтӣ, ки ташкили пардохти қисми зиёди хароҷоти франчайзиро дар бар мегирад (аз қабали гардиши таблиғот, брошюраҳо, каталогҳо, сувенирҳо ва маҳсулоти таблиғотӣ, маҷмӯаҳои ибтидоӣ барои офис, дастгирии таблиғотӣ), дар шакли нашрияҳо дар маҷаллаҳо, маълумот дар бораи агентӣ дар вебсайти франчайзер, дастгирии ҳуқуқӣ ва иттилоотӣ, нармафзори офисӣ, имконияти такмил додани малакаи кормандон.

Соҳиби франшиза тибқи шартномаи консессияи тиҷоратӣ аз ворис уҳдадорҳои зеринро талаб мекунад: 1) хизматрасонии босифат ва масъулиятнок ба сайёҳон; 2) тарҳи офис бо услуб ва стандартҳои занҷир, ки аз ҷониби дизайнер тасдиқ карда шудааст, тарҳи таблиғи берунӣ (ё аз рӯи нақшаи худ сохтани он); 3) риояи интизоми молиявӣ дар муносибат бо ширкати идоракунанда, мунтазам ва саривақт пардохтани ҳисоби дохилшавӣ ва роялтӣ, дар ҷадвали намунаи муқарраршуда ҳар моҳ ва сари вақт пешниҳоди ҳисоботи омили оид ба фурӯш; 4) риояи интизоми молиявӣ дар муносибат бо туроператорҳо, афзалият дар қор бо рӯйхати туроператорҳои тавсияшаванда; 5) ҳангоми хизматрасонӣ ба мизочони корпоративии шабака тахфиф пешниҳод намояд.

Дар асоси низоми франчайзинг модели ташкили соҳибқорӣ оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ таҳия шуда, таъсиси сохтори шабакаи муосири агентии классикии франчайзинг дар минтақаҳо таҳти бренди маъруф дар бозори сайёҳӣ амал мекунад. Дар ин ҳолат ворис пурра бо дорандаи ҳуқуқ шинос шуда, як қисми низоми умумии корпоративӣ мегардад. Ҳамаи ташкилоте, ки дар низом қор мекунад, бояд аз рӯи методологияи ягона, услуби ягона қор

---

²⁰⁶ Борисов А.Б. Большой экономический словарь. Издание 2-е переработанное и дополненное. – М.: Книжный мир, 2008. – С. 506. Вступительный взнос, как правило, составляет сумму двухмесячного роялти.

карда, манфиатҳои дохилии низомро риоя кунанд. Истифодаи низоми франчайзинг дар соҳаи сайёҳӣ аз ҷониби соҳибкории оилавӣ имкон медиҳад, ки на танҳо тичорат дар миқёси дохилисоҳавӣ ва соҳаҳои ба он алоқаманд васеъ карда шавад, балки ба ин низоми соҳаҳои гуногуни соҳибкорӣ дохил карда шаванд. Дар баробари ҳамаи ҳуқуқҳои номбаршуда, франчайзер технологияро, ки барои ташкил ва пешбурди тичорат таҳия кардааст, ба франчайз медиҳад. Обруи баланди ширкат дар як соҳаи фаъолият ҳангоми истифодаи формати бизнеси низоми франчайзинг дар амал имкониятҳои навро барои тавсеаи фаъолияти ҳам худи ширкат (дар ин ҳолат, албатта, он франчайзер хоҳад буд) ва ташкилоте, ки ин обрӯро барои ташкил ва рушди тичорати худ истифода мебаранд. Дар ин маврид вориси (ширкати сайёҳӣ) ҳуқуқи азхудкунии минтақаи муайян ва назорати онро мегирад. Дар шартнома чунин нуктаҳо, монанди шумораи корхонаҳо дар ҳудуди мазкур ва ҷадвали кушодани онҳо нишон дода шудааст. Ташкилоте, ки кушода мешаванд, мақоми мустақили ҳуқуқӣ надоранд ва филиалҳо ё филиалҳои дорандаи ҳуқуқ мебошанд. Барои модели пешниҳодшуда шакли беҳтарини соҳибкории оилавӣ ба назар мерасад, ки агар субъекти соҳибкорӣ ҳамчун ширкати хурд бо ҷалби қувваи корӣ баррасӣ шавад.

Таҳлили бозори сайёҳӣ нишон дод, ки дар байни субъектони бозори сайёҳӣ соҳибкории оилавӣ бартарӣ доранд. Мутахассиси соҳаи маркетинг ва менеджменти байналмилалӣ И.И. Ушаков тавачҷуҳо ба он ҷалб менамояд, ки 83% аҳли оила ва одамони синну соли баркамол (зиёда аз 29% пурсидашудагон аз 30 то 39 сола, 34% аз 40 то 49 сола, 23% аз 50 то 59) ба он ҷалб шудаанд²⁰⁷ Ин тоифаи соҳибкорони оилавӣ чун қоида, барои ташкил ва пешбурди тичорати гаронарзиш захираҳои молиявӣ надоранд. Аммо як ширкати сайёҳии оилавӣ, ки дар бозори минтақавӣ ба сифати агенти сайёҳӣ фаъолият мекунад, ба натиҷаҳои кори худ тавачҷӯҳ зоҳир мекунад, хусусиятҳои минтақаро, ки аз урфу одат, зиндагӣ, фарҳанг, дин, таркиби этникии аҳолии маҳаллӣ иборат аст, медонад. Ҳамин тариқ, он нисбат ба

---

²⁰⁷ Ушаков И.И. Бизнес-план. – СПб.: Питер, 2008. – 224 с.

ширкати калон қобилияти ба таври назаррас бештар навоарӣ кардан дорад. Озодии ҷустуҷу ва ташвиқ намудани ташаббус, набудани бюрократизм дар баррасии масъалаҳо, майл ба таваккал, зуд санҷидани таклифҳои аслии пешниҳодшуда мебошад. Аз сабаби маҳдуд будани захираҳои молиявӣ, соҳибқорони хурд ба рушди босуръати инноватсия ва дифференциатсияи хизматрасонӣ манфиатдор мебошанд²⁰⁸.

Бинобар ин дар шартномаи консессияи тиҷоратӣ мумкин аст, ки ҳуқуқи ворисон барои аз номи худ пешниҳод намудани хизматрасониҳои иловагии сайёҳӣ, ки бо фаъолияти соҳиби консессия рақобат намекунад, ба назар гирифта шавад. Яъне як ширкати сайёҳӣ, ки ба сифати танзимгари сайёҳӣ барои сайёҳии дохилӣ ё ба ҳайси агентии сайёҳӣ фаъолият мекунад, метавонад аз номи худ хидмати экскурсия ё чойгиронии сайёҳон дар бахши хусусӣ дар осоишгоҳро дар мавсим таъмин намояд.

Ҳамин тариқ, тамоми механизмҳои пешниҳодшуда (аутсорсинг, конвергенсия, франчайзинг) метавон дар маҷмӯъ дар шакли модели инноватсионии рушди соҳибқоронии оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ кӯмак намоянд.

2.3. Мушкилоти ҳуқуқии соҳибқоронии оилавӣ дар соҳаҳои дигари хоҷагии халқ

Дар аксари кишварҳои ғарбӣ соҳибқоронии оилавӣ ҳамчун як маҳаки алоҳидаи соҳибқорӣ аз миёнаҳои асри 20 инкишоф меёбад. Он дар ин давра ба яке аз манбаъҳои асосии бо қор таъмин намудани аҳолии табдил ёфт. Масалан, дар Британияи Кабир тақрибан 50% аҳолии дар соҳибқоронии оилавӣ қор мекунанд, бинобар ин ба буҷаи кишвар тақрибан нисфи андозҳо аз соҳибқоронии оилавӣ ворид мешавад.

Дар миёнаҳои асри XX дар Италия соҳибқоронии оилавӣ нақши муҳим бозид. Замоне, ки кишвар дар солҳои баъдичангӣ таназзул мекард, Қонун

---

²⁰⁸ Теория организации: Антология / Составление Семикова В.Л. – М.: Академический проект: Гаудеамус, 2005. – 960 с.

“Дар бораи соҳибкории оилавӣ” қабул шуд, ки консепсияи «корхонаи оилавӣ – оила бо иловаи ду корманд»-ро тасдиқ кард ва чунин корхонахоро барои ду сол аз андоз озод кард²⁰⁹.

Дар Маҷористон, Ҷумҳурии Чех, Полша ва дигар кишварҳои давраи гузариш, истифодаи густурдаи соҳибкории оилавӣ барои сабук кардани мушкилоти иқтисодӣ, ки ҳамагӣ чанд сол давом карданд мусоидат кард. Аз даҳ намояндаи ширкатҳои оилавӣ дар Ҷумҳурии Чех нӯҳ нафар бо изҳорот дар бораи зарурати интиқол додани корҳои ширкат ҳангоми зинда будан розӣ ҳастанд. Васиятномаҳо аз ҷониби аксарияти соҳибони соҳибкори оилавӣ як варианти бад ҳисобида мешаванд. Чунин маълумот дар ҷараёни як пажӯҳиш аз ҷониби Ассотсиатсияи корхонаҳои хурду миёна ва соҳибкорони Ҷумҳурии Чех, ки дар он 505 намояндаи асосии фирмаҳои оилавии Чехия ширкат доштанд, маълум гардид²¹⁰.

Иқтисоддонҳои кишварҳои пешрафта бар ин назаранд, ки соҳибкории оилавӣ ба рушди иқтисодии инноватсионии иқтисодиёт, ҷустуҷӯ ва татбиқи шаклҳои нави фаъолият ва истехсолот, инчунин маркетинг ва сармоягузлорӣ мусоидат мекунад²¹¹. Дар хориҷи кишвар ширкатҳои оилавӣ на танҳо дар бозорҳои рӯ ба тараққӣ, ки дастрасӣ ба сармоя маҳдуд ва сатҳи эътимод ба иқтисод паст аст, балки дар бозорҳои комилан ташаккулёфта низ фаъолият мекунанд. Аксари ширкатҳои пешрафтаи кишварҳои пешрафта соҳибкории оилавино ҳамин тавр оғоз карданд. Ба шарофати интуитсияи тиҷоратӣ ва нерӯи соҳибони худ, онҳо дар кишварҳо ва минтақаҳои худ ба бозигарони бонуфуз табдил ёфтанд. Ба мавқеҳои пешқадами иқтисодиёт баромадани соҳибкории оилавӣ имрӯз сураат мегирад. Дар бозорҳои рушдбанда, инҳо,

---

²⁰⁹ Как открыть бизнес в Италии: законодательство, формы предприятий и бизнес-иммиграция // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://vokrugplanetu.ru/italiya/kak-otkryt-biznes-v-italii-zakonodatelstvo-formy-predpriyatij-i-biznes-immigracziya.html> (санаи мурочиат: 20.06.2021 с.).

²¹⁰ Традиция семейных фирм в Чехии находится у истоков своего возникновения // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://ruski.radio.cz/tradiciya-semeynyh-firm-v-chehii-nahoditsya-u-istokov-svoego-vozniknoveniya-8250280> (санаи мурочиат: 20.06.2021 с.).

²¹¹ Нерсиян М.В., Сагинова О.В. Семейный бизнес в развитии предпринимательства // В сборнике: Развитие образовательных программ подготовки социальных предпринимателей: методология и практика - 2017. Сборник материалов Международной научно-практической конференции. – М., 2017. – С. 224-232.

масалан, Chaebols²¹² дар Кореяи Чанубӣ ё Groups дар Амрикои Лотинӣ мебошанд. Дар Амрикои Шимолӣ ва Аврупо, ки аллакай ба таври васеъ маълуманд, вале дар айни замон корхонаҳои нисбатан ҷавони оилавӣ Bombardier, Walmart, Benneton, Tiffany босуръат суръат мегиранд. Дар кишварҳои хориҷӣ рушди соҳибкории оилавӣ низ як муқовимати тавоноии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ алайҳи фақру терроризм арзёбӣ мешавад. Дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ (Ҳиндустон, Албания, Бразилия) соҳибкории хурди оилавӣ омили ҳалқунанда махсуб мешавад, ки метавонад шиддати мушкилоти иҷтимоӣ, ба мисли камбизоатӣ ва бекориро коҳиш диҳад²¹³.

Соҳибкории оилавӣ ба эътидоли сиёсӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ дар аксари кишварҳои пешрафта мусоидат мекунад: ба вучуд овардани табақаи миёна дар Фаронса, Британияи Кабир, Белгия, Олмон, Канада, Испания; бартараф кардани таназзул дар Исроил, ИМА; пайдо шудани бозорҳои нав дар Мексика, Канада, Сингапур, Япония²¹⁴.

Маъруфият ва ё ношӯр будани ташкилоти оилавӣ, пеш аз ҳама, бо шароити мавҷудияти он муайян карда мешавад. Масалан, мавҷуд ё набудани фаҳмиши мақомот дар бораи зарурати таҳияи сиёсате, ки ба рушди бахши воқеии иқтисод мусоидат мекунад. Дар маҷмӯъ инро метавон зарурати таъсиси гурӯҳи иҷтимоӣ бо номи синфи миёна номид, ки бояд омили устуворкунандаи сиёсати дохилии давлат ва заминаи иҷтимоии он гардад.

Дар бораи масъалаҳои аҳамияти иҷтимоӣ дар рушди соҳибкории оилавӣ сухан ронда, бояд қайд кард, ки дар низоми иқтисодии ҷаҳон, тибқи маълумоти СММ, соҳибкории хурду миёнаи оилавӣ қариб 50 фоизи аҳолии қобили меҳнати ҷаҳон корфармо мебошанд. Танҳо дар ИМА онҳо ҳамасола 60% ҷойҳои нави корро таъмин мекунанд²¹⁵. Дар давраи бӯҳрон мушкилоти бекорӣ дар кишварҳои пешрафта бо кумаки тичорати хурд ҳал карда мешуд. Ин барои мамлақати мо дар айни замон бо афзоиши шумораи бекорон ва

---

²¹² Чеболи - финансово-промышленно-торговые группы, которые базируются на семейном капитале.

²¹³ Левушкин А.Н., Измайлов В.В. Государственная политика в сфере семейного предпринимательства и его поддержка // Современный юрист. – 2021. – № 1 (34). – С. 68-80.

²¹⁴ Ромаданов М.О. Семейный бизнес вчера и сегодня // Экономика и предпринимательство. – 2013. – № 12-1 (41). – С. 778-782.

²¹⁵ Хайнз Питер Элстрод, The McKinsey Quarterly. – 2003. – № 4. – С. 23.

одамони кобили меҳнат дахл дорад. Дар Русия рушди соҳибкории оилавӣ хусусиятҳои худро дорад. Қисмати назарраси тичорати хурд дар ин кишвар соҳибкории оилавӣ ташкил медиҳад.

Саволе пас аз чунин изҳорот ба миён меояд, ки кадом ташкилотҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон субъектҳои соҳибкории оилавӣ ҳисобида мешаванд. Ба ин савол ҷавоби аниқ додан мумкин нест, зеро дар қонунгузорию мо мафҳуми соҳибкории оилавӣ мавҷуд нест. Ин монанди асосии рушди ин самти соҳибкорӣ аст. Набудани барномаҳои ташкилию иқтисодии дастгирии соҳибкории оилавӣ, аз ҷумла имтиёзҳои андоз, дастгирии сармоягузорӣ ба фароҳам овардани муҳити мусоид дар Тоҷикистон барои рушди соҳибкории оилавӣ мусоидат кунад.

Барои фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳибкории оилавӣ дар мисоли кишварҳои ғарбӣ ниҳодҳои дахлдор (фондҳо, марказҳо, кумитаҳо) таъсис додан зарур аст, ки фаъолияти онҳо ба дастгирии ин намуди соҳибкорӣ ва амалӣ намудани вазифаҳои зерин нигаронида шудааст: пешбарӣ намудани манфиатҳои соҳибкории оилавӣ дар ҳама сатҳҳои ҳукумат; ҳавасмандгардонии таҳия ва татбиқи барномаҳои дастгирии соҳибкории оилавӣ; расонидани ёрии машваратӣ оид ба доираи васеи масъалаҳои марбут ба соҳибкории оилавӣ; ташаккул додани фазои бароҳати сармоягузорӣ ва ҳуқуқӣ ва ғ.

Чунин дидагунӣҳо метавонад ба одамон имкон диҳад, ки дар оила дар ватани худ пул қор кунанд ва ин дар навбати худ, ба беҳтар шудани вазъи демографӣ дар Тоҷикистон, паст кардани шиддати иҷтимоӣ дар ҷомеа, коҳиш додани сатҳи бекорӣ ва баланд бардоштани қудрати иқтисодии минтақаҳои алоҳида мусоидат мекунад.

Дар мамлақати мо захираҳои афзоиши соҳибкории оилавӣ ба қадри кифоя мавҷуданд. Ҷойгоҳи анъанавии соҳибкории оилавӣ дар Тоҷикистон дар марҳилаи рушди босуръат қарор дорад. Он асосан аз доираи васеи хизмати маишӣ, савдои чакана ва хӯроки умумӣ иборат аст. Бахши назарраси соҳибкории оилавиро ҳунармандӣ ташкил медиҳад.

Ба андешаи Шарифов И.М. “Фаъолияти хунармандӣ – як навъи мустақили фаъолияти соҳибкории хурд оид бо тарзи дастии истеҳсолот ё ин ки бо истифодаи воситаҳои механикони хурд дар асоси истифодаи малакаи касбии эҷодӣ ва маҳоратнокии касбии истеҳсолӣ ё табиноти орошотии дорои хусусияти муқарраршудаи инфиродии муайян мебошад. Ба аломатҳои фаъолияти хунармандӣ ҳамчун навъи мустақили фаъолияти соҳибкории хурд инҳо дохил мешаванд: 1) хусусияти касбӣ, ки барои субъекти соҳибкорӣ бо мавҷудияти дараҷаи касбӣ тасдиқ карда мешавад; 2) истифодаи меҳнати дастӣ ё воситаҳои механикони хурд дар ҷараёни истеҳсолот; 3) инфиродӣ будани маҳсулоти истеҳсолкардашуда. Ба ҳайси самтҳои хунармандӣ қандакорӣ ва дуредгарӣ дар (бо) ҷӯб; коркарди металл, қоғаз; дӯзандагӣ; коркарди матоъ, пӯст ва пашм; пазандагӣ; наққошӣ, рассомӣ; ҳайкалтарошӣ (пайкарасозӣ), сангтарошӣ; кулолгарӣ; шишакорӣ, гачкорӣ; заргарӣ; бофандагӣ, ресандагӣ; эҷогарӣ ва дигар самтҳои хунармандӣ эътироф карда мешаванд”²¹⁶.

Соҳибкории оилавӣ дар Тоҷикистон дар доираи сохтори ташкилии камтар расман, бидуни тааххудоти расмии мақомоти давлатӣ фаъолият мекунад. Системаҳои бақайдгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ барои тоҷирони инфиродӣ нисбатан соддаанд. Тибқи маълумоти расмӣ, дар соли 2018 400 000 воҳидҳои хоҷагидор, ки аз ҷониби соҳибкорони инфиродӣ дар категорияҳои зерин идора карда шудаанд: воҳидҳои хоҷагидор, ки дар асоси шаҳодатнома ё патент фаъолият мекунад ва корхонаҳои хусусии деҳқонӣ (фермерӣ) фаъолият доранд. То 100,7 ҳазор корхонаи хурди инфиродӣ тибқи низоми патентӣ, 40,7 ҳазор корхонаи хурд шаҳодатномаро бартарӣ медиханд ва 58,3 ҳазор адад дар соҳаи кишоварзӣ ҳамчун хоҷагиҳои деҳқонӣ фаъолият мекунад. Корхонаҳои хурд сертификатҳоро афзалтар медонанд. Шумораи бештари хоҷагиҳои деҳқонӣ дар вилояти Хатлон мутамарказ шудааст. Вилояти Суғд аз рӯи шумораи корхонаҳои инфиродӣ, ки дар асоси

---

²¹⁶ Шарифов И.М. Танзими ҳуқуқи соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020. – С. 41-42.

шаҳодатнома фаъолият мекунад, аз минтақаҳо пеш гузаштааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди соҳибқорӣ оилавӣ хусусиятҳои ба худ хос дорад. Қисми зиёди корхонаҳои хурди мамлақати моро соҳибқорӣ оилавӣ ташкил медиҳад²¹⁷.

Дар натиҷа, метавон хулосаҳои зеринро баровард, ки соҳибқорӣ оилавӣ ба суръати рушди иқтисодӣ, сохтор ва сифати маҷмӯи маҳсулоти милли таъсир мерасонад, ки ба ин далел аксарияти мутлақи давлатҳои мутараққӣ ба рушд ва фаъолияти соҳибқорӣ оилавӣ ҳамаҷониба мусоидат мекунад. Чунин факт шаҳодат медиҳад, ки соҳибқорӣ оилавӣ ҳамчун шакли нави ташкили меҳнати ҷамъиятӣ зарурӣ ба манфиатҳои иҷтимоӣ иқтисодии мамлақатамон мувофиқ аст. Ин фаъолият ҳам барои иқтисодиёти мамлақат ва ҳам барои ҳар як шаҳрванд як хел ғоиданок аст. Ташкилоти оилавӣ меҳнати иловагиро ба раванди истеҳсолоти ҷамъиятӣ дохил мекунад, ки он сарватҳои нав ба вучуд меоварад, даромади милли ва сарвати миллиро афзун менамояд. Соҳибқорӣ оилавӣ як манбаи рушд аст, ки Тоҷикистон онро наметавонад рад кунад. Имрӯз соҳибқорӣ оилавӣ асоси иқтисодиёти аксари давлатҳо буда, ободии кишвар аз вазъи рушди он вобаста аст.

Ф.Энгельс дар асри 20 тақсимои меҳнатро дар ҷамъияти ибтидоӣ ва дохили он таҳлил намуда, гуногунии ғоиданоки устоҳо ва пайвастагии онҳоро ҳамчун асоси устувории ҷамъиятҳо дар давоми ҳазорсолаҳо қайд карда буд²¹⁸.

Барои он ки ширкат соҳибқорӣ оилавӣ номида шавад, сармояи саҳҳомӣ ва вазифаҳои идоракунии он бояд дар дасти як оила боқӣ монад ва ба мерос гузарад. Ҳамин тариқ, фарқи асосии байни ширкати оилавӣ аз ширкати дигар, ки ҳадафи он ноил шудан ба ҳадди аксар сармоядорӣ аст, дар муттасилии он аст.²¹⁹

---

²¹⁷ Аҳмедова М.А. Современная роль семейного предпринимательства в развитии экономики Стран [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ:

//<https://docs.yandex.ru/docs/view?tm=1644712884&tld=ru&lang=ru&name=371.pdf&text=семейные%20предпринимательство%20%20в%20таджикистане&url=https%3A%2F%2F> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

²¹⁸ Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. – СПб.: Азбука, 2009. – 256 с.

²¹⁹ Муханова А.Е., Умирзакова М., Смагулова Ж.Б., Берикболова У.Д. Особенности развития семейного бизнеса как формы предпринимательства // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 11. – С. 1210-1214.

Таҷрибаи муосири ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки соҳибкории оилавӣ аксар вақт ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки ба рейтинги ташкилотҳои сердаромад дохил шаванд. Субъектҳои соҳибкории оилавӣ метавонанд ҳам хурд бошанд (масалан, тарабхонаҳо ва меҳмонхонаҳои оилавӣ дар Аврупои Ғарбӣ) ва дар ниҳоят ба корпоратсияҳои калон табдил ёбанд (машҳури WallMart, Samsung ва ғайра). Дар ҷаҳон тақрибан 200 ширкати оилавӣ мавҷуданд, ки гардиши солонашон аз 2 миллиард доллар зиёд аст. Аммо дар вақти нашъунамои ташкилот аксар вақт хусусияти фардии худро гум мекунад, анъанаҳои муқарраркардаи муассисони корхона, алоқаи оила ва корхона тадричан суст шуда, назорат аз болои корхона ба ихтиёри моликону ташкилотҳои шахсонӣ сеюм мегузарад. Чунин мисолҳоро дар ҷаҳон бисёр овардан мумкин аст. Шояд аз ин сабаб бошад, ки қисми зиёди ширкатҳои оилавии дарозмуддат ба соҳибкории хурду миёна тааллуқ доранд.

Чунон ки Календжян С.О. ва Волков Д.А. таъкид мекунанд ширкатҳои оилавӣ аксар вақт хурд мебошанд ва барқарор кардани муносибатҳои шахсӣ бо кормандон ва муштариён бартариии рақобатпазир дар бозор аст. Соҳибкории оилавӣ на бештар ба шартномаҳо, балки ба анъанаҳо ва садоқат, фардикунонии маҳсулот (хизматрасонӣ) ва дарки ниёзҳои муштарӣ асос меёбад. Ҳамаи хусусиятҳои дар боло зикршуда чунин ширкатҳоро беназир мегардонанд²²⁰.

Натиҷаҳои пурсиши соҳибони соҳибкории оилавӣ оид ба манфиатҳои он, ки дар соҳаи тарабхона ва меҳмонхона аз ҷониби иқтисодшиносони Донишгоҳи Инсбрук гузаронида шудааст, як қатор бартарҳои зеринро нишон медиҳанд: манфиати баланди шахсии кормандон; имконияти эҷоди маҳсулоти фардӣ, инфиродӣ; қобилияти нигоҳ доштани мизочони доимӣ; чандирӣ дар робита бо шароити зуд-зуд тағйирёбандаи муҳити зист; андозаи

---

²²⁰ Календжян С.О., Волков Д.А. Семейное предпринимательство: анализ российской практики // Российский внешнеэкономический вестник. – 2011. – № 9. – С. 17-29.

«кулай»-и корхона («идорашаванда»); сарфаи хароҷоти меҳнат; мустақилият²²¹.

Дар асоси бартарихи дар боло зикршуда барои ширкатҳои оилавӣ, мо метавонем ба хулосае омадем, ки фаъолияти онҳо ба анъанаҳо ва дарки ниёзҳои муштариён, фардикунонии маҳсулот ва хидматҳо асос ёфтааст, ки нисбати ташкилотҳои дар бозор буда беҳамто аст. Баръакси корпоратсияҳо бо пешниҳоди маҳсулоти ягона ва хидматҳои оммавӣ, соҳибкории оилавӣ мавқеи бозории худро ишғол намуда, дар дохили он бомуваффақият фаъолият намуда, анъанаҳо ва хусусиятҳои беназири худро аз насл ба насл интиқол медиҳанд. Инчунин, иерархияи оддии идоракунии дар соҳибкории оилавӣ ба онҳо имкон медиҳад, ки нисбат ба дигаргуниҳои мухталифи муҳити беруна, масалан, тағйирёбии талаботи истеъмолкунандагон бештар қобили қабул ва чандир бошанд.

Маълум аст, ки фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ аз рӯи системаи манфиату мақсадҳои худ онҳо муайян карда мешавад. Барои оилаи соҳибкор, дар навбати худ, манфиати афзояндаи иқтисодии онҳо ҳатмист. Мақсади оила ҳамчун субъекти фаъоли хоҷагидорӣ манфиати худро мебошад, ки бо фаъолияти муштаракӣ ҳамаи аъзоёни гурӯҳи оила, ки ба талаботи ҷамъият ва манфиатҳои ҷамъият нигаронида шудааст, ба даст меояд. Намояндагони асосии ин манфиатҳо ҳам истеъмолкунандагони маҳсулот ва ҳам ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва шахсӣ мебошанд²²².

Нақши соҳибкории оилавӣ дар иқтисодиёти муосирро таҳлил намуда, натиҷаҳои таҷрибаи қабули Қонуни «Дар бораи соҳибкории оилавӣ» дар Ҷумҳурии Ёзбекистонро қайд кардан бамаврид аст, ки имрӯз дурустии роҳи иҷтимоию сиёсии интиҳобкардаи конунгузори Ҷумҳурии Ёзбекистонро тасдиқ менамояд. Соли 2013 дар ҷумҳурӣ аз 155 ҳазор нафаре, ки ба Маркази кӯмак ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли оид ба масъалаҳои шуғли аҳоли муроҷиат кардаанд, 138 ҳазор нафарашон соҳиби ҷойи кор гардиданд. Дар айни ҳол

²²¹ Косале Л.Я. Социально-экономическое развитие посткоммунистических стран // Экономическая социология. – 2007. – Т. 8. – № 2. – С. 115-134.

²²² Савина Т.Н., Шанкина Т.В. Развитие семейного предпринимательства как способ борьбы с бедностью // Консенсус. – 2014. – № 11. – С. 35.

дар Ўзбекистон 940 ҳазор чойи корӣ таъсис дода шуда, даромади воқеии аҳоли ба ҳисоби мина 26,5% баробар гардидааст. Рушди кор дар хона аз рӯи шартномаҳои меҳнатӣ ва тавассути соҳибқории оилавӣ дар Ўзбекистон дар давраи аз соли 2008 то соли 2016 беш аз 962 ҳазор нафарро бо чойи кор таъмин намуд. Ҳамин тариқ, дар сохтори даромади оила тақрибан 55,2 фоизро даромад аз шаклҳои гуногуни соҳибқорӣ ташкил медиҳад. Шумораи корхонаҳои оилавӣ нисбат ба соли 2013 20 маротиба афзуд. Соҳибқорӣ асосан дар соҳаҳои саноат (38,2%), кишоварзӣ (13,6%), савдои хурд (15,7%), хизматрасонӣ ва хизматрасонӣ (22,1%) ва хунароҳои мардумӣ (10,4%) мебошад²²³. Соҳибқории оилавӣ аз рӯи хусусияти фаъолият асосан аз тичорати хурд, хизматрасонӣ ва истеҳсоли хунароҳои мардумӣ иборат аст²²⁴.

Қабули Қонуни “Дар бораи соҳибқории оилавӣ” ва Фармони Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон “Дар бораи чораҳои ҳавасмандгардонии кооператсияи байни корхонаҳои саноатӣ ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ” ба рушди хизматрасонӣ дар асоси инкишоф додани қори хонагӣ тақони ҷиддӣ бахшид. Равшан аст, ки таҳияи заминаи махсуси меъёри ҳуқуқии чунин шаклҳои ғайриоддӣ меҳнат ва фаъолияти соҳибқорӣ барои пешгирии пайдоиши оқибатҳои манфии иҷтимоӣ, ки аксар вақт бо истифодаи ин шаклҳо алоқаманданд, хеле муҳим аст²²⁵.

Бо мақсади ҳавасмандгардонии рушди соҳибқории оилавӣ ва фароҳам овардани шароити мусоиди фаъолият барои онҳо Қонун «Дар бораи соҳибқории оилавӣ» пешбинӣ менамояд, ки шумораи умумии иштирокчиёни соҳибқории оилавӣ ва қормандони он набояд аз шумораи миёнаи солони қормандони соҳибқории хурд қамтар таъсис дода шаванд. Дар қоробари ин шумораи қамтарини иштирокчиёни соҳибқории оилавӣ бояд на қамтар аз ду нафар бошад. Дар санадҳои зикршуда мафҳумҳои «соҳибқории оилавӣ» ва «хунаромандӣ» васеъ дарҷ шудаанд. Соҳибқории оилавӣ қамчун фаъолият

²²³ Государственный Комитет статистики Узбекистан [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://stat.uz/uz/432-analiticheskie-materialy-uz/2031-o'zbekiston> (санаи муроҷиат: 20.06.2021 с.).

²²⁴ В Узбекистане семейным бизнесом охвачена каждая четвертая семья. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://news.1ru.net/news/1390407.html> (санаи муроҷиат: 20.06.2021 с.).

²²⁵ Котляров И.Д. Проблемы регулирования нестандартных форм занятости // Вопросы регулирования экономики. – 2015. – Т. 6. – № 1. – С. 55-66.

фаҳмида мешавад, ки дар асоси қонун амалӣ карда мешавад ва барои ба даст овардани даромад бидуни ташкили шахси ҳуқуқӣ, тақя ба меҳнат, моликияти зану шавҳар ва аъзоёни оила, ки ба онҳо кӯмак мерасонад, равона карда шудааст. Фаъолиятро аз номи субъекти хоҷагидорӣ оилавӣ зан ё шавҳаре, ки субъекти соҳибкорӣ оилавӣ ба номи ӯ ба қайд гирифта шудааст, амалӣ менамояд. Ҳунармандӣ ҳамчун яке аз шаклҳои таърихӣ ташкили истеҳсолот фаҳмида мешавад, дар ҳоле ки кормандон ашъёи хоми заруриро аз соҳибкорон мегиранд ва дар асоси фармоишҳо маҳсулот истеҳсол мекунанд ё хизмат мерасонанд ва тамоми фаъолияти истеҳсолӣ дар оилаи кормандон сурат мегирад. Ин шакли истеҳсолот барои соҳибкорон хеле ғоиданок аст. Чунки дорони хусуситҳои зерини махсус мебошад:

Якум, хароҷот бо фондҳои асосӣ (манзил, бино, асбобу анҷом, таҷҳизот) асосан сарфа карда мешавад;

Сониян, тамоми қувваи зарурии меҳнатӣ дар оила аст ва аз ҳама муҳимаш меҳнати занҳои хонашин истифода мешавад. Омилҳои охири хеле муҳим аст, зеро, аввалан, он имкон медиҳад, ки занони хонашинро аз оила ҷудо накарда, ба соҳаи фаъолияти иқтисодӣ ҷалб кунанд, дуюм, ба занон имконият медиҳад, ки на танҳо дар оила, балки дар меҳнат низ худро дарк кунанд. Дар ҳоле ки ба онҳо имкон медиҳад, ин ё дигарро қурбонӣ накунанд (дар ҳоле ки шуғли анъанавӣ, ки ҳузури доимӣ дар ҷои кор дар давоми рӯзи корӣ дар ҷадвали маҳдудро дар бар мегирад, аз бисёр ҷиҳат касро маҷбур мекунад, ки оилаи худро қурбон кунанд). Дар ин сурат ҳам ба корманд ва ҳам корхонаю ҷамъият самараи мусбат мебахшад. Аз ин сабаб, кори хонагӣ ва кор дар доираи соҳибкорӣ оилавӣ бояд ҳамчун навъҳои мусбати кор тасниф карда шаванд;

Сеюм, мавҷудияти робитаи оилавӣ байни иштирокчиёни меҳнати хонагӣ (соҳибкорӣ) муносибатҳои мутақобила ва ҳамдигарфаҳмии онҳоро содда намуда, ҳамроҳии иҷроӣ ӯҳдадорӣҳои меҳнатиро зиёд мекунад, ки боиси

кам шудани харочоти муомилотӣ дар доираи ин модели ташкили иқтисодӣ мегардад²²⁶, ки фаъолият ва самараи онро баланд мебардорад.

Аз ин таҳлил хулоса баровардан мункин аст, ки баръакси соҳибқориҳои корпоративӣ соҳибқориҳои оилавӣ бо як қатор бартариҳои зерин самараноктар аст: соҳибқориҳои оилавӣ ба ташаккули муҳити рақобат аз ҳисоби зиёд ва маҳдуди махсусгардонии субъектҳои хоҷагидорӣ сохтори оилавӣ, ки онро ташкил медиҳанд, динамикаи баланди онҳо ва сушт будани инҳисоршавӣ мусоидат мекунад; шаклҳои соҳибқориҳои оилавӣ ҳамчун омили фаъолияти самараноки ширкатҳои миёна ва калон баромад мекунанд; истехсоли оммавию калон истехсоли ҳамаи намудҳои маҳсулотро (хизматрасониро) фаро гирифта наметавонад; соҳибқориҳои оилавӣ ба иқтисоди бозорӣ чандирӣ медиҳад, ки ба тағирёбии шароити бозор аз сабаби стандартизатсия (индивидуализатсия)-и талаботи истеъмолкунандагон зуд ҷавоб медиҳад; ба таври возеҳ маҳаллиқунонии фаъолияти иқтисодии ташкилоти оилавӣ гарави нигоҳ доштани мавқеи он дар бозор мебошад; соҳибқориҳои оилавӣ ба ташаккули низоми мутаносиби қонеъ гардонидани талаботи истеъмолкунандагон ва расонидани хизматрасониҳои ба аҳоли зарурӣ мусоидат менамояд; соҳибқориҳои оилавӣ ба ҳалли проблемаи бо қор таъмин қардан мусоидат мекунад, фаъолияти меҳнатиро фаъол мегардонад; соҳибқориҳои оилавӣ ба ташаккули табақҳои миёна дар ҷомеа мусоидат мекунад, тафриқаи иҷтимоию иқтисодиро нарм мекунад ва умуман шиддати иҷтимоиро паст мекунад; ҳиссаи асосии соҳибқориҳои оилавӣ аз рӯи ашъи хоми маҳаллӣ ва бо тавачҷӯҳ ба бозори маҳаллӣ қор мекунад; иштирок дар соҳибқориҳои оилавӣ татбиқи вазифаҳои суштшудаи репродуктивӣ, демо-иқтисодии оиларо муътадил мегардонад, ба мустаҳкам шудани муносибатҳои дохили оила мусоидат мекунад.

Дар шароити муосири Тоҷикистон соҳибқориҳои оилавӣ дар бозор ҷойи махсусро ишғол мекунад, зеро ташкили онҳо аз нуқтаи назари имкони

---

²²⁶ Кирьянов И.В. Количественная оценка трансакционных издержек организации. Общий методический подход // Вестник НГУЭУ. – 2015. – № 1. – С. 78-101.

фаъолият бидуни тавсеа ва таҷдиди сохтор, инчунин вобаста ба мувофиқати стратегияи хавф бо сиёсати молиявӣ чолиб аст.

Таҳлили амалияи пешбурди соҳибкорию оилавӣ нишон медиҳад, ки аз тариқи мерос гузаштани соҳибкорӣ тавассути сиёсати меросгузорӣ аз як насл ба насл дар дохили як оила сурат мегирад. Аз ин рӯ, агар соҳибкорию оилавӣ на танҳо ҳамчун маҷмааи моликияти дорои арзиши муайян, балки ҳамчун низоми мукаммали муносибатҳое, ки ғоида меорад, арзише аст, ки зарурати нигоҳ доштани ин арзиш дар дохили оила ба миён меояд ва хоҳиши табиӣ аксари аъзоёни оила аст.

Таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ, ки дар онҳо соҳибкорию оилавӣ садҳо сол боз рушд кардааст, нишон медиҳад, ки рушди соҳибкорию оилавӣ устувории оиларо афзун намуда, ба таҳкими он мусоидат мекунад, имкониятҳои ҳалли мушкилоти рӯзмарраро зиёд мекунад ва шумораи муноқишаҳои дохили оиларо соҳибкорию оилавӣ коҳиш медиҳад. Чун қоида, соҳибкорию оилавӣ тақсимои дохилии уҳдадорихоро дар назар дорад (масалан, фармоиш, харид, фурӯш, интиқоли мол). Аз ин рӯ, муваффақияти соҳибкорию оилавӣ дар он аст, ки аъзоёни оила манфиатҳои умумиро якҷоя ҳимоя мекунанд.

Шаклҳои гуногуни соҳибкорию оилавӣ дар аслияти муносибатҳои байнишахсӣ, ки аз хусусиятҳои таркиби шахсӣ бармеоянд, муттаҳид мешаванд. Ба ҳамин тариқ, муносибатҳои байни шахсон оид ба истехсолот дар оила бо муносибатҳои ба ҳам зич алоқаманди ғайриистехсоли алоқаманданд. Дар натиҷа проблемаи тақсимои даромад аз фаъолияти ташкилоти муштарак ва аз ин ру, проблемаи чен кардани саҳми инфиродӣ барои ба вучуд овардани натиҷаи ниҳоии ҳар як аъзои оила тезу тундашро гум мекунад. Ин мушкилот дар як гурӯҳи оилавӣ нисбат ба гурӯҳҳои ғайриоилавӣ хеле осонтар ва бо хароҷоти камтар ҳал карда мешаванд.

Наздиқ будани (шахсияти) манфиатҳои оилавӣ ва шахсӣ барои фароҳам овардани фазои мусоиди ахлоқӣ, муносибатҳои эътимоднок асос мебошад. Дар доираи ташкилоти оилавӣ дар роҳи амали гардондани принципҳои ивазшавӣ ва ёрии ҳамдигарии кормарон ва хешу табор, аз насл ба насл

додани дониш ва таҷриба монеаи ташкилӣ, иқтисодӣ ва психологӣ амалан вучуд надорад. Хусусияти ин муносибатҳои байнишахсӣ ба сафарбар намудани наврасону нафақахурон, инчунин маъҷубон, яъне аъзоёни оилаи қобилияти меҳнаташ маҳдуд мусоидат мекунад. Дар натиҷа як қисми бори кормандони пурқувват бардошта мешавад. Ин ҳосилнокии умумиро баланд мебардорад, ба рушди ширкати оилавӣ дар маҷмӯъ мусоидат мекунад.

Дар баробари ба мақсад мувофиқ будан, ҷалби аъзоёни оилаи дорони нерӯи меҳнатии маҳдуд ба соҳибкории оилавӣ низ нақши маънавий дорад, зеро он ба маъҷубон ва шахсони синни нафақа имкон медиҳад, ки тарзи ҳаёти фаъолро идома диҳанд, эҳтиёҷоти табииро ба меҳнат қонеъ гардонанд. Талабот ба рушди институти соҳибкории оилавиро, ки ба тағйирёбии шароити бозор ҳассос ва зуд ба талабот мутобиқ мешавад, дар заминаи стратегияи воридотивазкунӣ ва ҷангҳои таҳримӣ таъкид кардан зарур аст. Дар баҳши саноат, ширкатҳои оилавӣ барои таҳия ва озмоиши технологияҳои нав боз ҳастанд.

Имрӯз соҳибкории оилавӣ метавонад дар соҳаҳои кишоварзӣ, савдо, хизматрасонии маишӣ, истеҳсоли хунаҳои мардумӣ, фаъолияти миёнаравӣ, истеҳсолоти соҳтмону саноатӣ, таҳияи инноватсия ва тарҳрезӣ бомуваффақият амал кунад. Илова бар ин, соҳибкории хурди оилавӣ метавонад ба ширкатҳои калон муттаҳид карда шавад.

Ҳангоми таҳлили вазъи иқтисодии кишвар, мо метавонем ба хулосае омадем, ки нақши афзояндаи соҳибкории оилавӣ ҳамчун воситаи муҳимтарини стратегӣ, ки метавонад рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани самаранокии иқдомҳои ташаббускори иқтисодӣ ва умуман некӯаҳволии миллиро таъмин кунад ва ба ин васила ба мушкилоти камбизоатӣ таъсир расонад.

Дар шароити либерализатсияи иқтисодиёт майлу хоҳиши оилаҳо барои аз ҳисоби моликият, воситаҳои истеҳсолот ва хизматрасонӣ фаъолона зиёд кардани даромад зарурати ҳаётӣ мегардад. Дар адабиёт оид ба ноил шудан ба рушди иқтисодӣ бе истифодаи захираҳои давлатӣ ба ин мавзӯъ равишҳои

гуногун мавчуданд²²⁷. Идеяи асосӣ баҳо додан ба имкониятҳои хоҷагиҳои оилавӣ барои ба даст овардани даромад, чамъ кардани сармоя ва роҳҳои истифода бурдани онҳо мебошад, ки ин бешубҳа барои давлати мо мувофиқ аст. Зеро ин ба худ имкон медиҳад, ки омилҳоеро, ки беҳбудии оиларо ифода мекунанд, пайдо кунем.

Дар ҳалли масъалаҳои таъмини афзоиши устувори шуғл, даромад ва дараҷаи некуаҳволии аҳолиъ васеъ инкишоф додани шаклҳои гуногуни меҳнати хонагӣ нақши аввалиндараҷа мебозад²²⁸. Албатта сухан дар бораи он навъҳои он меравад, истифодаашон боиси таъсири манфии иҷтимоию иқтисодӣ намегардад²²⁹ ва дар навбати аввал шаклҳои гуногуни кори хонагӣ ҳамчун навъҳои мусбати шуғли ғайристандартӣ дар кишвар дар асоси шартномаҳои меҳнатӣ қойи нави кори хонагӣ ташкил карда мешавад.

Омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ дар соҳаи соҳибқорӣ оилавӣ нишон медиҳад, ки ширкатҳои оилавӣ дар бисёр кишварҳои Аврупо, инчунин дар Иёлоти Муттаҳида ва Амрикои Лотинӣ асоси иқтисодиёт мебошанд. Тибқи маълумоти Pricewaterhouse барои соли 2008, ҳиссаи ширкатҳои оилавӣ дар Иттиҳоди Аврупо зиёда аз 50%, дар Амрикои Лотинӣ аз 65% то 90% ва дар Иёлоти Муттаҳида беш аз 95% мебошад. Дар баробари ин, соҳибқорӣ оилавӣ тақрибан 40-50 фоизи ММД-и Аврупо, тақрибан 70 фоизи ММД-и Амрикои Лотинӣ ва аз 65 то 82 фоизи ММД-и кишварҳои Осиёро истехсол мекунад. Ширкатҳои оилавӣ ба таври анъанавӣ дар бахшҳои истехсоли хӯрокворӣ, савдо, тиҷорати тарабхонаву меҳмонхонаҳо, сохтмон ва хидматрасонии молиявӣ вазни бештарро ишғол мекунанд²³⁰.

Бояд гуфт, ки давлат бояд ба соҳибқорӣ оилавӣ ҳамаҷониба дастгирӣ карда, заминаи ҳуқуқӣ барои рушди минбаъдаи соҳибқорӣ оилавӣ бояд

---

²²⁷ Эрнандо де Сото Х. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на западе и терпит поражение во всем остальном мире. – М.: «Олимп-Бизнес», 2002. – 272 с.

²²⁸ Базжина В.А., Цыганкова И.В., Никишина О.Ю. Развитие нестандартных форм занятости в современной России // Российское предпринимательство. – 2014. – № 24. – С. 71-86.

²²⁹ Колот А.М. Трансформация института занятости как составляющая глобальных изменений в социально-трудовой сфере: феномен прекаризации // Уровень жизни населения регионов России. – 2013. – № 11. – С. 93-101.

²³⁰ Календжян С.О., Волков Д.А. Семейное предпринимательство: анализ российской практики // Мировая экономика. – 2011. – № 9. – С. 17-29.

фароҳам оварад. Мавқеъ ва нақши соҳибкории оилавӣ дар иқтисодиёт пеш аз ҳама ба вазифаҳои иқтисодии хочагии оилавӣ вобаста аст. Дар адабиёт доир ба ин мавзӯ фикру мулоҳизаҳои муҳим баён карда шудаанд. Аммо, агар аз самтҳои афзалиятноки ислоҳоти ҳуқуқӣ баромад кунем, вазифаҳои оила аз ташаббусҳои зерини иҷтимоӣ иқтисодӣ иборатанд: тарбияи насли наврас ва такрористеҳсоли қувваи корӣ; қонунгардонидани талаботи истеъмолии оила; амалигардонии фаъолияти соҳибкории оилавӣ (ҳочагии деҳқонӣ, ҳунармандӣ ва махсусан дар соҳаи хизматрасонӣ); фароҳам овардани имкониятҳои сармоягузорӣ аз ҳисоби пасандозҳои оилавӣ, истифодаи самараноки даромади моликият; муносибатҳои иқтисодии дохилӣ бо давлат (пардохти андозҳо, истифодаи пардохтҳои трансферт), муносибатҳои иқтисодӣ бо давлатҳои хориҷӣ, аз ҷумла навъҳои гуногуни интиқоли пул, бастанӣ шартномаҳои меҳнатӣ ва ғайра.

Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки вазифаҳои хочагии оила бо ҳам алоқаманд буда, ҳамаи онҳо ба андозаи муайян даромаду хароҷотро дар назар доранд. Ин раванд на танҳо ба соҳаи хочагии оилавӣ, балки ба тамоми низоми муносибатҳои иқтисодӣ ҳам хос аст. Он инчунин нишон медиҳад, ки хочагии оилавӣ дар иқтисодиёти кишвар ҷойгоҳи худро дорад.

Мавқеи соҳибкории оилавӣ дар иқтисодиётро инҳо равшантар ифода мекунанд: сармоя ба неқӯаҳволии оила; ҳиссаи таъмини аъзоёни оила ва ҳуди онҳо бо шуғли аҳоли; ҳиссаи афзоиши пасандозҳои аҳоли дар бонкҳо; ҳиссаи сармоягузориҳо; ҳиссаи ММД, аз ҷумла дар соҳаи ҳунарҳои мардумӣ, дар ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ, корҳои сохтмонӣ, савдо ва хизматрасонӣ²³¹.

Ин нишондиҳандаҳои рушди соҳибкории оилавӣ низ нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодиро ифода мекунанд. Ин ҳам пешрафти иқтисоди оилавиро дар ҷанбаи макроиқтисодӣ равшан нишон медиҳад. Дар ин ҷо фаъолияти иқтисодии оилаҳо ҷои муҳимро ишғол мекунанд. Муваффақияти соҳибкории оилавӣ бо як қатор бартариҳои онҳо шарҳ дода мешавад: умда будани ташкили хочагиҳо ва ба шароити бозор зуд мутобиқ шудани онҳо;

---

²³¹ Каримова Д. Домохозияство Узбекистана // Экономический вестник Узбекистана. – 1999. – № 7. – С. 17.

давомнокӣ, ба як оила мансуб будани аъзоёни иқтисодиёт; имконияти ташкили истехсолот ва васеъ намудани он аз ҳисоби моликияти оилавӣ; кулай барои ташкили кор ва идораи иқтисодиёт.

Манфиатҳои кор дар соҳибкории оилавӣ инҳоянд: ҳамаи аъзоёни оила, ки берун аз хона кор ёфта наметавонанд, метавонанд дар ташкилотҳои оилавӣ кор кунанд. Инҳо қавонони бе собиқаи корӣ, қонони серфарзанд ва ширдех, нафақахурон ва ғайра; тарбияи насли наврас тавассути меҳнат; сарфаи меҳнат²³². Ин афзалиятҳо қузъи муҳими рушди соҳибкории оилавӣ мебошанд. Тибқи назарсанҷӣ, аксари оилаҳое, ки меҳонанд аз моликияти оилавӣ фоида ба даст оранд, фаъолияти худро муваффақ медонанд. Илова бар ин, 50% оилаҳое, ки меҳонанд амволашонро ба сармоя табдил диҳанд, меғунанд, ки барои ин ба сармоягузори нӣз надоранд. Ба ин нигоҳ накарда, бисёр оилаҳо ҳануз ҳам моликияти худро бад истифода мебаранд. Дар байни оилаҳои пурсишшуда, дар базаи захираҳои оилавӣ хоҳишмандони ташкили соҳибкории оилавӣ нисбат ба онҳое, ки ин корро анҷом додаанд, ду баробар зиёданд. Дар Узбекистон хоҷагиҳои оилавӣ ҳангоми баҳо додан ба имкониятҳои худ ва самаранок истифода бурдани онҳо дар моликияти дар ихтиёрашон буда, хусусан манзили шахсии худ қои муҳимро ишғол мекунанд. Қариб ҳар як оила манзили шахсии худро дорад. Ҳоло 97 фоизи оилаҳо соҳиби манзили шахсӣ мебошанд, 90 фоизи аҳоли бо молҳои зарурии истеъмоли халқ, ҳар як оилаи сеюм автомашина дорад, аҳоли бо молҳои сермасриф ба қадри кифоя таъмин аст. Тибқи пурсишҳо, дар ҳоли ҳозир ҳудуди 50 дарсади аҳолии кишвар худро табақаи миёна медонанд. Дар ҳоле ки дар соли 2000 ҳамагӣ 24%-и аҳоли худро дар ин табақа медонистанд²³³.

Аз ин фактҳо маълум мешавад, ки соҳибкории оилавӣ барои таъмини пешрафти иқтисодети Узбекистон замина ба вуҷуд овард. Тибқи маълумоти оморӣ, соли 2016 дар ҷумҳурӣ 8689 ҳазор ташкилоти оилавӣ мавҷуд буда, дар

---

²³² Buhalis D. Family hotel businesses: Strategic planning and the need for education and training // Education and training. Special Edition 2004. University of Innsbruck (Austria), University of Surrey (UK). – 20 p.

²³³ Доклад Президента Республики Узбекистан. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: www.press-service.uz. (санаи мурочиат: 05.12.2015 с.).

соли 2016 (141,8 миллион сўм) нисбат ба соли 2012 (27,6 миллион сўм) афзоиши фоида аз фурӯши молҳо ва хизматрасонӣ дар ташкилоти оилавӣ 5,1 баробар афзуд. Ин маънои онро дорад, ки ҳиссаи ташкилоти оилавӣ дар ММД нисбатан меафзояд.

Дар асоси таҳлили қонунгузори Қумҳурии Ўзбекистон ва амалияи он метавон хулоса намуд, ки рушди намудҳои гуногуни соҳибқорӣ оилавӣ ва дастгирии васеи онҳо аз ҷониби давлат боиси пешрафти давлат, ваъзи иҷтимоии аҳоли гардида, ҳамаи вазифаҳои иқтисодии хоҷагии оилавиرو омилҳои таъмини некуахлоқии он ҳисоб кардан лозим аст. Аз рӯи анъанаҳои миллӣ бояд ҳунарҳои маҳаллӣ ҳамчун намудҳои анъанавии соҳибқорӣ оилавӣ инкишоф дода шаванд. Барои бо ташкилоти дахлдор таъмин намудани онҳо бояд ба онҳо додани қарзҳои имтиёзнок қорӣ карда шавад. Аз ҷумла, имконияти гирифтани қарз барои оилаҳо васеъ кардан ба мақсад мувофиқ аст. Бо дарназардошти он, ки омилҳои молиявӣ омилҳои монетарӣ соҳибқорӣ оилавӣ мебошанд. Минбаъд кам кардани андоз ва пардохтҳои иҷтимоӣ барои соҳибқороне, ки ба хизматрасониҳои гуногун дар деҳот машғуланд, ба мақсад мувофиқ аст. Зеро ин намуди пардохтҳо ҳамчун омилҳои муҳими рушди фаъолияти соҳибқорӣ зохир шуда, имкон медиҳад, ки оилаҳо аз ҳисоби маблағи худ намудҳои хизматрасониро васеъ намоянд. Пас, таҳкими институти соҳибқорӣ оилавӣ дар Тоҷикистон ҳам аз нигоҳи рушди соҳибқорӣ (соҳибқорӣ хусусӣ) ва ҳам аз нигоҳи таҳкими анъанаҳои миллии ҳунармандӣ ҷанбаи муҳим ба ҳисоб меравад.

ХУЛОСА

Соҳибкориҳои оилавӣ дар воқеияти ҳаёти муосир метавонад ва бояд ҳамчун пайванд байни давлат, соҳаҳои хурду калони ташкили соҳибкорӣ амал кунад. Он барои амалӣ намудани ҳалли масъалаҳои сершумори ташкилию ҳуқуқӣ, ки аз ҳамкориҳои сохторҳои давлатӣ ва соҳибкорӣ бармеоянд, пешбинӣ шудааст. Таъсири тағйироте, ки дар танзими ҳуқуқи муносибатҳои оилавӣ ба амал омадаанд, ба рушди равандҳои бизнес ва фаъолияти соҳибкорӣ бо назардошти рушди босуръати равандҳои инноватсионӣ дар Тоҷикистон муосир муайян карда шудааст.

Дар шароити гузариш ба ҳолати постиндустриалӣ, соҳибкориҳои оилавӣ дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта бештар ҷойҳои бозорро ишғол мекунанд, ки ба соҳибкориҳои калон нисбатан надоранд. Соҳибкориҳои оилавӣ чун қоида, соҳибкориҳои хурдро ташкил медиҳад, ки асосан нақши муҳими иҷтимоии ин намуди соҳибкориро муайян мекунанд. Дар бисёр кишварҳо соҳибкориҳои оилавӣ масъулияти ҷиддӣ дорад, ки баробар кардани ҳолат ва эҷоди табақаи миёна аз ҷиҳати иқтисодӣ қавӣ мебошад. Дар шароити иқтисоди бозаргонии мутамаддин макон ва нақши соҳибкориҳои оилавиро вазифаҳо ва саҳми воқеии он дар рушди ҷамъият муайян мекунанд.

Соҳибкориҳои оилавӣ имкон медиҳад, ки фаъолияти соҳибкорӣ бо қори ҳонагӣ ва тарбияи фарзандон пайваста шавад, ба фаъолияти истеҳсоли захираҳои меҳнатӣ, ки аз ҷониби дигар категорияҳои корфармоён (кӯдакон, пиронсолони оила ва маъҷубон кам истифода мешаванд) ҷалб карда шавад. Ҳамин тариқ, дар байни оилаҳо алоқаҳои иқтисодӣ ба вуҷуд оварда, ба мустақам шудани онҳо мусоидат мекунанд ва афзоиши даромади оиларо таъмин менамояд. Барои бомуваффақиятии иҷтимоии кӯдакон ва ташаккули дарки иқтисоди бозаргонӣ дар онҳо шароит фароҳам оварда мешавад. Таваҷҷӯҳ ба густариш ва таҳкими соҳибкориҳои оилавӣ ба афзоиши таваллуд мусоидат мекунанд. Соҳибкориҳои оилавӣ ба манфиати ҳешу табор ба натиҷаи қорашон асос ёфтааст. Имқонияти таълим додан, додани сирри истеҳсолот ва

додани тичорати худ ба кӯдакон вучуд дорад, яъне давомнокии наслхоро таъмин менамояд.

Соҳибкорию оилавӣ муҳити устувори иҷтимоию иқтисодии ҷомеаро таъмин намуда, фазои мусоиди соҳибкорӣ ба оянда нигаронидашударо ба вучуд меорад. Соҳибкорию оилавӣ барои худидоракунии соҳибкорӣ рӯҳияи соҳибкорию шаҳрвандон, тафаккури онҳо зарур аст. Бидуни соҳибкорию оилавӣ рушди устувори иқтисод имконнопазир аст. Як соҳибкор дар низоми тичорати оилавӣ маъмулан то панҷ узви дигари оиларо бо кор таъмин намуда, онҳоро аз категорияи эҳтиҷмандони иҷтимоӣ ба категорияи шаҳрвандони худкифои кишвар мегардонад. Ба ибораи дигар гуем, дар мубориза ба муқобили қашшоқии аҳоли воситаи муҳим мебошад.

Аз ин рӯ, рушди соҳибкорию оилавӣ метавонад ҳамчун воситаи муассир ва арзонтар барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ бо мақсади коҳиш додани сатҳи бекорӣ истифода шавад.

Дар ин асно зарурат ба омузиши назариявии соҳибкорию оилавӣ ва амалияи он барои ворид намудани тағйирот дар қонунгузорию граждани, соҳибкорӣ, оилавӣ, инчунин тамоюлҳои амалияи судӣ ҷой дорад.

Дар натиҷаи омузиш ва таҳлилу таҳқиқи илмии масъалаҳои танзими ҳуқуқии соҳибкорию оилавӣ дар Тоҷикистон пешниҳоди чунин хулоса ва тавсияҳо лозим доништа мешаванд:

1. Аз сабаби он, ки масъалаҳои соҳибкорию оилавӣ дар қонунгузорӣ амалан инъикос нагардидаанд, ҳангоми ҳалли масъалаҳои ҳуқуқие, ки дар соҳибкорӣ ба миён меоянд, моликон, судҳо ва дигар субъектҳои муносибатҳо Кодекси гражданиро истифода мебаранд. Бо вучуди ин, ин як қатор мушкилотро ба вучуд меорад, ки бо ҳуқуқи моликият, истифода ва ихтиёрдорию ҳуди соҳибкорӣ ва моликияти он алоқаманданд. Ин, дар навбати худ, метавонад ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсири ҷиддӣ расонад. Ин на танҳо мушкилотро дар соҳибкорию мушаххас ба вучуд меорад, балки метавонад боиси мушкилоти ҷиддии системавии ҳуқуқӣ шавад. Аз сабаби он,

ки бисёр субъектон воқеан соҳибқорӣ оилавӣ мебошанд, муайян кардани мафҳуми соҳибқорӣ оилавӣ аҳамияти калон дорад.

Дар ин замина ба андешаи муаллиф, соҳибқорӣ оилавӣ институти ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқи соҳибқорӣ ва намуди рафтори иқтисодии воҳиди ҷамъият – оила мебошад. Дар айни ҳол қонунгузор соҳибқорӣ оилавино бояд ҳамчун самти фаъолияти соҳибқорӣ ва падидаи муассири ҳуқуқи соҳибқорӣ ва оилавӣ бо дарҷи он дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор эътироф намояд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки дар танзими ҳуқуқии соҳибқорӣ оилавӣ таносуби манфиатҳои оилавӣ ва давлатӣ риоя карда шуда, кафолати давлатии рушди соҳибқорӣ оилавӣ таъмин гардад. Соҳибқорӣ оилавӣ, ки аз дастгирии давлатӣ ва танзими махсуси қонунгузорӣ маҳрумгаштаву танҳо дар шакли худмашғулият боқӣ монда вазифаҳои муҳимтари ҳуқуқиву иқтисодиро дар модели миллии пешбурди соҳибқорӣ дар ягон давлат иҷро карда наметавонад. **[1-М]**

2. Мушкилоти муҳими соҳибқорӣ оилавӣ муайян кардани сарҳади байни соҳибқорӣ ва муносибатҳои оилавӣ мебошад. Агар бисёр ё ҳамаи аъзоёни оила ба як тичорат машғул бошанд, пас эҳтимоли зиёд дорад, ки онҳо ҳам дар қор ва ҳам дар хона ҳалли мушкилоти тичоратро идома медиҳанд. Аммо байни муносибатҳои оилавӣ ва тичоратӣ фарқиятҳои ҷиддӣ вучуд доранд. Муносибатҳои оилавӣ эҳсосӣ буда, ба ниёзҳои аъзои оила, адолат ва баробарӣ, хоҳиши устуворӣ асос ёфтааст. Муносибатҳои тичорӣ оқилонаанд, ки ба натиҷа ва арзиши саҳм, хоҳиши тавсеа ва афзоиш асос ёфтаанд. Муайян кардани сарҳадҳои байни ин муносибатҳо дар дохили соҳибқорӣ оилавӣ ниҳоят душвор аст. Ва ин зиддиятҳо низ боиси ихтилофоти байни аъзоёни оила — зану шавҳар, падару модар ва фарзандон, бародарону хоҳарон мегардад. Набудани сарҳади дақиқ метавонад боиси вайрон шудани муносибатҳои оилавӣ ё тичоратӣ гардад, ки аз рӯи мушоҳидаҳои мо аксар вақт рӯй медиҳад.

Аз ин рӯ, соҳибқорӣ оилавӣ ин самти фаъолияти соҳибқорӣ мебошад, ки дар он ду ё зиёда аъзои оила тавассути робитаҳои оилавӣ нақшҳои

роҳбарӣ ё соҳибмулкӣ доранд ва бо мақсади ба даст овардани фоида таҳти масъулият истехсолот, иҷрои кор, хизматрасонӣ ва ё фурӯши молро ба сомон мерасонанд. Алоҳида пешниҳод гардидани истилоҳоти ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ дар сатҳи қонунгузорӣ шароити иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилиро барои ташаккули инфрасохтори пешрафтаи соҳибкории оилавӣ, рушди оила ҳамчун муҳити худидоракунии инсон, баланд бардоштани иқтидори оилавӣ фароҳам меорад ва ба манфиати тараққиёти ҷамъият ва иқтисодиёт истифода мегардад. Аломатҳои фарқкунандаи соҳибкории оилавӣ аз дигар самтҳои соҳибкорӣ чунинанд: оила барои идоракунии масъул мебошанд ва ё ҳадди аққал 25% саҳмияҳои ташкилот ба оила тааллуқ доранд; молик ё менечерҳо соҳибкориро ҳамчун соҳибкории оилавӣ муайян ва дарк мекунанд. **[3-М]**

3. Ҷанбаи дигари соҳибкории оилавӣ, ки ҳамаи аъзоёни оила ба он ба таври ошкоро ё ғайримустақим манфиатдоранд, қабули қарорҳои стратегӣ мебошад. Азбаски соҳибкорӣ оиларо таъмин мекунад ва ба оила тааллуқ дорад, қарорҳои стратегӣ ба ҳар як аъзои оила таъсир мерасонанд ва аз ин рӯ, бояд бо ҳама мувофиқа карда шаванд. Аммо дар асл, молики расмӣ аксар вақт мустақилона қарор қабул мекунад ё танҳо бо ҳамсараш машварат мекунад. Ба инобат нагирифтани фикри дигар аъзоёни манфиатдори оила метавонад ва аксар вақт боиси муноқишаҳо гардад ва воситаҳои ба назар гирифтани андешаҳо вучуд надоранд.

Паси истифодаи ин самти соҳибкорӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон имкон медиҳад, ки иҷрои вазифаи муҳими иҷтимоии давлат фаъолона амали гардида, шароити ҳуқуқии баҳри фароҳам овардани имкониятҳои соҳибкории шахрвандон таъмин карда шавад. Омилҳои асосии мусоидаткунанда ба рушди соҳибкории оилавӣ инҳо мебошанд: ташаккули фарҳанги ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ; ҷалби аъзоёни оила ба идоракунии фаъолият; таъминоти ворисияти соҳибкорӣ; нигоҳдории идорашавандагии соҳибкории оилавӣ; заминаи устувор барои соҳибкории хурд, миёна ва калон. **[10-М]**

4. Мушкилоти муҳиме, ки ҳалли он дар соҳибкории оилавӣ дар Тоҷикистон душвор аст, ин ҷойгоҳи моликон дар идоракунии бо нахзардошти шакли ташкилию ҳуқуқӣ мебошад. Маълум аст, ки бисёр ташкилотхоро соҳибон аз сифр ташкил кардаанд. Онҳо одат кардаанд, ки дар идоракунии иштирок кунанд. Аммо бисёр ташкилотҳо 10—20 сол доранд. Соҳибон аз идора монда шудаанд, синну сол ҳам зарари худро мерасонад ва ворисон ё омода нестанд ё намехоҳанд соҳибориро ба ӯҳда гиранд. Механизмҳои идоракунии корпоративӣ барои бисёре аз соҳибон номаълум ё нофаҳмо мебошанд.

Дар ин замина зарур аст, ки субъектони соҳибкории оилавӣ 2 гурӯҳ ҷудо карда шаванд: 1. Ташкилоти оилавӣ субъекти соҳибкории миёна ва калон мебошад, ки аз ҷониби аъзоёни як оила (сардори оила, зан, шавҳар, фарзандон, наберагон, падару модар, дигар хешу табори ба синни меҳнати расида (занони фарзандон ва набераҳо, бародарони хуниву угай, зану шавҳар ва фарзандони онҳо, амакҳо ва холаҳо) таъсис дода шуда, идора карда мешавад; 2. Соҳибкории оилавии инфиродӣ - шахси воқеие, ки ба ҳайси соҳибкор аз қайди давлатӣ гузашта, худ ва ё бо ҷалби меҳнати аъзои оила фаъолияти соҳибкориро анҷом медиҳад. **[11-М]**

5. Дар қонунгузории Тоҷикистон мафҳуми «соҳибкории оилавӣ» вучуд надорад, аммо мисолҳои зиёде барои ташкили чунин тижорати шахсии худ мавҷуданд. Баъзан зану шавҳар якҷоя фаъолияти соҳибкорӣ мекунанд, дар ҳоле ки тижорат ба номи яке аз ҳамсарон ба қайд гирифта шуда, вазъи ҳуқуқии дигараш ба ҳеч вачҳ муқаррар карда нашудааст. Чунин тижорат бартариятҳои худро дорад, аммо камбудии кофӣ низ мавҷуданд. Тарафҳои мусбат манфиати самимии ҳарду ба муваффақияти парванда, эътимод ба ҳамдигар ва қобилияти зуд қабул кардани қарорхоро дар бар мегиранд. Аммо чунин вазъият ба монанди муруфияи талоқ барои соҳибкории оилавӣ мушкилоти ҷиддиро ба вучуд меорад. Вазъият махсусан душвор мегардад, ки ҳуқуқи зану шавҳар ба он бо шартномаи махсус ё аҳдномаи никоҳ ба расмият дароварда нашудааст.

Бинобар ин ба андешаи муаллиф, аъзоёни ташкилоти оилавӣ ҳуқуқ доранд: дар идоракунии соҳибкории оилавӣ, қабули қарорҳо, назорат аз болои фаъолияти молиявӣю хоҷагидорӣ иштирок намояд; вобаста ба шартҳои шартномаи таъсиси ташкилоти оилавӣ ҳиссаи худро аз ғоида гиранд; ихтиёран аз қори оилавӣ даст кашидан; барои баргардонидани як қисми арзиши амволи ташкилоти оилавӣ ҳангоми баромадан аз ҳаёти он мутаносибан ба маблағи амволе, ки ӯ ба сармояи оинномавӣ гузоштааст ё ба ӯ дар шакли асл ҷудо кардани амвол бо ҳамон арзиш, агар дар шартномаи таъсиси ташкилоти оилавӣ тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, талаб кунанд. **[1-М]**

6. Дар шароити зудтағйирёбандаи иқтисодӣ, соҳибкорӣ масъалаи ҳаёти инсон буданашро қатъ мекунад. Дар сурати паст шудани талабот ё тағйир ёфтани шароити бозор ба қайд гирифтани ва барҳам додан осон аст. Чунин бархӯрд дар пешбурди соҳибкорӣ, ки ба дарёфти роҳҳои зуд ва осони тичорат нигаронида шудааст, бар психологияи “қорғари мувақатӣ” асос ёфтааст ва албатта, ҳам ба фазои соҳибкорӣ дар кишвар ва ҳам ба суботи иҷтимоӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Дар ин маврид давлат риояи ҳуқуқҳо ва ҳимояи манфиатҳои қонунии субъектони соҳибкории оилавино кафолат медиҳад ва ба рушду таҳкими соҳибкории оилавӣ мусоидат менамояд. Мақомоти давлатӣ мувофиқи тартиби муқарраркардаи қонун ба субъектони соҳибқорони оилавӣ: барои ташкили истехсоли мол (қор, хизматрасонӣ) биноҳои ғайриистикоматии истифоданашударо ба иҷора медиҳанд; барои сохтмони майдонҳои истехсоли замин ҷудо менамоянд; объектҳои истехсолии субъектҳои соҳибкории оилавино ба шабакаҳои муҳандисию алоқа пайваст менамоянд; барои фурӯхтани маҳсулоти субъектони соҳибкории оилавӣ ҷойҳои махсус ҷудо мекунанд. **[9-М]**

7. Тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, нақши соҳибкории хурди оилавӣ махсусан дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ, ки тамоюли камшавии ҳаҷми истехсолот, ихтисори оммавии қормандон ва афзоиши бекорӣ ба назар

мерасад, меафзояд. Мисоли мусбати чунин «навсозӣ» дар соҳибкорию оилавӣ Юнон аст, ки дар он пас аз бӯҳрони молиявӣ (тирамоҳи соли 2009) имкониятҳои алтернативии шуғл, махсусан барои насли наврас хеле маҳдуд шуданд. Дар натиҷа, соҳибкорию оилавӣ аҳамияти махсус пайдо кард ва ворисон барои идомаи тичорати волидайнӣ худ бештар дилгарм шуданд (Vassiliadis, Vassiliadis, 2014).

Таҳлили назария ва амалияи соҳибкорию оилавӣ далели он аст, ки дар ин самти соҳибкорӣ таъсири оила ва омилҳои мураккаби системавӣ мавҷуданд ва ба равандҳои стратегӣ ва натиҷаҳои соҳибкорию онҳо таъсир мерасонанд. Таъсири нодири системавии оила (модел)-ро бо истифода аз захираҳо ва имкониятҳои оила ба даст овардан мумкин аст. Ин модел нишон медиҳад, ки чӣ гуна муносибатҳои мутақобилаи системавии як воҳиди оила, субъекти хоҷагидорӣ ва узви инфиродии оила бо иҷроиш алоқаманданд. **[5-М]**

8. Дар аксари давлатҳои дорой иқтисоди бозаргонии мутараққӣ соҳибкорию оилавӣ нақши муҳим мебозад. Масалан, дар Британияи Кабир 75 фоизи тамоми ташкилотҳоро фаро гирифта, нисфи аҳолии мамлакатро бо кор таъмин мекунад ва қариб 50 фоизи маҳсулоти умумии миллиро истеҳсол мекунад. Дар Италия 18 фоизи содиротро ташкилотҳои хунармандии оилавии иборат аз 2-3 нафар ташкил медиҳанд. Бо вучуди ин, бояд ба назар гирифт, ки мафҳумҳои «соҳибкорию оилавӣ» дар Тоҷикистон ба таври кулӣ дигар аз хорича фаҳмида мешавад. Соҳибкорию оилавӣ дар Ғарб тичоратест, ки аз насл ба насл мегузарад. Дар баробари ин, ҳавасмандии асосӣ таъмини неқӯаҳволии молиявии наслҳост, ки ин тичорат бояд ба онҳо равад.

Ба андешаи муаллиф, механизмҳои муайяни ҳуқуқӣ вучуд доранд, ки ба соҳибкорони соҳаи саноат ва сайёҳӣ имкон медиҳанд, ки аз дастгирии молиявии давлатӣ бархурдор шаванд. Дар ин замина аз ҷониби давлат фароҳам овардани шароит барои пешбурди соҳибкорию оилавӣ дар соҳаи саноат ва сайёҳӣ тавассути маблағгузорию имтиёзнок, махсусияти андозбандӣ, таъмини кафолатҳои иҷтимоӣ ва суғуртаи кардани назорати мақомоти назоратӣ имкон медиҳад, ки субъектҳои соҳибкорию оилавӣ

некӯаҳволии худро беҳтар созад. Бешубҳа, соҳибкории оилавӣ дар мамлакати мо дар шароити муосир бояд аз ҷониби давлат ва доираҳои бузурги соҳибкорӣ бештар дастгирӣ карда шавад, барои рушди фаъолияти соҳибкории аъзои оила низ кӯмакҳои гуногун расонида шаванд. [4-М]

9. Рушди хоҷагиҳои деҳқонии (фермерӣ) дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод аҳамияти калон дорад, ки бинобар ҷандирии худ ва нисбатан ҳаҷми ками сармоя ба шароити мавҷудаи бозор зуд мутобиқ мешаванд. Онҳо ҳамчун соҳибкории оилавӣ ташкил карда шудаанд, ки дар он ҳамаи аъзоёни оила самаранок меҳнат мекунанд. Онҳо метавонанд ба парвариши зироатҳои ғалладона, пахта, сабзавот, дарахтони мева, ангур, чорвои калони шохдор, гусфандпарварӣ, паррандаҳо ва дигар намудҳо ихтисос дода шаванд. Барои хоҷагии халқи Тоҷикистон хоҷагиҳои деҳқонии хурд дар таъмини шуғли аҳолии деҳот ва пур кардани бозори дохилӣ бо озуқа нақши муҳим доранд.

Муаллиф дар ин замина пешниҳод менамояд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирии оилавӣ ва рушди соҳибкории оилавӣ устувор намудани заминаи ҳуқуқии хоҷагиҳои деҳқонии оилавӣ зарур аст. Хоҷагии деҳқонии оилавӣ – якҷоя амалӣ намудани фаъолияти истехсолӣ ва дигар фаъолияти хоҷагидорӣ (истехсол, коркард, нигоҳдорӣ, интиқол ва фурӯши маҳсулот) дар деҳот аз ҷониби аъзоёни оила ва шахсоне, ки якҷоя бо онҳо дар асоси меҳнати инфиродӣ ва молу мулк, ки дар моликият ё ба иҷора қарордошта, амал мекунанд. [3-М]

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Яке аз мушкилоти асосии соҳибқориҳои оилавӣ дар Тоҷикистон имрӯз мавҷуд набудани қонуни алоҳида дар заминаи қонунгузорӣ мебошад, зеро қонунгузориҳои мавҷуда бисёре аз ниёзҳои муҳими ҷунин субъектҳо ба назар намегирад. Мушкилоти шадиди соҳибқориҳои оилавӣ аз ҷониби мақомоти андоз тасниф кардани ҳамқориҳои ширкатҳо ба шарикӣ ва бо роҳи тақсимшавӣ барои оптимизатсияи андозбандӣ ба вуҷуд омадааст.

Аз ин рӯ, қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи соҳибқориҳои оилавӣ» саривақтӣ буда, мақсади он танзими муносибатҳо дар самти соҳибқориҳои оилавӣ муқаррар гардида, дарбаргирандаи меъёрҳо оид ба муқаррароти умумӣ, ташкили ташкилоти оилавӣ, соҳибқориҳои оилавии инфиродӣ ва бақайдгирии давлатии онҳо, ҳуқуқ ва уҳдадорихоии субъектҳои соҳибқориҳои оилавӣ ва аъзоёни он, фаъолияти субъектҳои соҳибқориҳои оилавӣ, кафолатҳои озодии фаъолияти соҳибқориҳои оилавӣ, муқаррароти интиқолий.

[2-М]

2. Як қатор фаъолиятҳои мавҷуданд, ки як соҳибқорӣ навқор метавонад ба он машғул шавад. Таснифи самтҳои соҳибқорӣ, нишон додани афзалиятҳо ва нуқсонҳои ҳар як гурӯҳи самтҳо, инчунин муқоисаи ин камбудихо бо имкониятҳои соҳибқор барои осон кардани интиҳоб даъват карда мешавад. Соҳибқорӣ имрӯз бо он тавсиф мешавад, ки соҳибқор ҳама чизеро, ки истеъмолкунанда барои он пул додан мехоҳад, ба ӯҳда мегирад. Аммо дар сатҳи қонунгузорӣ мушаххас набудани самтҳои соҳибқорӣ гуногунфаҳмӣ ва номукамалиро дар ин соҳа нишон медиҳад.

Дар ин замина муаллиф пешниҳод менамояд, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибқорӣ” аз 26 июли соли 2014, №1107 моддаи 3(1) бо мазмуни зайл илова карда шавад:

“Моддаи 3(1). Самтҳои фаъолияти соҳибқорӣ

1. Давлат ҳама гуна самтҳои соҳибқорӣ пешбиниамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро эътироф намуда, ба он иҷозат медиҳад.

2. Соҳибқорӣ тибқи муқаррароти қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самтҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- соҳибқорӣ иҷтимоию фарҳангӣ;
- соҳибқорӣ иҷтимоӣ;
- соҳибқорӣ оилавӣ;
- соҳибқорӣ стратегӣ;
- соҳибқорӣ инноватсионӣ;
- соҳибқорӣ зеҳнӣ;
- соҳибқорӣ экологӣ;
- соҳибқорӣ виртуалӣ”. **[2-М]**

3. Маҷмаи Умумии СММ моҳи декабри соли 2017 дар бораи татбиқи Даҳсолаи хоҷагии оилавӣ (солҳои 2019-2028) қатънома қабул кард. Даҳсола ба хотири эътирофи саҳми зиёди хоҷагии оилавӣ ба устувории кишоварзӣ ва деҳот эълон карда шуд. Онҳо зиёда аз 80% озуқаворӣ ҷаҳонро истеҳсол мекунанд. Хоҷагии деҳқонии оилавӣ - хоҷагии деҳқонист, ки фаъолияти меҳнатиаш ба соҳибқорӣ оилавӣ ва дар асоси моликияти муштарак асос ёфтааст. Аммо дар қонунгузории Тоҷикистон муқаррар нашудани чунин шакли хоҷагии деҳқонӣ мушкилоти ҳуқуқиро дар пешбурди фаъолияти соҳибқорӣ оилавӣ бавучуд меорад.

Аз ин рӯ, бо роҳи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)” аз 15 март соли 2016, № 1289 зарур аст, ки хоҷагии деҳқонии оилавӣ ҳамчун шакли хоҷагидорӣ муқаррар карда шавад. **[4-М]**

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

Санадҳои меъерии ҳуқуқӣ ва расмӣ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) [Матн]. – Душанбе: «Ганҷ», 2016. – 136 с.
2. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998, № 682[Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998, №22, мод. 303.
3. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми I) аз 30 июни соли 1999, № 802[Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1999, №6, мод. 153.
4. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми II) аз 11 декабри соли 1999, № 885[Матн] // Ахбори Маҷлиси Олиӣ, №12, соли 1999, м.323.
5. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, № 1329 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, соли 2016, № 7, моддаи 604.
6. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23-юми декабри соли 2021, №1844 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.andoz.tj/Law/Kodex?culture=tg-TG>. (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ» аз 28 феввали соли 2004, №10 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2004, №2, мод. 42.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 19 майи соли 2009, № 526 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2009, №5, мод.333.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 15 марти соли 2016, № 1289 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи химоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» аз 26 июли соли 2014, № 1107[Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2014, №7, қ. 2, мод. 404.

11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ» аз 23 июли соли 2016, №1349 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, соли 2016, № 7 моддаи 627.

12. Закон Латвийской Республики «Об индивидуальном (семейном) предприятии и крестьянском или рыболовецком хозяйстве» от 8 января 1992 года [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <https://www.d-k.lv/rus/documents/laws/689/694/>.(санаи муроҷиат: 06.08.2021 с.).

13. Закон Азербайджанской Республики «О предприятиях» от 1 июля 1994 года № 847 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: http://www.case-research.eu/files/?id_plik=2134. (санаи муроҷиат: 05.06.2022 с.).

14. Закон Латвийской Республики «О подоходном налоге с предприятий» от 09 февраля 1995 г [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <http://www.diplomplanet.ru/readydetails.php?id=39>. (санаи муроҷиат: 06.08.2021 с.).

15. Закон Республики Узбекистан «О семейном предпринимательстве» от 26 апреля 2012 года, №ЗРУ-327 [Текст] // Собрание законодательства Республики Узбекистан, №17 (517), 30 апреля 2012 года.

16. Закон Республики Латвия «О труде» от 20 июня 2021 года. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <https://visasam.ru/wp-content/uploads/2018/09>. (санаи муроҷиат: 06.08.2021 с.).

17. Закон Латвийской Республики “О бухгалтерском учете” от 28 июня 2021 года[Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <https://www.baltikon.lv/news/novyj-zakon-o-buhgalterskom-uchete-vstupit-v-silu-1-yanvaryu-2022-goda/>.(санаи муроҷиат: 06.08.2021 с.).

18. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 декабри соли 2003, № 523 “Дар бораи Консепсияи рушди саноати Тоҷикистон” // Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи

электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: [http:// www.adlia.tj](http://www.adlia.tj) (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

19. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2011, № 358 "Дар бораи гузаронидани барӯйхатгирии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2013"// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: [http:// www.adlia.tj](http://www.adlia.tj) (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

20. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, № 801 "Дар бораи Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон"// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: [http:// www.adlia.tj](http://www.adlia.tj) (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

21. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 августи соли 2018, № 372// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: [http:// www.adlia.tj](http://www.adlia.tj) (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

22. Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008, № 658 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: [http:// www.adlia.tj](http://www.adlia.tj) (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

23. Консепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2014, № 144 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: [http:// www.adlia.tj](http://www.adlia.tj) (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

24. Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, № 801// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: [http:// www.adlia.tj](http://www.adlia.tj) (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

25. Барномаи давлатии татбиқи Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи аграрӣ ва ҳифзи муҳити зист

барои солҳои 2012-2015 аз 1 март соли 2012 № 94 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

26. Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022 аз 29 март соли 2019 № 128 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

27. Конституция Республики Польша от 2 апреля 1997 года [Текст] // Дневник Законов от 16 июля 1997 г. № 78. поз.483.

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ

28. Алексеев, С.С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования[Текст] / С.С.. Алексеев. – М.: Норма, ИНФРА-М. 1999. – С. 364.

29. Баринов, Н.А. Имущественные потребности и гражданское право[Текст] / Н.А. Баринов. – Саратов, 1987. – С. 49.

30. Борисов, А.Б. Большой экономический словарь. Издание 2-е переработанное и дополненное[Текст] / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 2008. – 860 с.

31. Гражданское право: Учебник: В 2-х т. [Текст] / Отв. ред. Е.А. Суханов. – Т. 1. – М., 2000. – С. 4-18.

32. Гришина, Я.С. Публично-правовые средства обеспечения социально-имущественных потребностей в механизме правового регулирования социального предпринимательства[Текст] / Я.С. Гришина. – Саратов: Изд-во «Слово», 2013. – С. 95-96.

33. Журавлева, Г.П. Экономическая теория. Микроэкономика - 1, 2 учебник[Текст] / Г.П. Журавлева. – М.: Дашков и Ко, 2012. – 934 с.

34. Золотухин, А.В., Султонова Т.И. Предпринимательское право Республики Таджикистан: учебник[Текст] / А.В. Золотухин. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 596 с.

35. Исмаилов, Ш.М. Сборник избранных статей[Текст] / Ш.М. Исмаилов. – Душанбе: Изд-во: «Полиграф Групп», 2021. – 632 с.
36. Календжян С., Волков Д. Развитие семейного предпринимательства в России[Текст] / С. Календжян, Д. Волков. – М., 2006. – С. 33.
37. Кармовска, Г. Трансформация крестьянских хозяйств в Польше: теория, опыт, перспективы[Текст] Г. Кармовска – Горки, 2002. – 282 с.
38. Керимов, Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). 2-е изд[Текст] / Д.А. Керимов. – М.: Аванта+, 2001. – С. 244.
39. Коршунов, Н.М. Конвергенция частного и публичного права: проблемы теории и практики[Текст] / Н.М. Коршунов. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – С. 222-224.
40. Левушкин, А.Н. Теоретическая модель построения системы семейного законодательства государств — участников СНГ: монография[Текст] / А.Н. Левушкин. – М.: Юнити-Дана: Закон и право, 2013. – С. 144.
41. Махмудзода, М.А. Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ (маҷмӯи мақолаю маърузаҳо) [Матн] / М.А. Махмудзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 632 с.
42. Муртазакулов, Дж.С. Гражданско-правовые проблемы организации и деятельности дехканских (фермерских) хозяйств в Таджикистане[Текст] / Дж.С. Муртазакулов. – М.: ООО «НИПКЦ Восход-А», 2012. – 336 с.
43. Муртазакулов, Дж.С. Гражданско-правовые проблемы дехканского хозяйства (по материалам Республики Таджикистан) [Текст] / Дж.С. Муртазакулов. – Душанбе: Деваштич, 2002. – 206 с.
44. Муртазакулов, Дж.С. Фермерское хозяйства в некоторых странах СНГ: становление, развитие, перспективы[Текст] / Дж.С. Муртазакулов. – М., ООО «НИПКЦ Восход - А», 2011. – 224 с.
45. Барков, А.В. Цивилистическая концепция рынка социальных услуг: монография[Текст] / А.В. Барков. – М.: ИГ «Юрист», 2008. – С. 61-62.

46. Палли, М. Справочник совершенного хозяина ресторана. 100 идей для достижения превосходства в конкурентной борьбе[Текст] / М. Палли. – М.: СРРТ, 1999. – 148 с.
47. Покровский, И.А. Основные проблемы гражданского права[Текст] / И.А. Покровский. – М.: Статут, 2009. – С. 37.
48. Путинский, Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях[Текст] / Б.И. Путинский. – М., 1984. – С. 87.
49. Рахимов, М.З. Избранные труды по гражданскому и предпринимательскому праву[Текст] / М.З. Рахимов. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 638 с.
50. Раҳимзода, М.З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ: монография[Матн] / М.З. Раҳимзода. – Душанбе, 2018. – 392 с.
51. Раҳимзода, М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибории Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография[Матн] / М.З. Раҳимзода. – Душанбе: Дониш, 2019. – 557 с.
52. Раҳимзода, М.З., Сангинов, Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни зинаи таҳсилоти бакалаври ихтисоси ҳуқуқшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ[Матн] / М.З. Раҳимзода, Д.Ш. Сангинов. – Душанбе, 2021. – С. 141.
53. Родионова, О.М. Механизм гражданско-правового регулирования в контексте современного частного права[Текст] / О. М., 2013. - С.29.
54. Сангинов, Д.Ш. Предпринимательская деятельность по оказанию социально-культурных услуг: проблемы правового регулирования. Монография[Текст] / Д.Ш. Сангинов. – Душанбе: «Меҳрона -2017», 2019. – 424 с.
55. Сангинов, Д.Ш. Предпринимательское право Республики Таджикистан: учебное пособие[Текст] / Д.Ш. Сангинов. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 600 с.

56. Сангинов, Д.Ш. Ҳукуки соҳибқорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон (матни лексия): воситаи таълимӣ[Матн] / Д.Ш. Сангинов. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 500 с.
57. Сангинов, Д.Ш., Ҷаборов, Д.А. Ҳукуки сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон: Васоити таълимӣ-методӣ[Матн] / Д.Ш. Сангинов, Д.А. Ҷаборов. – Душанбе, 2016. – 400 с.
58. Сангинов, Д.Ш., Мирзоев, П.З. Ҳукуки соҳибқорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ [Матн] / Д.Ш. Сангинов, П.З. Мирзоев. – Душанбе: Андалеб-Р., 2015. – 500 с.
59. Семейное предпринимательство: международный опыт и перспективы развития в Республике Беларусь[Текст]. – Минск, 2021. – С. 9.
60. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн] / Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сангинов Д.Ш. – Душанбе: ЭР-граф, 2012. – С. 83.
61. Теория организации: Антология[Текст] / Составление Семикова В.Л. – М.: Академический проект: Гаудеамус, 2005. – 960 с.
62. Ушаков, И.И. Бизнес-план[Текст] / И.И. Ушаков. – СПб.: Питер, 2008. – 224 с.
63. Филина, Ф.Н. Аутсорсинг бизнес-процессов: проблемы и решения[Текст] / Филина Ф.Н. – М.: ГроссМедиа: РОСБУХ, 2008. – С. 132-148.
64. Хозяйственное право[Текст] / Под ред. В.К. Мамутова. – М.: Изд-во РДЛ, 2004. – С. 22.
65. Энгельс, Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства[Текст] / Ф. Энгельс. – СПб.: Азбука, 2009. – 256 с.
66. Эрнандо, де Сото Х. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на западе и терпит поражение во всем остальном мире[Текст] / Эрнандо де Сото Х. – М.: «Олимп-Бизнес», 2002. – 272 с.
67. Handbook of research on family business/edited by Panikkos Zata Poutziouris, Kosmas X. Smyrniotis, Sabine B. Klein. 2006. – 656 p

68. Making a Difference. The Pricewaterhouse Coopers Family Business Survey 2007-2008. – P. 37.

Мақолаҳо ва маърузаҳо

69. Андреев, В.К. Корпорация по развитию малого и среднего предпринимательства как институт развития[Текст] / В.К. Андреев // Актуальные проблемы российского права. – 2016. – № 2. – С. 119.

70. Артыкбаева, Г.Ш., Мураталиева, М.А. Аутсорсинг как одна из современных форм организации бизнеса в Кыргызстане[Текст] / Г.Ш. Артыкбаева, М.А. Мураталиева // Вестник Кыргызского национального аграрного университета им. К.И. Скрябина. – 2021. – № 2 (56). – С. 485-490.

71. Бабаева, Л. Семейное предпринимательство[Текст] / Л. Бабаева // Человек и труд. – 1993. – №9. – С. 82-83.

72. Базжина, В.А., Цыганкова, И.В., Никишина, О.Ю. Развитие нестандартных форм занятости в современной России[Текст] / В.А. Базжина, И.В. Цыганкова, О.Ю. Никишина // Российское предпринимательство. – 2014. – № 24. – С. 71-86.

73. Балакин, Р.В. Анализ налоговой системы Италии в сравнении с налоговой системой РФ[Текст] / Р.В. Балакин // ВВ: Финансовое право и управление. – 2014. – № 3. – С. 44-81.

74. Барков, А.В. Гражданско-правовые средства в механизме правового регулирования: вопросы методологии[Текст] / А.В. Барков // Право и государство. – 2008. – № 5. – С. 56.

75. Барков, А.В., Баркова, Л.А. Совершенствование правовой модели семейного предпринимательства в России с учетом зарубежного правового опыта[Текст] / А.В. Барков, Л.А. Баркова // В сборнике: Актуальные проблемы развития гражданского права и процесса на современном этапе. Материалы II Всероссийской научно-практической конференции. Краснодарский университет МВД России. – 2015. – С. 46-47.

76. Барков, А.В., Гришина, Я.С. Взгляд на легализацию семейного предпринимательства через призму социально-предпринимательского

правотворческого опыта[Текст] / А.В. Барков, Я.С. Гришина // В книге: Семейный бизнес в правовом пространстве России. Монография. Ответственные редакторы И.В. Ершова, А.Н. Левушкин. – Москва, 2020. – С. 33-44.

77. Баркова, Л.А. Совершенствование российской правовой модели семейного предпринимательства с учетом зарубежного опыта правоприменения[Текст] / Л.А. Баркова // Семейное и жилищное право. – 2014. – № 5. – С. 6-9.

78. Баркова, Л.А. Теоретико-правовая модель семейного предпринимательства в условиях конвергенции частного и публичного права[Текст] / Л.А. Баркова // В сборнике: Право и бизнес: конвергенция частного и публичного права в регулировании предпринимательской деятельности. Сборник статей участников IV Ежегодной международной научно-практической конференции, посвященной памяти Заслуженного юриста РФ, доктора юридических наук, профессора Коршунова Н.М.. Ответственный редактор Ю.С. Харитоновна. – 2015. – С. 372-380.

79. Баркова, Л.А. Эволюция семейного предпринимательства как объекта правового регулирования[Текст] / Л.А. Баркова // Вестник Тверского государственного университета. Серия: Право. – 2013. – Вып. 35. – С. 170-179.

80. Бекмуратов, Р.Д. Особенности организации кондитерского бизнеса на зарубежных рынках[Текст] / Р.Д. Бекмуратов // Экономика и предпринимательство. – 2012. – № 4 (27). – С. 313-315.

81. Блудов, А.М. Семейное предпринимательство как перспективная форма малого бизнеса[Текст] / А.М. Блудов // Конкурентоспособность. Инновации. Финансы. – 2012. – № 1 (7). – С. 48-51.

82. Бобров, В.С. Государственная поддержка малого бизнеса в кризисных условиях: опыт США [Текст] / В.С. Бобров // США и Канада: Экономика–политика–культура. – 2009. – № 11(479). – С. 110-127.

83. Валенджян, С.О., Волков, Д.А. Семейное предпринимательство: анализ российской практики[Текст] / С.О. Валенджян, Д.А. Волков // Российский внешнеэкономический вестник. – 2011. – № 9. – С. 17-29.

84. Васильев, М. Семейная фирма: эволюция взглядов североамериканских исследователей[Текст] / М. Васильев // Проблемы теории и практики управления. – 2012. – № 6. – С. 27-38.

85. Васяев, А.П., Заховайко, Д.А. Корпоративная культура французской AUCHAN HOLDING[Текст] / А.П. Васяев, Д.А. Заховайко // В сборнике: Приоритетные и перспективные направления научно-технического развития Российской Федерации. Материалы III Всероссийской научно-практической конференции. – Москва, 2020. – С. 210-214.

86. Вишунскене, В. Развитие современного семейно-трудового хозяйства (на примере Литвы) [Текст] / В. Вишунскене // В сборнике: Научное и творческое наследие А.В. Чаянова в аграрной экономике XXI века. Материалы международной научной конференции. – Москва, 2018. – С. 21-29.

87. Воротилкина, А.М. К вопросу о классификации предприятий семейного бизнеса[Текст] / А.М. Воротилкина // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. – 2018. – № 1 (60). – С. 160-162.

88. Галицын, А.А. Семейный бизнес как форма малого предпринимательства[Текст] / А.А. Галицын // В сборнике: Научные подходы к формированию и трансформации стратегического развития малого бизнеса в системе цифровой экономики и рисков дрейфа. Сборник статей по итогам Всероссийской конференции и Всероссийского конкурса исследовательских работ. – М., 2019. – С. 39-41.

89. Гимазова, Э.Н. Понятие, значение и классификация гражданско-правовых средств[Текст] / Э.Н. Гимазова // Бизнес в законе. – 2007. – №3. – С. 205-206.

90. Ғозибеков, С.А., Негматова, Ш.Ф. Самтҳои афзалиятноки танзими фаъолияти хоҷагиҳои хонаводагӣ дар вилояти Суғд[Матн] / С.А. Ғозибеков, Ш.Ф. Негматова // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2021. – Т. 88. – № 3. – С. 61-69.

91. Губин, Е.П. Средства государственного регулирования рыночной экономики и правовые формы их опосредования в Российской Федерации[Текст] / Е.П. Губин // Актуальные вопросы государства и права в Российской Федерации и Республики Македонии: сборник научных статей. – М.: Статут, 2006. – Вып. 1. – С. 262-263.

92. Демиева, А.Г. Законодательство о предпринимательской деятельности: современное состояние и перспективы развития [Текст] / А.Г. Демиева // Юрист. – 2017. – № 12. – С. 4.

93. Демин, А.А. О юридических конструкциях и механизме гражданско-правового регулирования[Текст] / А.А. Демин // Гражданское право. – 2020. – № 3. – С. 26-29.

94. Дуброва, Л.И., Аверина, А.Ю., Круглова, В.В. Проблемы преемственности семейного бизнеса в мире[Текст] / Л.И. Дуброва, А.Ю. Аверина, В.В. Круглова // Вектор экономики. – 2020. – № 12 (54). – С. 11.

95. Ерёмушкина, С.В. Особенности управления персоналом в семейном бизнесе[Текст] / С.В. Ерёмушкина // В сборнике: Актуальные проблемы бизнес-образования. Сборник статей по материалам XVIII Международной научно-практической конференции. Редколлегия: П.И. Бригадин [и др.]. – М., 2019. – С. 74-79.

96. Ершова, И.В. Понятийно-правовая пертурбация как способ достижения государственной цели (на примере понятия субъекта малого и среднего предпринимательства) [Текст] / И.В. Ершова // Гражданское право. – 2016. – № 4. – С. 33-36.

97. Ершова, И.В. Экономическая деятельность: понятие и соотношение со смежными категориями[Текст] / И.В. Ершова // Lex Russica. – 2016. – № 9. – С. 46-61.

98. Ершова, И.В., Трофимова, Е.В. Самозанятость: реперные точки формирования правового режима [Текст] / И.В. Ершова, Е.В. Трофимова // Предпринимательское право. – 2017. – № 3. – С. 3-12.

99. Ершова, И.В. Специальный правовой режим деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства[Текст] / И.В. Ершова // Журнал предпринимательского и корпоративного права. – 2016. – №2. – С. 22-26.

100. Жуков, И.И. Роль и значение семейного предпринимательства для экономики страны[Текст] / И.И. Жуков // Сервис plus. – 2008. – № 2. – С. 29-32.

101. Закирова, Ш.А. Развитие семейного предпринимательства как фактор повышения занятости населения[Текст] / Ш.А. Закирова // В сборнике: Наука сегодня: реальность и перспективы. Материалы международной научно-практической конференции. – Вологда, 2021. – С. 90-92.

102. Игнатьева, С.В. О соотношении частного и публичного права в механизме правового регулирования предпринимательской деятельности в России[Текст] / С.В. Игнатьева // Правовое поле современной экономики. – 2018. – № 12. – С. 16-21.

103. Календжян, С.О., Волков Д.А. Семейное предпринимательство: анализ российской практики[Текст] / С.О. Календжян, Д.А. Волков // Мировая экономика. – 2011. – № 9. – С. 17-29.

104. Каримова, А. Плюсы и минусы семейного бизнеса[Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL // <https://kontur.ru/articles/579>. (санаи мурочиат: 06.08.2021 с.).

105. Каримова, Д. Домохозяйство Узбекистана[Текст] / Д. Каримова // Экономический вестник Узбекистана. – 1999. – № 7. – С. 17.

106. Касьяненко, Т.Г., Воротилкина, А.М. Эволюция понятия "семейный бизнес" по исследованиям российских и зарубежных ученых[Текст] / Т.Г. Касьяненко, А.М. Воротилкина // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2017. – Т. 2. – № 2. – С. 36-43.

107. Кирьянов, И.В. Количественная оценка трансакционных издержек организации. Общий методический подход[Текст] / И.В. Кирьянов // Вестник НГУЭУ. – 2015. – № 1. – С. 78-101.

108. Ковалев, Н.О. Проблемы и их решения при формировании семейного бизнеса[Текст] / Н.О. Ковалев // Jurnalul Umanitar Modern. – 2021. – Т. 4. – № 2 (8). – С. 13-15.

109. Козлов, М.П. Развитие семейных фермерских хозяйств - основа устойчивого функционирования сельскохозяйственного производства[Текст] / М.П. Козлов // Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве. – 2014. – № 2 (19). – С. 77-84.

110. Колот, А.М. Трансформация института занятости как составляющая глобальных изменений в социально-трудовой сфере: феномен прекаризации [Текст] / А.М. Колот // Уровень жизни населения регионов России. – 2013. – № 11. – С. 93-101.

111. Коновалова, Е.Е., Силаева, А.А. Развитие франчайзинга в сфере туризма[Текст] / Е.Е. Коновалова, А.А. Силаева // Сервис в России и за рубежом. – 2013. – №7(45). – С. 79-89.

112. Коротких, А.А. Сельское хозяйство США за 30 лет: структурные сдвиги[Текст] / А.А. Коротких // Россия и Америка в XXI веке. – 2021. – № 4. – С. 80-98.

113. Котляров, И.Д. Проблемы регулирования нестандартных форм занятости[Текст] / И.Д. Котляров // Вопросы регулирования экономики. – 2015. – Т. 6. – № 1. – С. 55-66.

114. Левушкин, А.Н. Реформа семейного законодательства: совершенствование структуры Семейного кодекса Российской Федерации и правового регулирования отдельных брачно-семейных отношений [Текст] / А.Н. Левушкин // Актуальные проблемы российского права. – 2017. – № 5. – С. 31.

115. Левушкин, А.Н. Семейное предпринимательство и семейный бизнес: понятие, правовая природа и перспективы развития [Текст] / А.Н. Левушкин // Вестник университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). – 2018. – № 3. – С. 212.

116. Левушкин, А.Н. Гражданско-правовое регулирование и развитие семейного предпринимательства как вида социального предпринимательства

в Российской Федерации[Текст] / А.Н. Левушкин // Гражданское право. – 2019. – № 2. – С. 6-10.

117. Левушкин, А.Н. Защита субъективных прав и обеспечение баланса частных и публичных интересов субъектов семейного предпринимательства[Текст] / А.Н. Левушкин // В сборнике: Защита субъективных прав и охраняемых законом интересов в условиях конвергенции частного и публичного права. Сборник материалов VIII ежегодной научно-практической конференции. Ответственный редактор А.П. Горелик. – М., 2018. – С. 25-32.

118. Левушкин, А.Н. К вопросу о понятии, предмете и системе семейного права России и других государств - участников СНГ на современном этапе развития [Текст] / А.Н. Левушкин // Семейное и жилищ. право. – 2013. – № 5. – С. 39.

119. Левушкин, А.Н. Система семейного законодательства Российской Федерации и других государств - участников СНГ: модель построения и тенденции развития [Текст] / А.Н. Левушкин // Семейное и жилищ. право. – 2014. – № 3. – С. 32.

120. Левушкин, А.Н., Косенко, Е.В. Теория правовой формы в семейном праве[Текст] / А.Н. Левушкин, Е.В. Косенко // Вестн. Перм. ун-та. Юрид. науки. – 2017. – № 1. – С. 83.

121. Лепетикова, И.Ю. Семья как основа семейного предпринимательства: правовые аспекты[Текст] / И.Ю. Лепетикова // В сборнике: Актуальные аспекты инновационного экономического и юридического развития в условиях роста напряженности вокруг России. Межвузовская научно-практическая конференция. Министерство образования и науки РФ, Филиал «Московский институт предпринимательства и права» в г. Ростове-на-Дону. – Ростове-на-Дону, 2015. – С. 165-171.

122. Лещенко, В.В. Теория общих систем и информационная модель мировоззрения общества[Текст] / В.В. Лещенко // Системный подход в современной науке. – М., 2004. – С. 311.

123. Ли, Ч.С. Крупный семейный бизнес республики корея: особенности корпоративного управления и роль в развитии национальной экономики[Текст] / Ч.С. Ли // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Экономика. – 2015. – № 4. – С. 27-37.

124. Лобанов, А.Н. Особенности формирования у молодежи экономических знаний в сфере семейного предпринимательства[Текст] / А.Н. Лобанов // В сборнике: Развитие науки и образования в современном мире. Сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции: в 7 частях. ООО "АР-Консалт". – М., 2014. – С. 75-77.

125. Лучкова, О.В. Сельское хозяйство США[Текст] / О.В. Лучкова // В сборнике: Природопользование Дальнего Востока на рубеже веков. Материалы научной конференции. – М., 2001. – С. 178-179.

126. Малунова, З.А. Сочетание частноправовых и публично-правовых средств регулирования предпринимательской деятельности[Текст] / З.А. Малунова // В сборнике: Проблемы взаимодействия публичного и частного права при регулировании экономических отношений. Материалы II Международной научно-практической конференции. Ответственные за выпуск Г.З. Мансуров, А.В. Головизнин. – М., 2018. – С. 77-81.

127. Мамедов, Э.Э. Теоритические аспекты франчайзинга: определение и сущность франчайзинга[Текст] / Э.Э. Мамедов // Теория и практика современной науки. – 2016. – № 6-2 (12). – С. 574-576.

128. Мамина, А.В., Смоленский, М.Б. Семейное предпринимательство в россии: правовая природа и особенности[Текст] / А.В. Мамина, М.Б. Смоленский // В сборнике: Правовой порядок и современный мир. Сборник научных статей студентов, магистрантов, аспирантов II Национальной научно-теоретической конференции. – 2020. – С. 426-431.

129. Маршев, В.И., Маршев, И.В. О проблемах управления семейными компаниями[Текст] / В.И. Маршев, И.В. Маршев // Вестник РГГУ. Серия: Экономика. Управление. Право. – 2009. – № 18. – С. 27-48.

130. Маҳмудзода, М.А. Танзими конституционӣ-ҳуқуқӣ дар муносибатҳои оилавӣ [Текст] / М.А. Маҳмудзода // «Қонунгузорӣ». – 2018. – №4 (32). – С. 19-23.

131. Мельник, О.Е. Семейный бизнес как форма развития предпринимательства: мировые и российские тенденции [Текст] / О.Е. Мельник // В сборнике: Условия, императивы и альтернативы развития современного общества в период нестабильности: экономика, управление, социология, право. Сборник научных трудов. Под общей ред. Е.В. Королюк. – М., 2020. – С. 396-400.

132. Мохов, А.А. Правовая поддержка и правовая защита субъектов малого предпринимательства [Текст] / А.А. Мохов // Власть закона. – 2017. – № 2. – С. 54.

133. Мохов, А.А. Семейное и малое предпринимательство в современной России: доктрина и законодательство [Текст] / А.А. Мохов // Журнал предпринимательского и корпоративного права. – 2017. – № 2. – С. 25-28.

134. Мохов, А. А. Социальные эффекты экономической деятельности и их значение для правотворчества [Текст] / А.А. Мохов // Юрист. – 2016. – № 18. – С. 37-41.

135. Мурая, Л.И., Воробьева Н.В., Козерод Ю.М. Перспективы модернизации сельского хозяйства Китая [Текст] / // Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве. 2019. № 12 (57). С. 83-86.

136. Муртазакулов, Дж.С. Дехканское (фермерское) хозяйство как организационно-правовая форма предпринимательской деятельности [Текст] / Дж.С. Муртазакулов // Государство и право. – 2011. – №4. – С. 5-16.

137. Муханова, А.Е., Умирзакова, М.Н., Смагулова, Ж.Б., Берикболова, У.Д. Особенности развития семейного бизнеса как формы предпринимательства [Текст] / А.Е. Муханова, М.Н. Умирзакова, Ж.Б. Смагулова, У.Д. Берикболова // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 11. – С. 1210-1214.

138. Муханова, А.Е., Смагулова, Ж.Б. Особенности развития семейного бизнеса [Текст] / А.Е. Муханова, Ж.Б. Смагулова // В сборнике: Современные

проблемы развития национальной экономики. Сборник статей IX Международной научно-практической конференции. – 2016. – С. 99-108.

139. Муханова, А.Е., Умирзакова, М.А., Берикболова, У.Д., Мусаева, Г.И. Основные формы семейного бизнеса в сельском хозяйстве[Текст] / А.Е. Муханова, М.А. Умирзакова, У.Д. Берикболова, Г.И. Мусаева // В сборнике: Научные исследования и разработки молодых ученых. сборник материалов XVIII Международной молодежной научно-практической конференции. – М., 2017. – С. 165-169.

140. Мухат, С. Особенности развития семейного бизнеса в Казахстане[Текст] / С. Мухат // В сборнике: Современные социально-экономические аспекты развития региональной экономики. Сборник научных трудов по материалам Международной студенческой научно-практической конференции. Ставропольский государственный аграрный университет; Редакционная коллегия: М.Г. Лещева, Т.Н. Урядова. – Ставрополь, 2015. – С. 110-113.

141. Надежин, Н.Н. Предпринимательская деятельность - как сфера взаимодействия частноправовых и публично-правовых интересов и средств регулирования[Текст] / Н.Н. Надежин // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. – 2010. – № 20 (91). – С. 168-172.

142. Назарова, Т.Ю. Российский и зарубежный опыт развития семейного предпринимательства[Текст] / Т.Ю. Назарова // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2008. – № 2 (58). – С. 59-63.

143. Норин, К.М. История автомобильной марки PEUGEOT[Текст] / К.М. Норин // В сборнике: Тепловые двигатели, автомобили и тракторы. Материалы Международной студенческой научной конференции имени профессора А.М. Гуревича. – М., 2021. – С. 295-306.

144. Оболонкова, Е.В. К вопросу о закреплении в российском законодательстве понятий "Семейное предприятие" и "Семейное предпринимательство"[Текст] / Е.В. Оболонкова // Хозяйство и право. – 2021. – № 5 (532). – С. 101-108.

145. Оборин, М.С., Волков, С.К., Акимова, О.Е. Международный опыт развития семейного предпринимательства: возможные уроки для России[Текст] / М.С. Оборин, С.К. Волков, О.Е. Акимова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2019. – № 1. – С. 42-48.

146. Оруджев, Э.А. О правовом регулировании деятельности государственных предприятий в Республике Азербайджан[Текст] / Э.А. Оруджев // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Экономика и право. – 2017. – № 6. – С. 73-76.

147. Петрачкова, З.З. Аутсорсинг в сфере туризма: классификация и применение[Текст] / З.З. Петрачкова // Сервис в России и за рубежом. – 2012. – № 6 (33). – С. 89-100.

148. Петров, Ю., Спиридонова, Е. Ротшильды -династия предпринимателей[Текст] / Ю. Петров, Е. Спиридонова // Управление персоналом. – 2009. – № 2. – С. 72-75.

149. Петрухина, Е.Н., Зубренкова, О.А., Сидорова, Н.П., Лисенкова, Е.В. Зарубежный опыт сельского хозяйства (на примере фермерства в Германии)[Текст] / Е.Н. Петрухина, О.А. Зубренкова, Н.П. Сидорова, Е.В. Лисенкова // Вестник НГИЭИ. – 2013. – № 5 (24). – С. 78-83.

150. Потий, К.М. Отечественный опыт определения понятия "Семейное предпринимательство"[Текст] / К.М. Потий // Экономическая наука современной России. – 2018. – № 2 (81). – С. 24-34.

151. Пошкус, Б.И. Как развивать постсоветское фермерство / Б.И. Пошкус // Крестьянские ведомости. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.agronews.ru/> (санаи мурочиат: 08.12.2021 с.).

152. Прауст, Р.Э. Социально-экономические аспекты типологии семейных хозяйств [Текст] / Р.Э. Прауст // Социально-экономические проблемы аграрной политики и развитие агропродовольственных рынков. – М.: ЭРД. 2002. – С.23-31.

153. Пушкарева, Д.А. Особенности аутсорсинга предприятий индустрии туризма[Текст] / Д.А. Пушкарева // Курортно-рекреационный комплекс в

системе регионального развития: инновационные подходы. – 2016. – № 1. – С. 508-511.

154. Савина, Т.Н., Щанкина, Т.В. Развитие семейного предпринимательства как способ борьбы с бедностью[Текст] / Т.Н. Савина, Т.В. Щанкина // Консенсус. – 2014. – № 11. – С. 35.

155. Самадов, Б.О. Гражданско-правовая ответственность в сфере нарушения прав потребителей в России и Таджикистане[Текст] / Б.О. Самадов // В сборнике: Инженерное образование и вызовы культуры в XXI веке. Сборник материалов II-ой Международной научно-методической конференции "Наука, образование, молодежь в современном мире". Под редакцией Л.В. Волковой, О.М. Смирновой, М.Н. Филатовой. – М., 2017. – С. 78-82.

156. Сатторов, Ё.А. Асосҳои назариявии самаранокии ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ[Матн] / Ё.А. Сатторов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2020. – № 2. – С. 83-87.

157. Сафонов, А.Ю. Сельское хозяйство в Польше и Чехии: актуальное состояние и типичные проблемы[Текст] / А.Ю. Сафонов // Московский экономический журнал. – 2019. – №9. – С. 89-98.

158. Семёнова, Е.А. Понятие, экономическая сущность и роль развития семейных фермерских хозяйств[Текст] / Е.А. Семёнова // Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд. – 2015. – № 34. – С. 24-28.

159. Солдатова, В.И. Семейное предпринимательство в России: перспективы развития[Текст] / В.И. Солдатова // Право и экономика. – 2021. – № 6 (400). – С. 11-14.

160. Сушкова, О.В. Влияние семьи на эффективность ведения и управления бизнесом: дискуссионные вопросы[Текст] / О.В. Сушкова // В книге: Семейный бизнес & самозанятые: взгляд через призму малого предпринимательства. отв. ред. И.В. Ершова, А.Н. Левушкин; Московский государственный юридический университет имени О. Е. Кутафина (МГЮА). – Москва, 2021. – С. 76-84.

161. Тарановский, Ф.В. Учебник энциклопедии права. Юрьев, 1917. (Цит. по: Косаренко Н.Н. Категория «интерес» в системе публичного и частного права[Текст] / Ф.В. Тарановский // Государство и гражданское общество. – 2007. – № 3. – С. 153-162.

162. Тимошенко, Л.П., Пронина, И.В. Как вывести семейный бизнес на корпоративный уровень[Текст] / Л.П. Тимошенко, И.В. Пронина // В сборнике: Актуальные проблемы общей теории языка, перевода, межкультурной коммуникации и методики преподавания иностранных языков. Сборник статей по материалам межрегиональной научно-практической конференции. – Саранск, 2021. – С. 119-122.

163. Тихомиров, Ю.Л. Государственность: крах или воскрешение? [Текст] / Ю.Л. Тихомиров // Государство и право. – 1992. – № 9. – С. 12.

164. Фақеров, Н., Исматуллоев, И.У. Моҳият ва хусусиятҳои тичорати хонаводагӣ[Матн] / Н. Фақеров, И.У. Исматуллоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2018. – № 3 (24). – С. 5-8.

165. Черемных, Е.А. Семейное предпринимательство как субъект в секторе малого предпринимательства в Российской Федерации[Текст] / Е.А. Черемных // В сборнике: Социально-экономическое развитие в условиях цифровых трансформаций. Сборник статей Международной научно-практической конференции. – Петрозаводск, 2021. – С. 83-88.

166. Чэнь, М., Ким, Ю.К. Обеспечение устойчивого развития семейного бизнеса (анализ опыта международной компании "FERRERO")[Текст] / М. Чэнь, Ю.К. Ким // Студенческий. – 2018. – № 13-3 (33). – С. 29-34.

167. Шамшетов, Ш.С., Калимбетов, Е.К. Гражданско-правовой статус семейных предприятий в Республике Узбекистан[Текст] / Ш.С. Шамшетов, Е.К. Калимбетов // Мировая наука. – 2020. – № 11 (44). – С. 286-291.

168. Школин, А. Крупнейшие семейные бизнесы [Текст] / А. Школин // Финанс. – 2010. – С. 16-18.

169. Шубенкова, Е.В., Войкина, Е.А. Опыт развития бизнес-образования в Италии[Текст] / Е.В. Шубенкова, Е.А. Войкина // Российское предпринимательство. – 2018. – Т. 19. – № 12. – С. 3939-3946.

170. Юргена, И., Шпогис, К. Изменения форм предпринимательства в Латвии[Текст] / И. Юргена, К. Шпогис // Никоновские чтения. – 2001. – № 6. – С. 449-451.

171. Buhalis, D. Family hotel businesses: Strategic planning and the need for education and training [Text] / D. Buhalis // Education and training. Special Edition 2004. University of Innsbruck (Austria), University of Surrey (UK). – 20 p.

172. Leder, K., Spagniole, S. Probabilistically Optimized Airline overbooking strategies or Anyone willing to take a later flight [Text] / K. Leder, S. Spagniole // UMAP Journal 23.3, 2002. – P. 317-338.

173. Mussayeva, G.I. Small family business as regulation method of labor market[Text] / G.I. Mussayeva // Bulletin of Karaganda University. Economy Series. – 2017. – Т. 87. – № 3. – P. 209-216.

Диссертация ва авторефератҳо

174. Баранов, К.Ю. Гражданско-правовая модель регулирования инвестиционных отношений[Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Баранов Кирилл Юрьевич. – М., 2013. – 210 с.

175. Баркова, Л.А. Семейное предпринимательство в механизме правового обеспечения гармонизации интересов семьи[Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Баркова Лариса Алексеевна. – Москва, 2015. – 189 с.

176. Бобохонзода, М.Ҷ. Танзими давлатии рушди рақобатпазирӣ дар комплекси агросаноатӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)[Матн]: диссертация баҳои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.05 / Бобохонзода Мирзо Ҷаббор. – Душанбе, 2020. – 210 с.

177. Васильев, М.В. Развитие взглядов на управление семейными компаниями[Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Васильев Михаил Владимирович. – М., 2012. – 176 с.

178. Волков, Д.А. Особенности организации и управления семейным предпринимательством в условиях России[Текст]: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Волков Дмитрий Анатольевич. – М., 2016. – 314 с.

179. Голубничий, А.И. Предпринимательская деятельность как объект правового регулирования[Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Голубничий Андрей Игоревич. – Москва, 2006. – 168 с.

180. Демиева, А.Г. Система правовых средств обеспечения предпринимательской деятельности без образования юридического лица[Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А.Г. Демиева. – Казань, 2008. – С.10.

181. Махмадшоев, Ф.А. Правовое обеспечение индивидуального предпринимательства в Республике Таджикистан[Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Махмадшоев Фарход Абдурахмонович. – Душанбе, 2012. – 201 с.

182. Назарова, Т.Ю. Семейное предпринимательство в Российской Федерации: направления развития[Текст]: дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01, 08.00.05 / Назарова Татьяна Юрьевна. – Тамбов, 2008. – 149 с.

183. Немиленцев, М.К. Ценообразование в семейном бизнесе[Текст]: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / М.К. Немиленцев. – СПб., 2012. – 24 с.

184. Плотникова, И.А. Институциональное развитие семейных предприятий в сфере малого бизнеса (на примере Пензенской области) [Текст]: дис. ... канд. социол. наук: 22.00.04 / Плотникова Ирина Александровна. – Пенза, 2015. – 247 с.

185. Самадов, Б.О. Правовой режим индивидуальной предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан и в Российской Федерации: сравнительно-правовой анализ[Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Самадов Бахтиёр Одилджанович. – Москва, 2010. – 213 с.

186. Сангинов, Д.Ш. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорӣ оид ба хизматрасонию иҷтимоию фарҳангӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон[Матн]: автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ / Д.Ш. Сангинов. – Душанбе, 2019. – С. 23.

187. Сапун, В.А. Теория правовых средств и механизм реализации права[Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Сапун Валентин Андреевич. – Н. Новгород, 2002. – 321 с.

188. Сарайкин, В.А. Малый бизнес в сельском хозяйстве России, его роль и перспективы развития[Текст]: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Сарайкин Валерий Александрович. – Москва, 2013. – 282 с.

189. Химатов, Х.Н. Проблемы правового регулирования имущественных отношений супругов: по материалам Республики Таджикистан[Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Химатов Хабибулло Нейматович. – Душанбе, 2008. – 194 с.

190. Хочаева, М.Ғ. Проблемаҳои ба танзимдори ҳуқуқи муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ дар оила тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон[Текст]: автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.03 / М.Ғ. Хочаева. – Душанбе, 2021. – С. 9.

191. Шарифов, И.М. Танзими ҳуқуқи соҳибқорӣ хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон[Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.03 / Шарифов Исмоил Муҳибуллоевич. – Душанбе, 2020. – 162 с.

192. Шарифов, Ш.Ҷ. Танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибқорӣ дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон[Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.03 / Шарифов Шухратҷон Ҷалилович. – Душанбе, 2021. – 172 с.

Захираҳои электронӣ

193. В Узбекистане семейным бизнесом охвачена каждая четвертая семья.
<http://news.1ru.net/news/1390407.html>

194. Государственный Комитет статистики Узбекистан
<http://stat.uz/uz/432-analiticheskie-materialy-uz/2031-o'zbekiston>

195. Доклад Президента Республики Узбекистан. Доступно онлайн по адресу: www.press-service.uz. Проверено 05.12.2015.

196. Количество дехканских хозяйств в республике составляет 185 951 от 07.02.2019 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: http://www.narodnaya.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=8357:-----185-951&Itemid=216. (санаи мурочиат: 11.05.2021 с.).

197. Люди в семейном бизнесе. Бурда Владислав - эксперт журнала «Менеджер по персоналу» [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://delovoymir.biz/2012/06/25/lyudi-v-semeynom-biznese.html> (санаи мурочиат: 05.09.2020 с.).

198. На освобожденных территориях Азербайджана будут развивать семейный бизнес[Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <https://www.novoyevremya.com/posts/na-osvobozhdennykh-territoriyakh-azerbaydzhana-budut-razvivat-semeynyu-biznes-2020-12-03-174948>. (санаи мурочиат: 05.09.2020 с.).

199. Новый уровень семейного бизнеса[Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20150810/novyi-uroven-semeinogo-biznesa-konkurs-bloggerov-zhivoi-tekst>. (санаи мурочиат: 05.09.2020 с.).

200. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 21 декабри соли 2021 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <http://www.president.tj/node/27417>. (санаи мурочиат: 02.04.2022 с.).

201. Римский договор - 25 марта 1957 года[Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <https://www.dw.com/ru/римский-договор-25-марта-1957-года/a-4559966>. (санаи мурочиат: 05.09.2020 с.).

202. Семейные фермерские хозяйства - часть решения проблемы голода[Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <https://www.fao.org/zhc/detail-events/ru/c/273470/>(санаи мурочиат: 05.09.2020 с.).

203. Семейный бизнес в Узбекистане поддержат льготными кредитами[Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://asiaplustj.info/ru/news/centralasia/20211222/semeinii-biznes-v-uzbekistane-podderzhat-lgotnimi-kreditami>. (санаи мурочиат: 22.12.2021 с.).

204. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ифтихори Рӯзи модар аз 07 март соли 2017 с. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <http://prezident.tj/node/14719>. (санаи мурочиат: 02.04.2021 с.).

205. Ташаббусҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар самти рушди босуръати соҳаи сайёҳӣ дастгирӣ менамоянд . [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <https://khover.tj/2019/04/shirkat-oi-sajyo-tashabbus-oi-ukumati-um-urii-to-ikistonro-dar-samti-rushdi-bosurati-so-ai-sajyo-dastgirmenamoyand/>(санаи мурочиат: 02.04.2021 с.).

206. 15 крупнейших семейных предприятий в мире[Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: // <https://expert.ru/2015/07/16/15-bogatejshih-semej-mira/>.(санаи мурочиат: 22.12.2021 с.).

207. Forbes: лидеры семейного бизнеса в Латвии - Пашкаускисы и Пешковы [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.grani.lv/latvia/57019-forbes-lidery-semeynogo-biznesa-v-latvii-pashkauskisy-i-peshkovy.html>. (санаи мурочиат: 22.12.2021 с.).

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

1. Монография

[1–М] Рофиева, А.Х. Моҳияти ҳуқуқӣ ва иқтисодии соҳибории оилавӣ дар Тоҷикистони муосир. Танзими ҳуқуқии соҳаҳои воқеии иқтисодӣ ва миллӣ: ҳолат ва дурнамо [Матн] / А.Х. Рофиева / Монографияи дастаҷамъона / Зери таҳрири н.и.х., дотсент Б.О. Самадов. – Хучанд, Ношир, 2022. – С. 162-179.

2. Мақолаҳои, ки дар маҷаллаҳои тақризишаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи расидаанд:

[2–М] Рофиева, А.Х. Таҷрибаи қонунгузории давлатҳои хориҷӣ оид ба соҳибкории оилавӣ [Матн] / А.Х. Рофиева // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2021. – №4 (36). – С. 100-118. ISSN 2307-5198.

[3–М] Рофиева, А.Х. Назария ва амалияи танзими ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ [Матн] / А.Х. Рофиева // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – №2 (26). – С. 117-133. ISSN 2414 -9217.

[4–М] Рофиева, А.Х. Ҷанбаҳои ҳуқуқии соҳибкории оилавӣ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ [Матн] / А.Х. Рофиева, Д.Ш. Сангинов // Қонунгузорӣ. – 2022. – № 4(48). – С. 56-64. ISSN 2410-2903.

3. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмӯаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ҷой гирифтаанд:

[5–М] Рофиева, А.Х. Озодии фаъолияти соҳибкории оилавӣ кафолати ҳуқуқи конституционии ҳуқуқи шахс [Матн] / А.Х. Рофиева // Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон «20 соли Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳуқуқ ва иқтисод». 11 октябри 2019 с. – Душанбе, 2019. – С. 113-116.

[6–М] Рофиева, А.Х. Основные принципы земельного законодательства и особенности их реализации [Текст] / А.Х. Рофиева // Республиканской научно-практической конференции на тему: «Вопросы развития и совершенствования

земелного законодательства Республики Узбекистан» Ўзбекистон Республикаси адлия вазирлиги, Тошкент давлат юридик институти. – Тошкент, 2019. – С. 139-143.

[7–М] Рофиева, А.Х. Масъалаҳои таъмини ҳуқуқи занон дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ мувофиқи қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Х. Рофиева // III-юмин конференсияи илми-назариявии байналмилалӣ Академияи ВКД ҚТ дар мавзӯи «Таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон» 10.12.2020. – Душанбе, 2020. – С. 282-286.

[8–М] Рофиева, А.Х. Сайёҳӣ ва масъалаҳои тақомули қонунгузори он дар Тоҷикистони муосир [Матн] / А.Х. Рофиева // Масъалаҳои мубрами қонунгузорӣ оид ба рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ аз 8–уми октябри соли 2020) / Зери таҳрири докторҳои илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессорон Раҳмон Д.С. ва Сангинов Д.Ш. – Душанбе, 2020. – С. 258-264.

[9–М] Рофиева, А.Х. Асосҳои ҳуқуқи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар рушди саноатикунони кишвар [Матн] / А.Х. Рофиева // Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи А. Рудакӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами илму маориф дар шароити ҷаҳонишавӣ” аз 14.11.2020 сол. – Кулоб, 2020. – С. 440-443.

[10–М] Рофиева, А.Х. Хусусияти танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорӣ мувофиқи қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Х. Рофиева // Форуми ҷумҳуриявии иқтисодии ДДҲБСТ бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Чумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи “Таъмини рушди устувор ва рақобатпазирии иқтисодиёти Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ” аз 11.12.2020. – Хучанд, ДДҲБСТ, 2020. – С. 311-315.

[11–М] Рофиева, А.Х. Табиати ҳуқуқи соҳибкории оилавӣ ҳамчун самти соҳибкорӣ [Матн] / А.Х. Рофиева // Танзими ҳуқуқи самтҳои алоҳидаи соҳибкорӣ дар Чумҳурии Тоҷикистон (Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи «Рушди қонунгузори Тоҷикистон оид ба самтҳои

алоҳидаи соҳибкорӣ» (7-уми октябри соли 2021). – Душанбе, 2021. – С. 452-463.

[12–М] Рофиева, А.Ҳ. Асосҳои ҳуқуқи соҳибкори оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ[Матн] / А.Ҳ. Рофиева, Д.Ш. Сангинов // Проблемаҳо ва дурнамои рушди менечмент ва маркенти муосир дар саноати сайёҳӣ. Маҷмуаи маводи конференсияи илмӣ-амали ҷумҳуриявӣ. – Душанбе, 2021. – С. 135-137.

[13–М] Рофиева, А.Ҳ. Танзими ҳуқуқи рақобат ва фаъолияти инҳисорӣ дар Тоҷикистони муосир[Матн] / А.Ҳ. Рофиева, Д.Ш. Сангинов // Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ. – 2022. – №1. – С.175-185.